

79.31.3/2.1

STANOVNIŠTVO NARODNE REPUBLIKE SRBIJE
od 1834—1953

I

БИБЛИОТЕКА
ЗАВОДА ЗА СТАТИСТИКУ И ЕВИДЕНЦИЈУ
Народне Републике Србије

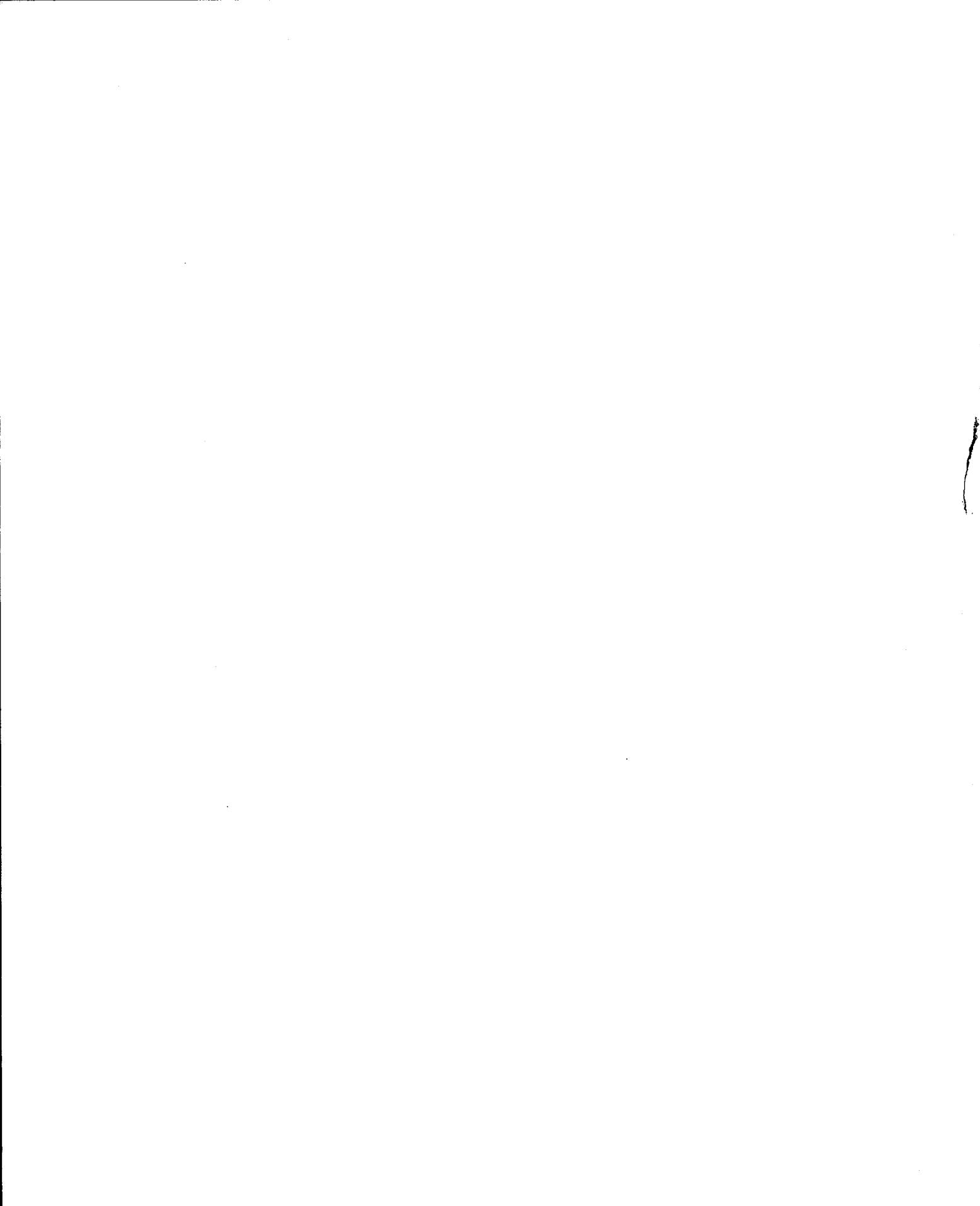
Бр. 1088
БЕОГРАД

1964

=====
ZAVOD ZA STATISTIKU I EVIDENCIJU N. R. SRBIJE
Beograd juna 1953 god.

SERIJA B SVESKA 1

U V O D

Zavod za statistiku i evidenciju NR Srbije pokreće sa ovom sve-
skom seriju publikacija pod opštim nazivom "Stanovništvo NR Srbije od 1834 -
1953"

Zavod se već odavno nosio mišlju da važnije podatke o našem sta-
novništvu iz prošlosti saobrazi promjenjenoj upravno-teritorijalnoj podeli zem-
lje i time omogući i skoriščavanje obilja statističkog materijala za izučavanje
naših populacionih problema. On je ipak odlagao ostvarenje ove namere očekujući
reorganizaciju državnog aparata i, u vezi s njom, novu administrativno-terito-
rijalnu podelu NR Srbije. Odluke koje su u tome pogledu donesene prošle godine
dale su mu povoda da pristupi ovom zamašnom poslu.

Zakonom od 22 aprila 1952 i njegovom dopunom od 20 septembra 1952
izvršena je nova upravno-teritorijalna podela NR Srbije, koja će svakako imati
trajniji karakter. Ova podela je u velikoj meri izmenila prethodnu: broj opšti-
na je, od predjašnjih 2.582 područja mesnih odbora, sведен na 2.206; broj srezo-
va i gradova je, od predjašnjih 174, sведен na 133. Samo jedna trećina predjaš-
njih područja sreskih i gradskih narodnih odbora ostala je poštovana bilo kakve
teritorijalne izmene, proširenja ili smanjenja.

Ovako krupna promena teritorijalne nadležnosti upravnih organa
iziskuje već sama po sebi, i nezavisno od pomenutih namera Zavoda, da se statis-
tički podaci, naročito oni koji se izlažu po manjim teritorijalnim jedinicama,
kao podaci o stanovništvu, poljoprivredi, industriji, ugostiteljstvu i drugom,
saobraze teritorijalnoj promeni. Popisni podaci od 1953 godine, koji će se obra-
diti prema novoj podeli, neće biti uporedivi s popisnim podacima od 1948 godine,
koji su izloženi po tada važećoj podeli, kao što uostalom ni podaci od 1948 go-
dine nisu uporedivi sa onima od 1931 godine itd. Saobražavanje podataka je zato
neophodno potreban posao.

Pri čestim upravno-teritorijalnim promenama saobražavanje podata-
ka po najmanjim upravnim jedinicama, kao što su opštine i srezovi, pretpostavlja
veoma opsežan posao. Da bi se dobila pretstava o ovome poslu u našim uslo-
vima, pomenućemo da su u periodu od 3 marta 1945 god. do 22 aprila 1952 godine,
dakle za sedam godina, izvršene upravno-teritorijalne promene u 69 navrata. Ako
bi se pristupilo saobražavanju podataka od 1880 godine do danas, trebalo bi u-
zeti u račun sve promene koje su izvršene u međuvremenu od preko 70 godina.
Takov posao, čak i ograničen na najosnovnije podatke, zahtevačao bi veliki teh-
nički aparat i dug rok.

Pod takvim okolnostima prihvaćen je predlog da se zasad saobraža-
vanje podataka svede na teritorijalne grupe od više srezova, koje bi se u tu svr-
hu formirale. Ove teritorijalne grupe od više srezova, koje smo nazvali rejoni,
mogle bi se podesiti tako da u demografском, pa i u privredno-saobraćajnom
pogledu pretstavljaju donekle homogene celine, kakve su bili stari srpski okru-
zi. Tako ograničeni rejoni bili bi dovoljno homogeni da dopuste potrebno izuča-
vanje populacionih i privrednih problema, a saobražavanje podataka po njima ne
bi izazvalo veće teškoće, jer bi se uzimale u obzir samo promene na granicama
rejona a ne i unutar njihove teritorije.

Podela teritorije NR Srbije na rejone objašnjena je u drugom delu
ove sveske. Ona se iznosi u ovoj publikaciji kao rezultat prethodnih ispitivanja
administrativno-teritorijalnih promena i, kao takva, podleže još nekim korektu-
rama. Tabele razvijaka stanovništva koje se nalaze u ovoj svesci pružaju se samo
kao ilustracija te podele, ma da već sadrže uporedive podatke bez većih grešaka.

Namera je Zavoda da, na bazi ove rejonske podele, pruži saobražene
i uporedive podatke o razvitku stanovništva na području koje obuhvata NR Srbija
za period od 1880 - 1953 godine, a za rejone (Srbija od 1833) i za period

od 1834 - 1953 godine. Plan u sadašnjem stadijumu obuhvata šest svezaka, koje će se uskcesivno objavljivati sa okončanjem poslova oko saobražavanja odnosnog materijala, i to:

Sveska I - Razvitak stanovništva NR Srbije: pregled i kritika raspoloživog statističkog materijala, praznine u materijalu i metod njihovog popunjavanja, metod saobražavanja podataka.

Sveska II - Stanovništvo po osnovnim obeležjima: po polu i bračnom stanju, po domaćinstvima i stanbenim zgradama, po maternjem jeziku, narodnosti i veroispovesti, po pismenosti.

Sveska III - Stanovništvo po starosti i polu: Starosna struktura stanovništva po rejonima u raznim periodima.

Sveska IV - Stanovništvo po zanimanju i privrednoj delatnosti: privredna i socijalna struktura stanovništva po rejonima u raznim periodima, aktivno i neaktivno stanovništvo, gradsko i seosko stanovništvo.

Sveska V - Prirodno kretanje stanovništva: rodjenja, umiranja i sklapanje brakova po glavnim obeležjima u raznim periodima, prirodni priraštaj.

Sveska VI - Mehaničko kretanje stanovništva: doseljavanje i iseljavanje po rejonima u raznim periodima, formiranje i razvitak gradova u NR Srbiji.

Po ostvarenju ovoga programa rada - a ukoliko mu dopuste sredstva i naporedo sa ovim programom - rukovodstvo Zavoda namerava da preduzme sličan posao saobražavanja podataka i za izučavanje privrednog razvijenja Srbije.

Smatrajući da će navedena serija publikacija ne samo omogućiti iskorijenje u naučne i praktične svrhe obilnog statističkog materijala iz prošlosti već i dati potstrek našim naučnim radnicima, stručnjacima i studentima za izučavanje razvijenja naših demografskih problema, mi objavljujemo ovu prvu svesku u cilju diskusije raznih pitanja, na čijim će se rešenjima zasnovati sav tako široko zamišljen posao. Ova sveska obuhvata:

1. izlaganje raspoloživog materijala o stanovništvu po istoriskim oblastima: stara Srbija pre popisa od 1921 godine, južni krajevi pre 1921 i Vojvodina pre 1921 godine; zatim celo područje NR Srbije od popisa 1921 do popisa 1953 godine;

2. izlaganje metoda pregrupisavanja podataka raznih popisa, kao i podataka o kretanju stanovništva, prema usvojenoj teritorijalnoj podeli na rezone.

Na kraju sveske nalazi se kratka bibliografija izvornog materijala i stručnih radova o stanovništvu NR Srbije, kao i imenik madjarskih naziva opština u Vojvodini, koji treba da olakša iskorišćavanje madjarskih statistika iz vremena pre prvog svetskog rata.

Zavod je ovaj posao poverio Dr Savi Obradoviću, savetniku Zavoda. U svome dosadašnjem radu Dr Obradović je imao kao stalnog saradnika drugaricu Ivanku Ginić, statistik-ekonomistu Zavoda. Načelnik odeljenja demografije Zavoda, drugarica Milica Sentić, saradjivala je u radovima na proceni stanovništva. Sef otseka za administrativno-teritorijalnu podelu, drugarica Milica Stojčević, učestvovala je u radu na proceni površina NR Srbije. Direktor Zavoda za statistiku i evidenciju AP Vojvodine, drug Ljubomir Bakain, ukazao je svu potrebnu pomoć u radu na iskorišćavanju madjarskih statistika o stanovništvu Vojvodine od 1869 - 1910 godine. Karte i kartograme za ovu svesku izradio je drug Dušan Grujić, crtač Zavoda.

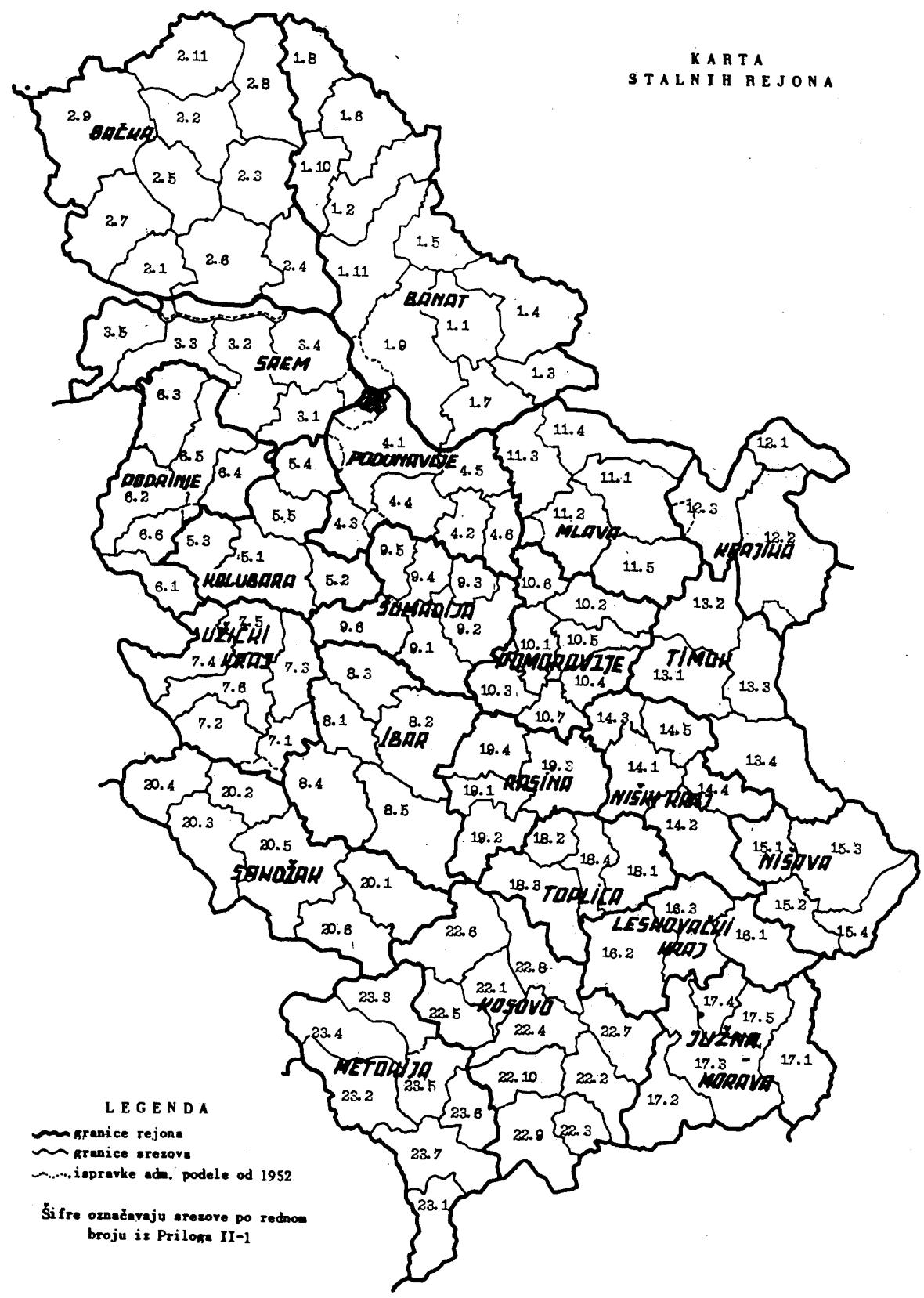
Zavod duguje posebnu zahvalnost rukovodicima Etnografskog instituta SAN, Državne arhive NR Srbije, Geodetske uprave NR Srbije, Saveznog zavoda za statistiku, kao i bibliotekarima drugih ustanova u Beogradu, za razne olakšice koje su pružili njegovim saradnicima u cilju iskorišćavanja knjiga, dokumenata i podataka za ovaj rad.

DIREKTOR ZAVODA
ZA STATISTIKU I EVIDENCIJU NR SRBIJE,

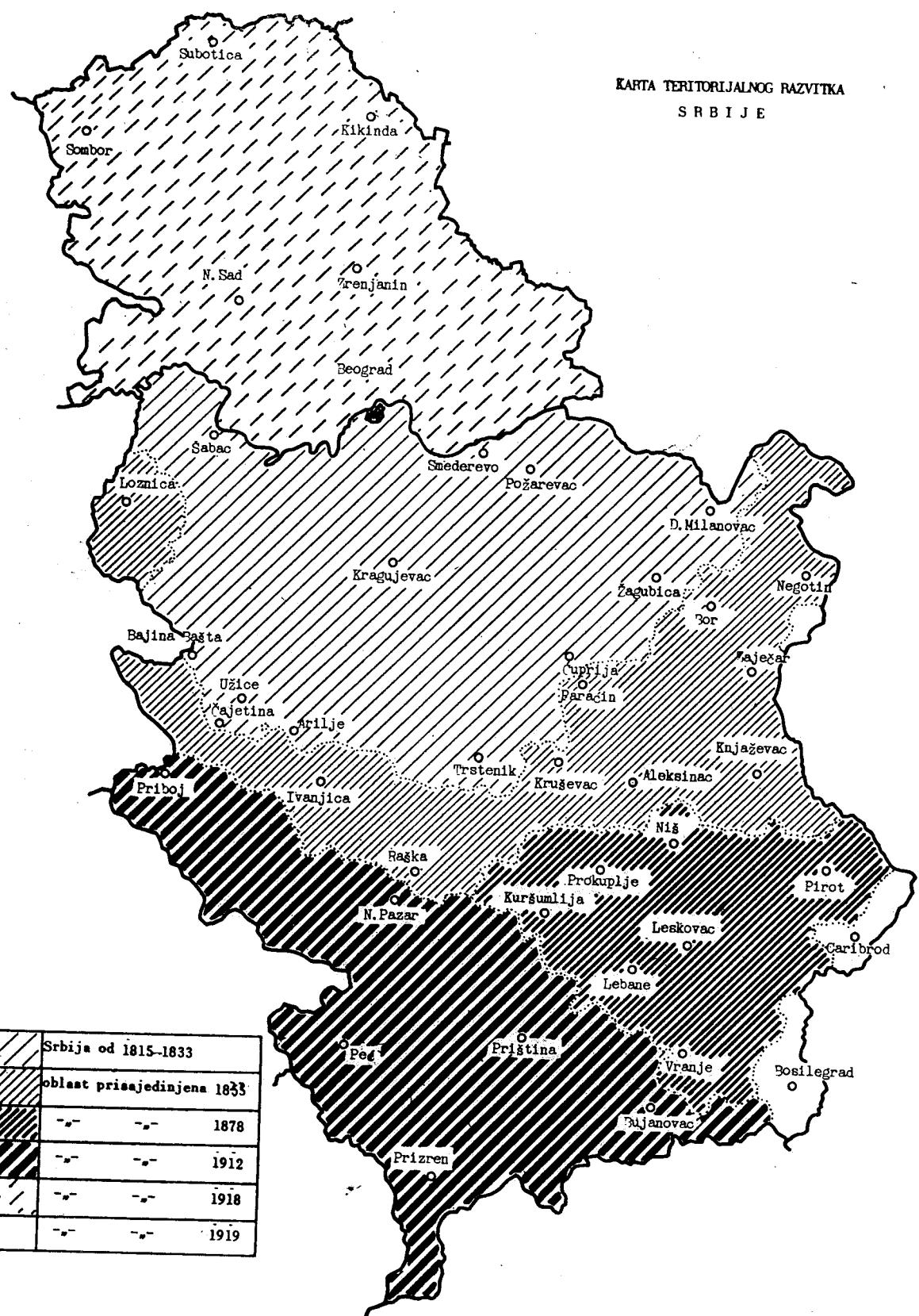
Miloš Macura

na 1953 godine,
Beograd

KARTA
STALNIH REJONA

KARTA TERITORIJALNOG RAZVITKA
SRBIJE

	Srbija od 1815-1833
	oblast prisajedinjena 1833
	- - - - 1878
	- - - - 1912
	- - - - 1918
	- - - - 1919

PRVI DEO:

STATISTIČKI MATERIJAL O STANOVNIŠTVU

1. SRBIJA PRE POPISA OD 1921

a. Srbija od 1833

1.1. Popisi domova i poreskih obveznika. - U Srbiji se sa prebrojavanjem stanovništva u pravom smislu počelo od 1834 godine, posle pripajanja šest nahija iz okolnih pašaluka. Do toga vremena su, kao i u mnogim drugim zemljama, preduzimani samo delimični popisi u fiskalne i vojne svrhe.

U doba turske vladavine prikupljanje poreza se obavljalo na osnovu spiskova (teftera) koje su turškim poreznicima podnosili seoski kmetovi svake godine. Ovi spiskovi su obuhvatali lica obavezna na plaćanje carkog harača, kao i ona koja su bila dužna da plaćaju vezirski porez. Carski harač se plaćao za sva muška lica od 7 godina pa naviše a vezirski porez su plaćao sva oženjena lica. Po tim spiskovima ne može se donositi sud o brojnosti stanovništva, jer su seoski kmetovi izbegavali da u njima iznesu pravo stanje poreskih obveznika. Prema podacima koje je objavio M. Petrović, u celom beogradskom pašaluku nije bilo uoči drugog ustanka ni 30.000 haračkih lica, a broj obveznika po vezirskom porezu jedva je premašao 18.000.

Posle drugog ustanka i ugovorenog mira u oktobru 1815, budžet se utvrđivao i porez rasporedjivao na narodnim skupštinama, koje su se održavale na proleće (djurdjevski porez) i u jesen (mitrovski porez). Prvi put je knez Miloš naredio da se za skupštinu od 19 decembra 1815 sastave novi spiskovi i da se u njima iznese koliko u kome selu i opštini ima svega ženjenih lica, za "narodni porez" a koliko muškaraca od 7 godina starosti i više, za "carski harač". Spiskove su sastavili kneževi za svaku knežinu (srez) na osnovu podataka seoskih kmetova. Po njima je u 12 nahija beogradskog pašaluka bilo 28.954 poreske glave a u 11 nahija (bez šabačke, koja je plaćala harač bosanskom valiji) 43.527 haračkih lica. Ovi spiskovi nisu pokazivali pravo stanje poreskih obveznika, jer su ih kneževi i kmetovi sastavili u nameri da Turcima, pa i Milošu, pokažu manji broj poreskih obveznika nego što je bio ustvari.

Za djurdjevsku skupštinu 1818 godine knez Miloš je naredio da se izvrši popis domova i haračkih glava u beogradskom pašaluku. Po spisku koji su kneževi podneli bilo je tada u Srbiji 12 nahija, 45 knežina, 1395 sela i varoši, 51.344 doma i 115.885 haračkih glava.

Drugi sličan popis izvršen je godinu dana kasnije, za djurdjevsku skupštinu 1819 godine. Spiskovi su pokazali da je tada u 1396 sela i varoši bilo 53.137 domova, 60.468 oženjenih poreskih lica i 119.854 haračkih lica (bez šabačke nahije).

Vršenje ovih popisa nastavljeno je skoro svake godine. U proleće 1833 godine nadjeno je da u 12 nahija beogradskog pašaluka ima 75.804 poreska lica za narodni porez. U jesen iste godine, posle prisajedinjenja šest novih nahija, broj poreskih lica iznosio je 107.590.

Pregled ovih poreskih popisa i njihovih rezultata imamo u delu Mite Petrovića "Finansijske i ustanove obnovljene Srbije do 1842" knj.II, Beograd, 1898. U ovoj knjizi nalazi se i ceo "Upisnik" od 1818 godine sa spiskom sela, domova i harača po knežinama, kao i "Naznačenje sela, domova, oženjenih glava i harača u pašaluku beogradskom na nahije razdjelenom ot 1819-go goda". Popisnik od 1882 godine, koji se takođe nalazi u pomenutoj knjizi, objavljen je mnogo ranije od strane Vuka St. Karadžića (1827) i Ota pl. Pirha (1830).

Spiskovi poreskih lica, kao što je već napomenuto, bili su naročito udešavani da bi doprineli smanjenju danka koji se tražio od Srbije. Ali sa stabilizovanjem prilika u zemlji oni su se popravljali i, po mišljenju V. Jakšića njihova pouzdanost je posle 1820 godine bila znatno veća nego pre toga vremena. Računajući na bazi tih spiskova Jakšić ceni (Državopis III. str.108-109) da je na području Karadjordjeve Srbije (18 nahija) bilo 1815 godine oko 401.350 stanovnika. Prilikom prvog popisa ljudstva 1834 godine nadjeno je na tome području 668.492 stanovnika. Porast stanovništva bi, po ovome računu, bio izvanredno veliki u periodu od 1815-1834 godine. Malo je verovatno, međutim, da je Jakšićeva procena za 1815 godinu realna. Na ovo pitanje vratićemo se u narednim sveskama ove publikacije.

1.2. Popisi ljudstva od 1834-1874 godine. - U letu 1833 knez Miloš je zaposeo šest novih nahija iz susednih pašaluka, koje su nekad pripadale Karadjordjevoj Srbiji i na koje mu je davao pravo Jedrenski ugovor od 1829. Sa pripajanjem ovih oblasti, koje je sultan priznao svojim fermanom, površina Miloševe Srbije povećala se, po ranijem računanju, od 24.400 kv.km. na 37.511 kv.km.

Odmah po prisajedinjenju novih oblasti knez je naredio da se popisu kuće i poreske i haračke glave, kao i sva muška lica u novim oblastima. Popis je izvršen u oktobru 1833 i za celu teritoriju je tada ustanovljeno 107.590 poreskih glava. Ovaj popis je bio sličan ranijim poreskim popisima. U junu mesecu 1834 godine, međutim, knez je naredio da se, uz popis poreskih obveznika, izvrši i popis celokupnog ljudstva i nepokretnе imovine u Srbiji.

Ovaj popis od 1834 bio je prvi popis stanovništva na teritoriji današnje Srbije. O njemu je u prvoj svesci Državopisa Srbije zabeleženo sledeće: "Do 1834 godine popisi su se odnosili samo na broj poreskih i haračkih glava i kuća, ali uskoro posle dobijanja današnjih političkih granica izvršen je pomenut popis zbog dva najvažnija podatka: plaćanje poreza i vojna dužnost. Ovaj je popi opširniji nego svi raniji, jer je tada osim ljudstva popisano i imanje po rado-vima obradjenosti, naznačene su obradjene površine i prebrojano drveće šljiva".

Popisom je obuhvaćeno celokupno stanovništvo bez razlike pola i starosti, osim Turaka, koji se ni kasnije nisu popisivali i Cigana, koji su tada izuzeti od popisa, jer nisu bili podložni opštem porezivanju. U sv.II Državopisa Srbije kaže se: "U godini 1833, kad se starim okružjima Srbije dodale šest novih, od godine 1815 od nje otregnutih bivših, vlada knjaza Miloša naredi tačan popis ljudstva i nepokretnog imanja u zemlji preduzeti i na taj se način isti u juniju mesecu 1834 doista i izvrši, spram tadašnjih prilika dosta dobar i potpun. No ovo ne važi za Cigane, kako stalno naseljene bivše tako ni za skitajuće se, od njih imamo podataka za rečene godine samo po okružjima i klasama haračkim, na koje se onda deliše, naravno samo za muški pol".

Ukupan broj stanovnika u junu 1834 godine iznosio je 668.492 a ukupan broj poreskih glava 115.582. Sumarni pregled stanovništva po okružjima, prema popisu od 1834 godine, dat je u sv.I Državopisa Srbije, u poređenju sa stanovništvom 1859 godine.

Drugi popis ljudstva, uz popis poreskih i haračkih glava, obavljen je jula meseca 1841 godine, pod vladom kneza Mihajla. Zbog propusta koji su učinjeni, rezultati ovog popisa ne smatraju se u onoj meri pouzdani, kao podaci popisa od 1834 godine. Iz razloga koji nisu objašnjeni, prilikom ovoga popisa izostavljena je varoš Beograd.

Treći popis ljudstva izvršen je 1843 godine (mesec nepoznat). Rezultati ovoga popisa su nepouzdani, jer su ga, kako se kaže u svesci I Državopisa Srbije, obavila "nestručna lica". Oni se verovatno zato i ne navode ni u jednoj svesci Državopisa.

Cetvrti popis je izvršen 1846 godine (mesec nepoznat), i on se, po zvaničnom mišljenju izraženom u svesci IX Državopisa Srbije, može smatrati kao "dosta pouzdan" i naročito zato preporučljiv što tom prilikom i svi Cigani sa ostalim gradjanima po istim pravilima prebrojani behu". Pod izrazom "svi Cigani" treba razumeti kako stalno naseljene tako i nenaseljene Cigane. Prema

mišljenju iznetom u sv.I Državopisa Srbije, ovaj se popis u pogledu tačnosti može meriti s prvim popisom od 1834 godine. Izvod podataka ovog popisa objavljen je u sv.III Glasniku Društva srpske slovesnosti (1851).

5. Peti popis ljudstva u Srbiji obavljen je 1850 godine (mesec nepoznat). Ovome popisu se zvanično spori pouzdanost pošto je stanovništvo Beograda netačno prebrojano (napomena u sv.I Državopisa Srbije). Iz jedne primedbe u sv.IX Državopisa Srbije izlazi da se ovom prilikom Cigani nisu sa ostalim narodom popisali. Izvod podataka ovog popisa objavljen je u Glasniku Društva srpske slovesnosti - sv.IV (1852).

6. Šesti popis stanovništva obavljen je 1854 godine (mesec nepoznat). U svesci IX Državopisa Srbije stoji, da su ovim popisom i Cigani prebrojani, ali "samo oni stalno živeći a ne i oni skitnički život vodeći". Zvanična ocena rezultata ovoga popisa je vrlo povoljna. U sv.I Državopisa Srbije kaže se da oni "zaslužuju svako poverenje". Međutim, podaci toga popisa nisu navedeni ni u jednoj svesci Državopisa Srbije. Broj stanovnika po okruzima, prema tome popisu, objavio je V.Jakšić u svome delu "Državopis" I knj.(1855).

7. Sedmi popis ljudstva izvršen je 1859 godine (mesec nepoznat). Ovim popisom su sa ostalim stanovništvom obuhvaćeni, kao i onim od 1854 godine, i naseljeni Cigani (ali ne i nenaseljeni). Rezultati ovoga popisa objavljeni su s komentarem u okviru jednog izveštaja ministru finansija u I svesci Državopisa Srbije.

8. Osmom popisu ljudstva pristupilo se 1863 godine, i to, kako se kaže u sv.I Državopisa Srbije, "sa glavnim zadatkom da se popisu nepokretna imanja i lične usluge, dakle za poreski katastar". U svrhu ustanovljenja nove poreske osnovice po poreskom zakonu od 1861 godine, pripreman je popis za 1862 godinu, ali zbog političkih komplikacija koje su tada nastale (bombardovanje Beograda i njegove posledice), popis je izvršen tek u 1863 godini (mesec nepoznat). Rezultati ovoga popisa objavljeni su u svesci II Državopisa Srbije, i tu se primećuje da, s obzirom na svrhu popisa, njime nije obuhvaćeno ljudstvo u svim pojedinostima kao prilikom predjašnjih popisa: po opštinama, srezovima i okruzima registrovan je samo broj muških i ženskih žitelja "a od obitališta, brakova pa i samog broja porez plaćajućih glava po starom obrascu ništa se ne doznaje".

Ovim popisom obuhvaćeni su pored ostalog stanovništva i "stalno živeći Cigani, hrišćanske i muslimanske vere, koji po zakonu od 1854 godine takođe glavnici od 5 talira godišnje plaćaju". Izuzetak čine varoš Beograd i okružje užičko "iz kojih su prilikom krvavih sukoba u godini 1862 oni (Cigani) sa Turcima zajedno isterani". Upoređenje rezultata ovoga popisa sa onim od 1859 godine pokazuje ne samo slab porast ukupnog stanovništva već i neobjašnjeno opadanje stanovništva u raznim okruzima (valjevski, šabački, rudnički i dr.). Ovo opadanje ne može se pripisati iseljavanju Turaka pošto se ovi u popisima Srbije nisu nikad prebrojavali. Svakako, podaci popisa od 1863, kome je glavni cilj bio utvrđivanje imovine a ne prebrojavanje ljudstva, ne mogu se uzeti kao pouzdani u pogledu broja stanovnika.

9. Deveti popis ljudstva izvršen je u oktobru 1866 godine. Dve godine pre toga osnovano je u Ministarstvu finansija statističko odeljenje, koje je ponjegovim rukovodstvom izradjeni su formulari i pravila popisivanja i izvršene su ozbiljnije pripreme za izvodjenje popisa. Popis je obuhvatio celokupno stanovništvo, podrazumevajući tu i sve Cigane, naseljene kao i nenaseljene. Obaveštenja o stanovništву su proširena (pored pola i bračnog stanja registrovani su i podaci o starosti, zanimanju, pismenosti i dr.), mada se iz tehničkih razloga nisu mogla obraditi. Popis je u svih 17 okruga izvršen u isto vreme, a takodje i u varoši Beogradu. Ali je baš na ovom, od ranije već slabom mestu popisivanja, podbacio, te je početkom 1867 godine obavljeno ponovno prebrojavanje ljudstva u Beogradu, i to u roku od jednog dana. Tako je rezultat korigovan. Popis od 1866 može se zato smatrati kao prvi srpski popis u modernom smislu reči. Prvi rezultati toga popisa objavljeni su u svesci III Državopisa Srbije, a podaci o zanimanjima u sv.XII i XIII Državopisa.

Deseti popis ljudstva, izvršen decembra 1874 godine, predstavlja novu akciju statističkog odeljenja sa još boljim rezultatima nego 1866 godine. Pripreme za ovaj popis bile su obimnije, obaveštenja o stanovništvu su nešto proširena i cela akcija popisa izvedena na zadovoljavajući način. U svesci IX Državopisa Srbije izloženi su rezultati popisa po naseljima, opština, srezovima i okruzima. Za svako naselje dat je i broj kuća i domaćinstava.

Statističko odeljenje pripremalo je zatim popis za kraj decembra 1880 godine, saobrazno preporukama petrogradskog statističkog kongresa od 1872 godine. Ali rat s Turском 1877 i 1878 godine i političke prilike posle rata cembla 1884 godine. Naredni popis stanovništva je izvršen tek krajem decembra 1884 godine. U medjuvremenu Srbija je na berlinskom kongresu 1878 dobila priznanje svoje pune političke nezavisnosti na proširenoj teritoriji (sa okruzima niškim, ničavskim, vranjskim i topličkim), na površini od 48.303 kv.km.

1.3. Upravno-teritorijalna podela.- Administrativna podela Srbije na nahijs, knežine i sela (opštine) datira iz turskog vremena. Beogradski pašaluk je obuhvatilo 12 nahijs, ali su Karadjordjevim ustankom bile oslobođene i susedne oblasti iz okolnih pašaluka (tzv. šest novih nahijs). Sporazumom izmedju kneza Miloša i Turaka dato je Srbiji pravo autonomije u beogradskom pašaluku, ali ne izvan njega. Jedrenskim ugovorom od 1829 Rusija je izdejstvovala pristanak sultana da Srbima vrati ostatak nekad slobodne teritorije (šest nahijs), ali je turska vlast odugovlačila sa izvršenjem ove obaveze. Tek u letu 1833 godine knez Miloš je zaposeo te oblasti pod izgovorom umiranja pobuna u njima, i tako je stavio sultana pred svršen čin. Sultan je naknadno priznao Miloševu okupaciju svojim fermanom.

Nahijs kojima je Miloš upravljao pre prisajedinjenja novih oblasti bile su ove:

1. beogradska	7. požeška
2. smederevska	8. rudnička
3. valjevska	9. kragujevačka
4. šabacka	10. jačadinska
5. sokolska	11. cuprijska
6. užička	12. požarevačka

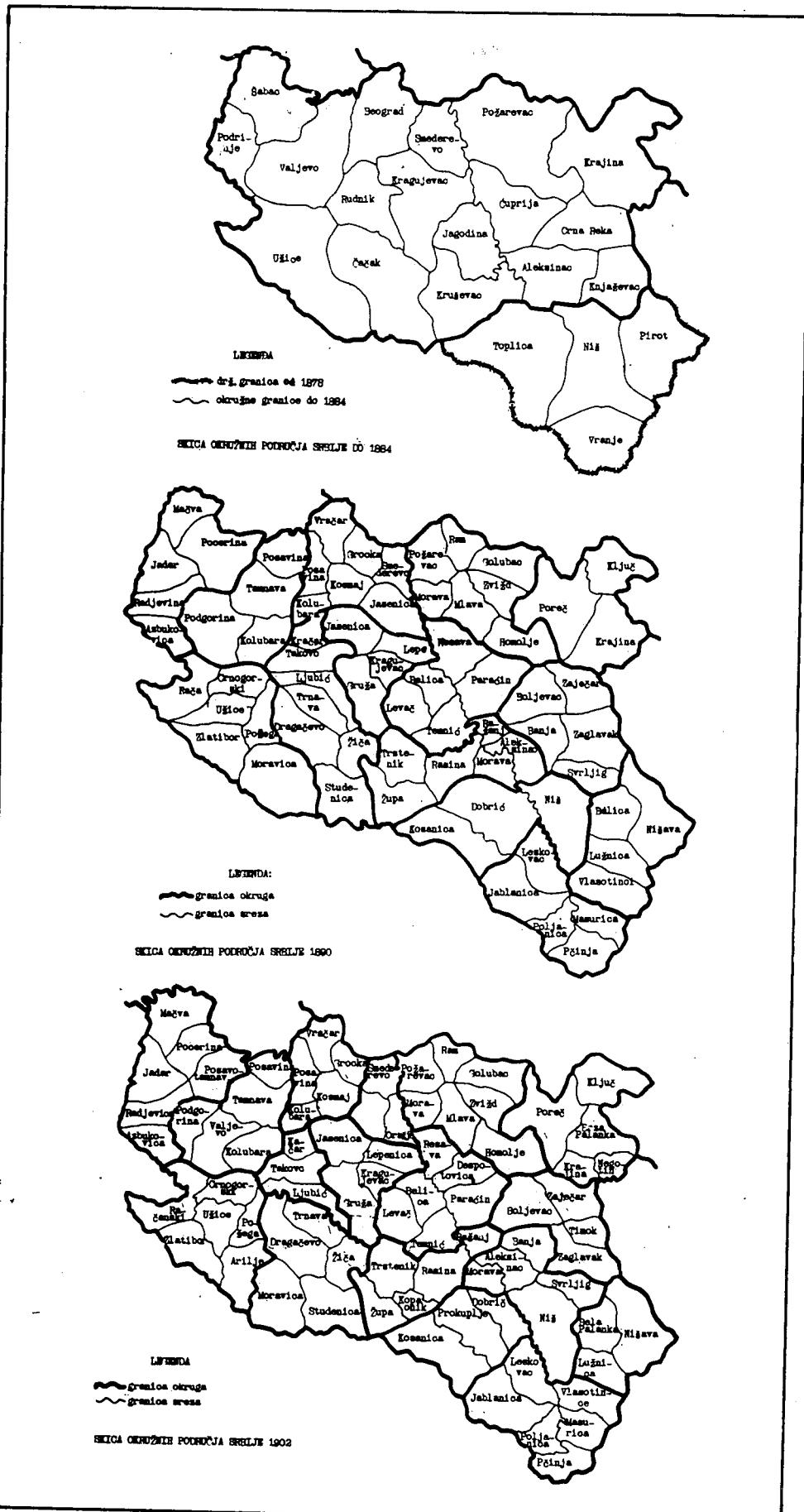
Nove oblasti, koje je Miloš prisajedinio Srbiji u letu 1833 godine, obuhvatile su:

1. Krajinu sa Ključem i Crnom Rekom
2. Gurgusovac (Knjaževac) sa Banjom i Svrljigom
3. Aleksinac sa Ražnjom i Paraćinom
4. Kruševac (Aladže Hisar)
5. Deo starog Vlaha sa krajem novopazarske nahijs poznatim pod imenom Brvenika i
6. Drinski predeo sastavljen od Jadra i Radjevine.

Sa drugim polugodjem 1833 godine u Miloševoj Srbiji je ustanovljeno 18 nahijs ili, tačnije rečeno, 17 nahijs i varoš Beograd kao samoupravna jedinica (nove nahijs: kruševačka, aleksinačka, gurgusovačka, crnorečka, krajinska i varoš Beograd). Naziv "nahija" je početkom 1834 zamenjen nazivom "okružje" a kasnije "okrug"; naziv "knežina" je već od 1830 zamenjen nazivom "kapetanija" a doc-

Stara administrativno-teritorijalna podela morala je pretrpeti izvesne promene u vezi sa pripajanjem novih oblasti. Novopazarski i jošanički predeo pridruženi su požeškoj nahijs, koja je nazvana požeško-novopazarskom, 1834 godine čačansko-novopazarskim a zatim prosto čačanskim okrugom. Požeški srez je iz ovog okruga izdvojen i pridodat užičkom okrugu. Sokolska nahijs je pridružena Jadrnu i Radjevini i tako je obrazovan podrinski okrug.

Upravno-teritorijalna podela Srbije, koja je već u doba prvog po

pisa 1834 godine dobila svoj utvrđen oblik i ostala je na snazi, bez ikakvih krupnijih promena, punih 40 godina. Ova podela na okruge i srezove izložena je u prilogu I. Kao jedina krupnija promena u ovom razdoblju može se smatrati prelaz žitkovačkog moravskog sreza (nekad zvanog bigarmoravskog) iz kruševačkog u aleksinački okrug, izvršen 1860 godine. Stabilnost ove teritorijalne podele Srbije od 1834 - 1874 godine (može se reći čak do 1884 godine, uz dodatak četiri nova okruga) doprinosi u velikoj meri uporedivosti statističkih podataka kojima raspolažemo za ceo period pre 1884 godine.

Popisni podaci, kao i podaci o prirodnom kretanju stanovništva, mogu se za naznačeni period uzeti po okruzima onako kako su dati u dotičnim statističkim publikacijama, jer se odnose na uporedive teritorijalne jedinice. Ipak treba učiniti dve napomene:

Prvo, moravski (žitkovački) srez je, kao što je napomenuto, 1860 prešao iz kruševačkog u aleksinački okrug. U tabeli I izvršena je za popis 1859 godine ispravka na osnovu podataka koji je dat u sv. I Državopis Srbije (15.124 stanovnika moravskog sreza). Za 1834 i 1846 godinu ta ispravka nije učinjena, jer su rezultati dotičnih popisa dati sumarno u poređenju sa popisom od 1859, te pretpostavljamo da su rezultati već bili ispravljeni.

Dруго, izvesne izmene na granicama rudničkog i užičkog okruga s jedne strane i kruševačkog i čačanskog s druge nastale su u međuvremenu od 1866 - 1874 godine. Ove izmene učeće se u račun pri sastavljanju definitivnih tabela.

1.4. Predmet popisivanja. - Bitna razlika između popisa u Srbiji pre i posle 1834 godine je u tome, što su raniji popisi imali isključivo fiskalni karakter, dok su pozni imali za svrhu pored upoznavanja poreskih obveznika i registrovanje celokupnog stanovništva. Predmet popisivanja do 1834 godine bili su obveznici carskog i narodnog poreza; predmet popisivanja od 1834 godine bili su stanovnici zemlje kao takvi.

1. Koji su stanovnici sačinjavali grupu "poreskih i haračkih glava"? Odgovor na ovo pitanje iziskuje makar i letimljan osvrt na ove poreske oblike u doba od 1815 godine pa dalje. Državopisi Srbije daju vrlo oskudna i neprecizna obaveštenja o haraču (carskom porezu) i glavnici (narodnom porezu). Iscrpna obaveštenja o ovim i drugim porezima i njihovim izmenama mogu se naći u dokumentovanom delu Mite Petrovića "Finansije i ustanove obnovljene Srbije do 1842 godine", naročito u I i II knjizi toga dela.

Carski harač plaćali su Srbici, i to za svako muško lice od 7 do 80 godina starosti, najpre po 6 groša i 22 pare godišnje a od 1819 godine po 3 groša i 2 pare, s tim što je obaveza obuhvatala ljude do 70 godina starosti. Harač je 1835 godine ukinut kao poseban poreski oblik i zamjenjen je povećanom glavnicom. Pored ovoga harača postoji je i ciganski harač, koji su plaćali Cigani preko svojih kmetova za svako muško lice od 7 godina starosti do smrti, s tim što su za njih postojale tri klase harača prema godinama starosti (od 7-15 godina po 8 groša, od 16-20 godina po 20 groša i preko 20 godina po 24 groša). Cigani su plaćali veći harač od Srbica, ali zato nisu plaćali glavnici. Tek od 1854 godine naseljeni Cigani su u pogledu poreza izjednačeni sa Srbima, dok su nenaseljeni i dalje plaćali samo ciganski harač.

Glavnica ili narodni porez služila je za izdržavanje državnog aparata a plaćali su je s početka samo oženjeni Srbici koji su imali nepokretnu imovinu ili prihod od samostalnog rada. Reformom od 1835 godine glavnica je postala jedini neposredni porez i povećana je na 6 talira za godinu da "da bi se 1839 godine snizila na 5 talira. Plaćala su je sva muška punoletna lica, bez obzira na imovno i na bračno stanje. Kneževnim ukazom bili su oslobođeni od plaćanja glavnice sveštenici i narodni službenici koji nisu imali baštine, zadružni očevi i starci preko 70 godina, kao i nesposobni za rad. Ovaj porez je 1837 godine utoliko ublažen, što se od siromašnih lica naplaćivao prema stanju a ostatak (razliku) plaćali su imućniji. Pored toga, 1839 godine ustanoven je bećarski danak, koji je plaćao (umesto glavnice) svaki onaj "koji niti kuće niti baština svojih ima, nego služeći drugog sebi godišnje što privredi, praviteljstvu takodje što plaća". Podešta bećarskog poreza izvršena je prema visini plate.

U svome definitivnom obliku poreski sistem Srbije oslanjao se na i va glavna izvora prihoda: jedan je bio danak, kao neposredni porez a drugi carina (djumruk) kao posredni. Danak je imao četiri oblika: glavnici, činovnički danak, bećarski danak i ciganski danak. Glavnica je iznosila 5 talira godišnje a plaćao je svako ko je imao nepokretnog imanja ili se samostalno bavio trgovinom iki zanatom. Po formi lični porez, ona je u stvari bila porez na prihod od samostalne privredne delatnosti (poljoptivrede, zanata i trgovine). Treba pri tome napomenuti da je iznos od 5 talira bio samo prosečni iznos glavnice koja se dugovala državi, a raspodelu toga iznosa na "poreske glave" vršili su najpre državni a od 1850 godine opštinski organi, prema imovnom stanju obveznika. Činovnički danak, utvrđen na 3 talira godišnje, plaćali su samo činovnici koji su imali nepokretnog imanja, opet po klasama imovine: to nije bio porez na plate već na prihod od imovine. Bećarski danak je bio ustvari službenički porez, podeljen u četiri klase prema visini plate. Najzad ciganski danak plaćali su samo nenastanjeni cigani (Up.S.Jovanović, Ustavobranitelji I izd, str.99-100).

2. Od 1834 godine popisi u načelu obuhvataju celokupno stanovništvo, muško i žensko. Od ovoga načela činjena su dva izuzetka: prvo, Turci bilo u vojsci ili u gradjanstvu nisu uzimani u popis (ovaj je deo stanovništva posle 1862 godine iseljen); drugo, Cigani nisu u potpunosti uzimani u popis sve do 1866 godine. Popisni rezultati od 1834, 1843 i 1850 godine ne sadrže uopšte ciganski živalj, pošto isti nije plaćao nikakav porez izuzev harača. Popisom od 1846 godine, međutim, obuhvaćeni su svi Cigani, nastanjeni kao i nenastanjeni. Nastanjeni Cigani su od 1854 godine podvrgnuti plaćanju glavnice, i oni su od toga vremena redovno uzimani u popis (1854, 1859 i 1863 godine). Počev od 1866 godine, popisima se obuhvataju i svi Cigani, nastanjeni kao i nenastanjeni, dakle celokupno stanovništvo Srbije.

Da li se popisni rezultati od 1834 - 1874 odnose na kategoriju stalnog ili prisutnog stanovništva, to je pitanje koje se smatra kao sporno. U Državopisu Srbije sv.III stoji: "Tek ovaj od godine 1866 popis.... može se kao sasvim pouzdan smatrati, jer je tom prilikom svo žiteljstvo jednog i drugog pola na prepis uzeto i to gde se zateklo a ne kuda po obiteljstvu prinadleži, kao što se već podobno u svoj Evropi radi" (str.48). Ova primedba ide u korist teze da je bar popis od 1866 godine pokazao prisutno a ne stalno stanovništvo. U svojoj knjizi "Demografiski podaci o Srbiji" F.Kuster iznosi podatke popisa od 1834 - 1866 kao podatke o prisutnom stanovništву a one u 1874 i 1884 kao podatke o pravnom stanovništву.

Sudeći po cilju, načinu i vremenu trajanja popisa, ovo mišljenje ne može se uzeti kao tačno. Popisi su u to doba još imali kao glavni sadatak da utvrde broj "poreskih glava" a ostalo ljudstvo je uzgred prebrojavano. Pod takvim okolnostima može se prepostaviti da su popisima obuhvaćeni stalni a ne prisutni stanovnici. S druge strane, teško je prepostaviti da se u tadašnjim uslovima organizacije popisa uopšte moglo ozbiljno govoriti o prisutnom stanovništву, čije snimanje pretpostavlja tačno utvrđen "kritični momenat" i brzo izvodjenje popisne akcije. Popisivanje je u Srbiji pre obadesetih godina trajalo po mesec i više dana. Ma šta o tome pisao V.Jakšić u Državopisu Srbije, ne može se primiti teza da su takvi popisi davali sliku prisutnog stanovništva. Uostalom, primedba u svesci III Državopisa odnosi se na popis u 1866 godini. Ona samo potvrđuje da raniji popisi nisu obuhvatili stanovništvo tamo gde se zateklo u momentu popisa, a za rezultate popisa od 1874 i 1884 znamo da se odnose na stalno stanovništvo.

Tek od popisa 1890 godine snima se ujedno stalno (nastanjeno) i prisutno (faktičko) stanovništvo. O razlikama izmedju tih brojki biće reči u idućem odeljku - o stanovništву Srbije od 1878.

1.5. Obeležja stanovništva. - Popisima od 1834-1874 godine prikupljeni su razni podaci o stanovništvu Srbije i njegovoj imovini. Obaveštenja koja su se prikupljala pre 1866 godine bila su mnogo šturija od onih koja su dali popisi posle 1866 godine. Ali ni sva prikupljena obaveštenja nisu uvek obradjena.

i objavljena, a o popisima od 1834 - 1846 imamo samo ukupne brojke o stanovništvu, po okruzima, bez razlike pola, i to po okruzima: ove brojke su date samo u uporednim tabelama uz rezultate popisa od 1859 godine (sv.I Državopisa Srbije) i od 1866 godine (sv.III Državopisa).

Prve donekle obradnjene podatke o stanovništvu pruža nam sveska I Državopisa Srbije za popis izvršen 1859 godine. Ovi podaci obuhvataju broj kuća (domova), broj brakova i broj stanovnika po polu, i oni su izloženi po okruzima. Za muško stanovništvo bili su prikupljeni i podaci o starosti, ali, kako se kaže u Državopisu, to nije uspešno izvedeno, te ni odnosni podaci nisu objavljeni. Objavljena su izvesna obaveštenja o narodnosti stanovnika, ali samo sa razlikovanjem Srba i Vlaha pošto je od stranih narodnosti jedino ova poslednja bila nešto jače zastupljena, naročito u četiri istočna okruga (krajinski, crnorečki, požarevački i čupriški). Stanovništvo nije popisivano po zanimanjima, ali je zato objavljen pregled varoškog stanovništva za 1859 godinu, pošto se ostalo stanovništvo isključivo bavilo poljoprivredom.

Prilikom popisa od 1863 nisu traženi nikakvi drugi podaci o stanovništvu izuzev obeležja pola i imovine. Kao što je već napomenuto, ovaj popis je izvršen isključivo u cilju utvrđivanja broja poreskih obveznika po novom poreskom zakonu.

Popis od 1866 godine je prvi moderniji i potpuniji popis u Srbiji. Rezultati koji su objavljeni u sv.III Državopisa Srbije obuhvataju obaveštenja o broju kuća, broju brakova i broju stanovnika po polu, narodnosti, veroispovesti i pismenosti. Pored toga, u sv.XII i XIII Državopisa Srbije izloženi su relativno opširno i podaci o zanimanju stanovnika u 1866 godini.

Popis od 1874 godine, čiji su rezultati objavljeni u svesci IX Državopisa Srbije, obuhvatio je sva obaveštenja o stanovništvu kao i popis od 1866, s tim što ih je pružio i po nižim teritorijalnim jedinicama (srezovi i opštine).

Za detaljnija obaveštenja o stanovništvu Srbije, naročito za upoznavanje njegove starosne strukture i njegovog privrednog i socijalnog sastava mora se čekati nova organizacija statistike, koja će 1890 godine obezbediti prvi popis saobrazno zahtevima savremene demografije.

1.6. Organizacija popisa.- Obaveštenja o načinu izvršenja popisa i o sredjivanju popisnog materijala nalazimo tek mestimično i vrlo oskudno u nekim izvestajima o izvršenim popisima, koji su objavljeni u raznim sveskama Državopisa Srbije. Sva se ta obaveštenja slažu u jednom, naime da su se popisi obavljali bez detaljnih priprema, bez dovoljnih sredstava i bez potrebnih stručnih kadrova. Situacija je počela da se popravlja sa osnivanjem statističkog odeljenja u Ministarstvu finansija, bar utoliko što su popisi dobili stručno rukovodstvo. Ali sredstva o kojima je raspolagalo statističko odeljenje bila su u tolikoj meri oskudna, da je to pretstavljalo ozbiljnu smetnju za uspešno izvodjenje popisnih akcija.

Osnivanje statističkog odeljenja duguje se u prvom redu ličnom zauzimanju Vladimira Jakšića, koji je već 1850 godine podneo predlog Državnom savetu o ustrojstvu državne statistike. Kao načelnik u Ministarstvu finansija od 1862 godine Jakšić je mogao sa više autoriteta da se zauzme za organizaciju statističke službe. Najzad je odlukom od 31 avgusta 1864 godine osnovano statističko odeljenje u Ministarstvu finansija, i na njegovo čelo postavljen je Jakšić. Statističko odeljenje je decembra 1882 godine prešlo u Ministarstvo narodne privrede, zajedno sa Jakšićem kao načelnikom. Jakšić je rukovodio ovim odeljenjem sve do 1888 godine, kad je penzionisan. Njega je na tome mestu zamolio Bogoljub Jovanović, reformator srpske statistike.

Pod Jakšićevim rukovodstvom popisne akcije, kao i registrovanje prirodnog kretanja stanovništva, pokazuje znatan napredak prema prethodnom stanju. To se primećuje već na popisu od 1866 godine, čijim je pripremama rukovodio Jakšić. Ali teškoće koje je statističko odeljenje imalo da savladajuje i u to doba pisu bile male. Njegova sredstva su bila minimalna a ceo njegov personal, kako se primećuje u svesci I Državopisa Srbije, sastojao se od svega dva činovnika. Ža izvodjenje popisnih akcija i za poslove oko sredjivanja popisnog

TABELA 1

STANOVNIŠTVO KNEŽEVINE SRBIJE OD 1834-1884

Teritorija 37.511 km² (stara procena)

Red. br.	Okrug	Prema opisima godine							1874	1884
		1834	1846	1850	1854	1859	1863	1866		
1	Beograd, varoš	7.033	14.371	12.344	14.600	18.860	14.760	24.768	27.605	35.483
2	beogradski	38.057	50.037	49.079	52.200	57.206	58.471	63.880	71.902	89.627
3	smederevski	28.053	40.573	42.732	48.450	52.904	52.681	60.077	70.536	90.744
4	valjevski	54.129	70.568	70.349	71.000	75.194	71.708	83.483	88.286	100.757
5	šabacki	49.360	64.254	63.028	64.650	66.377	65.437	73.619	79.367	94.362
6	podrinski	27.151	40.143	39.794	39.200	45.718	46.390	48.827	52.397	62.912
7	užički	51.098	75.280	76.789	83.000	91.257	98.774	104.377	114.502	128.526
8	čačanski	40.537	48.337	48.909	49.600	53.717	54.466	58.037	63.832	79.289
9	rudnički	32.621	38.603	40.972	41.650	46.940	44.400	47.467	52.713	59.149
10	kragujevački	49.934	72.829	71.843	74.700	85.111	88.752	98.141	107.695	121.573
11	jagodinski	40.824	49.703	52.790	54.300	58.416	58.521	62.184	70.569	69.579
12	čupriški	30.009	43.289	43.146	46.000	49.916	51.318	55.884	63.432	69.486
13	požarevački	73.239	101.381	103.692	113.700	122.659	130.001	140.601	158.922	184.122
14	krajinski	41.476	52.140	53.442	58.050	62.911	65.580	70.293	76.017	83.549
15	crnorečki	27.705	38.748	39.545	42.200	46.890	50.936	53.284	58.434	64.080
16	kraljački	23.686	35.142	37.606	40.550	46.334	51.118	55.079	62.917	62.939
17	aleksinački	14.840	31.116	24.628	28.150	44.688	43.875	48.136	57.661	68.606
18	kruševački	38.740	46.646	58.915	63.000	53.185	61.380	67.439	77.103	82.472
U K U P N O		668.492	913.160	929.603	985.000	1.078.281	1.108.568	1.215.576	1.353.890	1.547.255

materijala uzimala se i pomoćna snaga, ali samo u okviru jako ograničenih kredita.

Statističko odeljenje je sastavljalo plan popisa i pripremalo sav potreban materijal za njegovo izvodjenje. Na terenu popisanim akcijama su rukovodile okružne komisije, a za popisivače su mahom uzimani državni službenici, učitelji i sveštenici, advokati i trgovci, pa i pismeni seljaci. Oni su obavljali svoj posao po dužnosti, i dobijali su samo naknadu putnih troškova kad su posao vršili izvan mesta svoga stanovanja. Posao popisivača je bio utoliko složeniji, što su oni, zbog velikog procenta nepismenih (broj pismenih je 1866 iznosio 42 na 1000 stanovnika, a taj je odnos bio još mnogo nepovoljniji na selu). Upitnici upotrebljeni u popisima bili su, kao i u drugim zemljama toga doba, kolektivni.

Sa tako oskudnim kadrom popisivača, popisi se nisu mogli obaviti za kratko vreme. Oni su trajali po mesec dana i više. Prema tome, o tačnom registrovanju prisutnog stanovništva u "kritičnom momentu" izlišno je i govoriti. Takvi popisi mogli su obuhvatiti samo stalno stanovništvo, pa i to ne bez grešaka.

Naročito osetljivo mesto popisivanja bila je varoš Beograd, jedino gradsko naselje u Srbiji sa nešto življim saobraćajem. Kretanje stanovništva u Beogradu stvaralo je posebne teškoće tome načinu popisivanja, te je dolazilo do grešaka koje su često kvarile opšti rezultat. Čak i prilikom popisa od 1866 godine, popisna akcija u Beogradu je podbacila i samo zahvaljujući energičnom zauzimanju statističkog odeljenja sproveden je januara 1867 novi popis u varoši, za jedan dan, sa 60 popisivača. Tako se došlo do tačnijeg rezultata, koji je za 4.000 ljudi (na ukupno 24.768) bio veći od prethodnog (visi svesku III Državopisa Srbije).

Materijal koji se pribirao prilikom popisa, iako sa ograničenim brojem obaveštenja o ljudstvu, često nije mogao da se obradi pošto je personal u statističkom odeljenju bio veoma oskudan. Prilikom sredjivanja materijala pravljene su greške koje su ulazile i u konačne rezultate, jer nije bilo mogućnosti proverevalja podataka. U raznim sveskama Državopisa Srbije nalazimo ponekad i neispravljene štamparske greške u brojkama i zbirovima, što sa svoje strane ilustruje prilike pod kojima su vodjeni statistički poslovi.

1.7. Popisni rezultati i njihova vrednost. – O demografskim podacima u Srbiji može se govoriti tek počev od popisa 1859 godine, za koji imamo koliko – toliko obaveštenja o stanovništvu. Do toga vremena raspolaćemo samo ciframa ukupnog stanovništva po okruzima, i to bez razlike pola pre 1846.

Popisni rezultati su objavljivani u raznim sveskama Državopisa Srbije, obično na 3–5 godina po obavljenom popisu. To su svakako bili konačni rezultati. Ali statističko odeljenje je povremeno pristupalo reviziji i ispravci tih rezultata i u naknadnim publikacijama objavljivalo brojke o ranijim popisima koje se nisu slagale s prvobitno objavljenim brojkama. U godišnjicima Srbije (na pr. za 1907–1908 godinu) date su ove cifre stanovništva po izvršenim popisima na staroj teritoriji pre 1878 godine:

Godina	Broj stanovnika		
	muški	ženski	svega
1834	–	–	678.192
1841	–	–	828.895
1843	–	–	859.545
1846	–	–	915.080
1850	–	–	956.893
1854	–	–	998.919
1859	556.785	521.496	1,078.281
1863	571.676	537.022	1,108.668
1866	626.892	589.456	1,216.348
1874	695.887	658.003	1,353.890

Ako ove cifre uporedimo sa ranije objavljenim ciframa u raznim sveskama Državopisa Srbije, konstatovaćemo izvesne razlike, za koje nismo našli objašnjenja.

Za stanovništvo u 1834 godini data je u sv.I Državopisa brojka 668.592 a ne 678.192. Razlika iznosi 9.600 stanovnika. Mi smo za tabelu 1 uzeли brojku iz Državopisa, jer nam ona daje i podatke po okruzima, što nije slučaj s godišnjakom. Moramo primetiti da u Državopisu brojka 668.592 ne odgovara tačno zbiru okruga, koji iznosi 668.492. Pošto nismo imali elemenata za ispravku okružnih cifara, to smo uzeli zbir od 668.492 stanovnika.

Za stanovništvo u 1846 godini data je u sv.III Državopisa Srbije brojka 913.160 dok se u godišnjaku navodi cifra 915.080. Razlika od 1920 lica nije objašnjena. Mi smo uzeli brojku iz Državopisa iz razloga koje smo već naveli.

Za stanovništvo u 1863 godini data je u sv.II Državopisa brojka od 1.108.568 dok se u godišnjaku navodi cifra 1.108.668. I ovde smo iz navedenih razloga usvojili brojku iz Državopisa a ne iz godišnjaka.

Za stanovništvo u 1866 godini nalazimo u sv.III Državopisa Srbije cifru 1.215.576 dok se u godišnjaku pominje cifra 1.216.348. Razlika od 772 stanovnika nije objašnjena, te smo za tabelu 1 usvojili brojku iz Državopisa.

Kad bi ovako utvrđjene brojke u tabeli 1 i odgovarale rezultatima odnosnih popisa, one bi još uvek sadržavale jedan nedostatak. Brojke stanovništva za 1834 i 1859 ne obuhvataju ciganski život, za 1863 obuhvataju samo nastanjene Cigane a za 1846, 1866, 1874 i 1884 obuhvataju sve Cigane. Po tvrdjenju u Državopisu Srbije, broj Cigana u čitavom ovom periodu nije mnogo varirao. On se kretao oko 20.000, od kojih je nešto preko polovine bilo nenastanjeno.

Naši stari statističari bili su svesni grešaka kojima su popisni rezultati bili opterećeni. Oni su često o njima govorili, pa su čak i preterivali njihov značaj. Greške postoje u svim popisima, pogotovo u onima starijeg datuma. Ukoliko nisu preterane, one ne pretstavljaju smetnju za iskorišćavanje i analizu popisnih rezultata. Svakako potrebno je znati koje vrste grešaka i kakvog obima sadrže statistički podaci, a o tome nam stari statističari malo govore. Kad čovek danas čita njihove komentare popisa, dobija utisak da su oni manje ispoljavali svoj kritički smisao nego ravninu veru u statističku nepogrešivost.

1.8. Državopis Srbije.- Kraj svih grešaka koje su mogli učiniti i koje su u tadašnjim uslovima rada bile razumljive, rukovodioći statistike u staroj Srbiji imaju veliku slugu što su prilješće sakupljali statistički materijal i što su ga, u dvadeset svezaka Državopisa Srbije, sačuvali za potomstvo.

Prva sveska Državopisa Srbije objavljena je 1863 godine, uoči osnivanja statističkog odeljenja u Ministarstvu finansija, a poslednja 1894 godine, kad je reorganizovana i modernizovana služba srpske statistike pristupila izdavanju novih serija statističkih publikacija. U dvadeset svezaka Državopisa, koje su izašle za tih trideset godina, nalaze se mnogobrojni podaci o demografskom, ekonomskom i kulturnom razvitku Srbije toga vremena: rezultati popisa ljudstva, brojke o prirodnom kretanju stanovništva i o migracijama, podaci o popisima stoke i poljoprivrednih površina, o unutrašnjoj i spoljnoj trgovini, o cenama zemaljskih proizvoda, statistika krivičnih dela i gradjanskih sporova, statistika nastave, pa i pregled klimatskih prilika u Srbiji. U prilogu 1-2 nalazi se pregled sadržaja svih svezaka Državopisa Srbije.

Objavljen materijal ima svakako dosta mana. On je često nepotpun i neprecizan, često sadrži očevidne greške, a prikazan je bez dovoljne brižljivosti. Ali ne treba gubiti izvida da je i pored toga ovaj materijal u velikoj meri upotrebljiv i da uostalom pretstavlja jedinu numeričku dokumentaciju kojom raspolažemo o demografskom, ekonomskom i kulturnom razvitku Srbije do 1890 godine. Ovaj obilan materijal još nije dovoljno ispitán i iskorišćen. Riznica Državopisa Srbije pretstavlja još uvek mrtav kapital.

b. Srbija od 1878

1.9. Popis 1879 u novim krajevima. - U ratu sa Turskom, koji je otpočeo la 1876 a 1877 i 1878 vodila u savezu sa Rusijom, kneževina Srbija je izvojela svoju samostalnost i proširila svoju vlast na četiri južna okruga (niški, pirotski, vranjski i toplički). Međunarodno priznanje nezavisnosti na proširenoj teritoriji dobila je berlinskim ugovorom o miru 1878 godine.

Da bi utvrdila brojno stanje ljudstva i poreskih obveznika u oslobođenim krajevima, vlada je u februaru 1879 god. naredila popis. Ovaj popis je, iz obzira štednje, izvršen samo u novim oblastima, a trajao je od 22. februara do 22. marta. Popisni listovi koji su tom prilikom upotrebljeni nisu se razlikovali od listova upotrebljenih prilikom popisa starih okruga 1874 godine. Oni su obuhvatali sledeće podatke: broj kuća i porodica, stanovnici po polu, po bračnom stanju i po veroispovesti i "porez plaćajuće glave". Popis su izvršile sremske, ne okružne komisije.

Rezultati ovoga popisa objavljeni su u sv. XI Državopisu Srbije, koja je izšla 1882 godine. Oni su rasporedjeni prema prvoj administrativno-teritorijalnoj podeli novih krajeva, po kojoj je niški okrug obuhvatao i leskovачki i vlasotinacki srez a toplički okrug i jablanički srez. Ovako rasporedjeno stanovništvo novih oblasti pokazivalo je sledeće stanje:

O k r u g	Broj kuća	Broj stanovnika
Niški	17.561	115.890
Pirotski	11.005	76.892
Vranjski	10.136	64.844
Toplički	5.968	42.014
Ostalo	528	3.457
S v e g a	45.198	303.097

Stavka "ostalo" u ovom pregledu obuhvata nekoliko naselja koja su pridodata aleksinačkom okrugu (2.963 stanovnika) i Mali Zvornik (494 stanovnika), koji je pridodat podrinskom okrugu.

Značaj ovoga popisa je u činjenici da je njime prvi put u istoriji novih krajeva prebrojano njihovo stanovništvo. Sve naše znanje o numeričkom razvitu ljudstva tih krajeva pre 1879 godine potiče iz nesigurnih turskih poreskih teftera ili iz zabeležaka pojedinih putopisaca.

1.10. Popisi stanovništva od 1884-1910 godine. - U proširenoj Srbiji posle berlinskog ugovora izvršeno je šest popisa stanovništva. Prvi je popis obavljen 1884 a potonji 1910. Izmedju popisa od 1884 i onih koji su sledovali postoji znatna razlika u metodama popisivanja.

Popis od 1884 godine izvršen je na osnovu zakona o popisu ljudstva i imovine od 14. juna 1884. On je, kao i raniji popisi, imao za glavni cilj da pruži potrebne podatke za odmeravanje poreza i tek uzgred i demografski važne podatke. Rezultati ovog popisa koji su obavljeni krajem 1884 godine, izloženi su u sv. XIV Državopisu Srbije. Oni obuhvataju broj domova i stanovnika po opštinama i naseljima, u granicama od 1884 godine. Stanovništvo je dato po polu i bračnom stanju, po pismenosti, po narodnosti i veroispovesti, ne i po starosti i zanimanju.

Težnja da se statističko posmatranje prilagodi savremenim zahtevima nauke i preporukama međunarodnih statističkih kongresa, došla je do izraza tek 1890 godine sa donošenjem Zakona o popisu stanovništva i domaće stoke, po kome se popisi imaju vršiti svakih pet godina i to u isti mah na dan 31. decembra. Ovaj zakon je sve do prvog svetskog rata striktno izvršavan.

Popis od 31 decembra 1890 može se, prema tome, smatrati kao prvi

popis izvršen saobrazno savremenim zahtevima statistike. Ovom prilikom registrovano je stalno stanovništvo po polu i mestu rodjenja, po godinama starosti i bračnom stanju, po maternjem jeziku i podanstvu, po veroispovesti, pismenosti i po zanimanjima. Ovi podaci su objavljeni za svako naselje u Srbiji, osim podatka o zanimanju, koji su dati po srezovima. Pored toga dati su i podaci o broju kuća i porodica za svako naselje. Prvi rezultati popisa objavljeni su u knjizi I Prethodnih rezultata (1891), a definitivno sredjeni podaci sa komentarima u pet tomova (svezaka) prve knjige novog izdanja statističkog odeljenja Ministarstva narodne privrede, koje je dobio naziv "Statistika Kraljevine Srbije".

Popisi od 31 decembra 1895, 1900, 1905 i 1910 godine obavljeni su po istim principima i metodama kao i popis od 1890 godine. Prvi rezultati ovih popisa objavljeni su u knjigama Prethodnih rezultata (knj.II, III, IV i V) Uprave državne statistike. Definitivno sredjeni podaci popisa od 1895 godine izloženi su sa komentarom i knj.XII i XIII Statistike Kraljevine Srbije. Definitivni rezultati popisa od 1900 godine objavljeni su takođe s komentarom u knj.XXIII i XXIX Statistike Kraljevine Srbije. Međutim, definitivni rezultati popisa od 1905 i 1910 uopšte nisu objavljeni.

Popis od 31 decembra 1905 nije bio dovoljno pripremljen i rezultati su zato podbacili. Revizija podataka pretstavljala je posao takvog obima, da se s obzirom na raspoloživa sredstva nije mogla izvršiti. Iz tog razloga je Uprava državne statistike odustala od namere da obradi definitivne podatke za 1905 godinu.

Popis od 31 decembra 1910 god. blagovremeno je pripremljen. Uprava državne statistike propisala je 28 avgusta 1910 pravila i uputstva za izvršenje popisa stanovništva i domaće stoke, i tom prilikom predviđela izvesne novine (individualni listići za prebrojavanje, izvodi za domaćinstvo, prva tablica za prebrojavanje), koje su imale da obezbede kontrolu i olakšaju sredjivanje materijala. Do 15 oktobra su svi opštinski sudovi obrazovali opštinske popisne odore a do 15 decembra definitivno su utvrđeni i spiskovi svih popisivača. Popis je tako u redu izvršen i njegovi su rezultati bili zadovoljavajući. Uprava državne statistike je u avgustu 1911 objavila prethodne rezultate, dajući za svako naselje broj kuća i domaćinstava, stalno i prisutno stanovništvo po polu, a za okruge i sreze još i prisutno stanovništvo po bračnom stanju, mestu rodjenja, podanstvu, veri i maternjem jeziku. Rad na definitivnom sredjivanju celog popisnog materijala bio je prekinut prvo balkanskim ratovima 1912 i 1913 godine, zatim svetskim ratom 1914 godine. Zbog bombardovanja Beograda arhiva Uprave državne statistike prebačena je u Niš, privremeno sedište vlade. Tu je ostala i kad se srpska vojska povukla u zimu 1915. Jedan od prvih poslova koje je bugarska policija, po padu Niša, izvršila, jeste uništenje ove arhive i s njom celog popisanog materijala od 1910 godine.

Popis od 1910 bio je poslednji koji je obavljen u Kraljevini Srbiji.

1.11. Administrativno-teritorijalna podela. - Zakonom o administrativnoj podeli Kraljevine Srbije od 15 marta 1890 godine cela teritorija Srbije podeljena je na 15 okruga sa 72 sreza. Prema ovoj podeli, koja je data u prilogu 1, izloženi su rezultati popisa od 1890 i 1895 godine. Ova podela je, međutim, u narednim godinama znatno izmenjena.

U topličkom okrugu je marta 1891 ukinut zaplanjski srez, koji je pripojen niškom srezu. Zakonskom izmenom od 17 februara 1896 ustanovljen je nov okrug niški sa srezovima: niški (iz topličkog okruga), svrljiški (iz timočkog okruga), aleksinački, banjaski i moravski (iz kruševačkog okruga). Istom zakonskom izmenom spojeni su dotadašnji timočki i crnorečki okrug u jedan okrug timočki sa Zaječarom kao okružnim mestom.

Nova izmena zakona od 1890, donesena 5 januara 1899 godine, utvrdila je sledeće promene:

1) vranjskom okrugu dodat je vlasotinački srez, koji je oduzet od pirotskog okruga,

2) rudničkom okrugu dodat je srez moravički, koji je oduzet od

užičkog okruga,

3) u krajinskom okrugu obrazovan je nov negotinski srez od nekih sela brzopalanačkog i krajinskog sreza,

4) u kruševačkom okrugu obrazovan je nov kopaonički srez od nekih sela srezova rasinskog i župskog.

Zakonom od 22 januara 1900 god.podeljen je podunavski okrug na okruge beogradski i smederevski. U sastav smederevskog okruga ušli su srezovi: jasenički, oraski i podunavski, a beogradski okrug zadržao je svoje stare sreze: vračarski, gročanski, kolubarski, kosmajski i posavski. Tako je Srbija krajem 1900 godine imala 16 okruga sa 81 srezom i gradom Beogradom sa zasebnom upravom. Prema ovoj podeli izloženi su popisni rezultati od 1900 godine.

Zakonom od 10 aprila 1902 godine podeljen je rudnički okrug na okruge rudnički i čačanski. U sastav novog rudničkog okruga sa Gornjim Milanovcem kao okružnim mestom ušli su srezovi: kačerski, ljubički i takovski. U sastav čačanskog okruga ušli su svi ostali srezovi bivseg rudničkog okruga (dračevski, žički, studenički, trnavski i moravički). Po stanju stvorenom ovim zakonom u Srbiji je bilo 17 okruga sa 81 srezom. Prema ovoj podeli izloženi su rezultati popisa od 1905 i 1910 godine.

Prilikom popisa koji je izvršen posle prvog svetskog rata u ujedinjenoj državi SHS na dan 31. januara 1921, popisni rezultati za pokrajinu "severnu Srbiju" izloženi su prema podeli teritorije na okruge i srezove kakva je postojala i pre rata.

1.12. Nacrt stalnih rejona.- Česte administrativno-teritorijalne promene čine da podaci raznih popisa postaju medjusobno neuporedivi. Da bi se omogućilo uporedjenje sa rezultatima novog popisa, potrebno je podatke svih pretходnih popisa nanovo saobraziti poslednjoj teritorijalnoj promeni. U želji da obezbedimo uporedivost podataka bez neprestanog pribegavanja radu na njihovom pregrupisavanju, mi smo ustanovili stalne demografske rejone i prema njima smo izložili podatke u tabeli 2 (stanovništvo Srbije od 1884 - 1948).

U drugom delu ove sveske objašnjene su pojedinosti ovog pregrupisanja. Ovde možemo samo napomenuti da su ovi stali rejdovi utvrđeni na bazi sreskih teritorija po stanju s početka 1953 godine imajući u vidu staru podelu na okruge. Izneseni popisni podaci u tabeli 2 za period od 1884-1953 godine su uporedivi, jer su saobraženi tako utvrđenim područjima. Na toj bazi ćemo izlagati i druge podatke o stanovništvu Srbije (podela po polu, bračnom stanju, jeziku, pismenosti, starosti, zanimanjima itd.). Ukoliko bi se za naredne popise usvojila kakva izmena u sreskim teritorijama, dovoljno će biti samo da se rezultati tih narednih popisa saobraže našoj teritorijalnoj šemi.

Nacrt stalnih rejona omogućuje i uporedjenje sa popisnim podacima pre 1884 godine ukoliko nam statističke publikacije pružaju potrebne detalje. Za pojedine rejone možemo odmah sastaviti vremenske serije razvijka stanovništva od 1834-1953 putem uporedjenja tabele 1 i 2. U tome cilju treba se držati ovih uputstava:

1) Rejon Podunavlje iz tabele 2 obuhvata okruge beogradski i smederevski iz tabele 1.

2) Rejon Podrinje obuhvata okruge šabački i podrinski iz tabele 1

3) Rejon Mlava obuhvata okrug požarevački iz tabele 1.

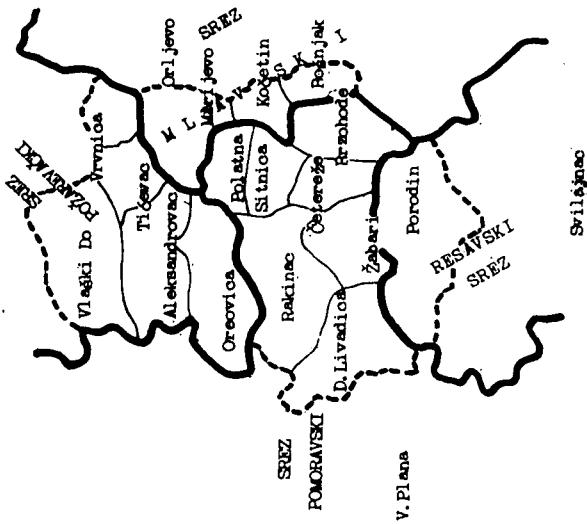
4) Rejon Krajina obuhvata okrug krajinski iz tabele 1.

5) Rejon Pomoravlje obuhvata okruge jagodinski i čupriški iz tabele 1.

6) Rejon Rasina obuhvata kruševački okrug iz tabele 1.

7) Rejon Timok obuhvata crnorečki i knjaževački okrug iz tabele 1 bez svrljiškog sreza; rejon Kolubara obuhvata pored valjevskog okruga i 73% kačerskog sreza iz rudničkog okruga; ostatak kačerskog sreza i takovski srez sa Gornjim Milanovcem idu u rejon Šumadija. Ljubički srez iz rudničkog okruga ide u rejon Ibar, koji dobija i moravički srez iz užičkog

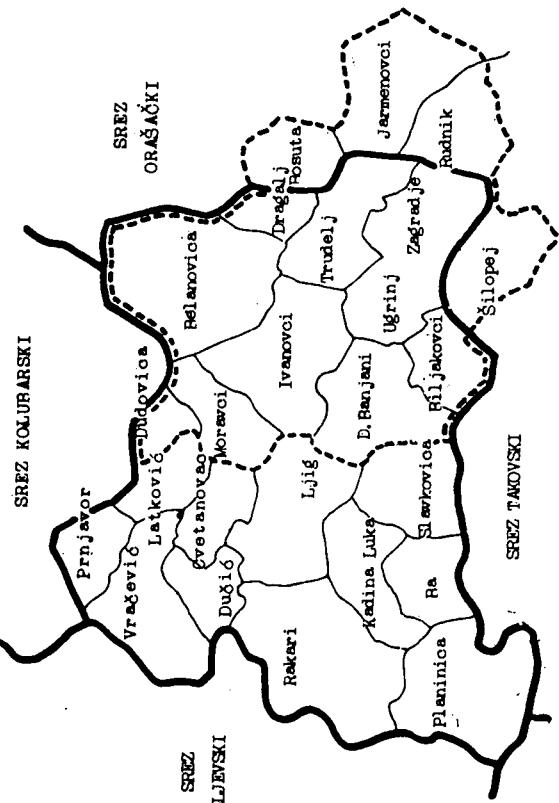
SKICA BIV. MORAVSKOG SREZA

LEGENDA:

- sadržanje graniča srezova
- sadržanje graniča opština
- ... ... graniča biv. moravskog sreza

SKICA RIV. KACERSKOJ SREZA

LEGENDA:

- graniča sadržajih srezova
- graniča sadržajih opština
- ... ... graniča biv. kacske-sreža

okruga. Rejon Užice pretstavlja užički okrug iz tabele 1 bez moravičkog sreza.

8) Aleksinački okrug iz tabele 1 ide ceo u rejon Niš, ali stanovništvo ovog kao i ostalih rejona iz dela Srbije oslobođenog 1878 godine (Nišava, Toplica, Leskovac i J. Morava) ne može se uporediti sa stanjem iz ranijih godina, jer nedostaju podaci.

Prema ovome, za Beograd i rejone pod 1-6 uporedjenje stanovništva od 1834-1953 je jednostavno. Za pet rejona pod tač. 7 potrebno je imati podatke po srezovima, a ovi su podaci raspoloživi za 1866, 1874 i 1884 godinu. O broju stanovnika u navedenim srezovima 1859 i ranijih godina mogu se samo rizikovati procene na osnovu poznatog odnosa sreskog prema okružnom stanovništvu u 1866 godini ili na osnovu odnosa poreških glava prema ukupnom stanovništvu. U tabeli 3 dati su podaci po rejonima, za staru terit. Srbije sem aleksin. okruga i svrlj. sreza.

1.13. Predmet popisivanja.- Popisi od 1890-1910. imali su za cilj ne upoznavanje "poreških glava" već ispitivanje stanja stanovništva po raznim obeležjima. Oni su izvedeni po savremenim zahtevima statistike i pokazali su stanje u tačno određenim momentima vremena (ponoć izmedju 31 decembra i 1 januara).

Prema preporukama međunarodnog statističkog kongresa od 1872 godine, popise je trebalo sprovesti pomoću individualnih upitnika za svakog prisutnog stanovnika ili pomoću upitnika za svako domaćinstvo. Popisom je trebalo utvrditi faktičko stanovništvo tj. registrovati svakog stanovnika onde gde se zatekne u momentu popisa. Ova preporuka nije se izvršila 1884 godine, ali se po njoj postupalo počev od 1890 godine.

Glavni predmet popisivanja od 1890 - 1910 god. bilo je, prema tome, faktičko (prisutno) stanovništvo. Ali svi ovi popisi registrovali su na poređ i pravno (stalno) stanovništvo. Razlike izmedju jednog i drugog bile su relativno velike, kao što pokazuje sledeći pregled:

Godina popisa	Broj stanovnika	
	stalnih	prisutnih
1890	2,185.448	2,161.961
1895	2,341.675	2,312.484
1900	2,529.196	2,492.882
1905	2,724.859	2,688.747
1910	2,922.058	2,911.701

Razlike izmedju stalnih i prisutnih stanovnika objašnjavaju se viškom privremeno prisutnih lica iz inostranstva odnosno privremeno odsutnih lica u inostranstvu. Ova obaveštenja nalazila su se u popisnim listovima koji su se upotrebljavali od 1890-1910 godine. Ali su podaci o stalnim stanovnicima bili očevidno preterani.

Rukovodioci Uprave državne statistike vodili su računa o greškama koje su počinjene i to su nagoveštavali u komentarima koje su davali o rezultatima pojedinih popisa. Svakako duplikati su se najčešće pojavljivali usled toga, što su se vojnici stalnog kadra, zatvorenici i pitomci raznih škola popisivali kao trajno prisutni stanovnici i u mestu gde su bili na otpisušenju roka, na izdržavanju kazne odnosno na školovanju i kao privremeno odsutni u mestu odakle su došli. Već smo naglasili da je popis od 1910 privremen duže vremena i sa jače naglašenom težnjom da se izbegnu greške. Tom prilikom je i rešeno da se navedena lica popisu kao trajno prisutna samo u jednom mestu, upravo u mestu odakle su dosli. U uvodu knjige o prethodnim rezultatima popisa od 1910 nalazi se ova napomena:

* Što je znatno manjih razlika izmedju jedne i druge vrste stanovništva, naročito po varošima 1910, nego li ranijih godina, uzrok je taj da je Uprava državne statistike ovog puta uzela sve vojnike stalnog kadra koji

TABELA 2
STANOVNIŠTVO PRETKUMANOVSKE SRBIJE
Teritorija 48.303 km²(stara pro-
cena)

Red. br.	Područje	Prema popisu						Prema popisu		
		31.XII. 1884.	31.XII. 1890.	31.XII. 1895.	31.XII. 1900.	31.XII. 1905.	31.XII. 1910.	31.I. 1921.	31.III. 1931.	15.III. 1948.
1	Beograd	35.483	54.763	59.790	68.481	77.235	82.498	111.739	238.775	328.529
2	Podunavlje	180.371	208.169	226.104	251.620	277.364	301.658	266.963	319.340	366.159
3	Kolubara	111.086	127.029	134.990	148.395	159.935	174.042	147.484	187.331	229.062
4	Podrinje	157.274	177.878	191.384	207.416	223.201	240.420	182.627	242.280	280.420
5	Užice	108.563	114.008	120.776	134.688	141.494	150.195	119.424	148.985	176.933
6	Ibar	122.568	140.224	148.157	153.768	163.783	174.787	152.796	203.994	254.266
7	Šumadija	147.077	170.801	180.803	194.730	211.034	225.555	197.800	230.176	277.476
8	Pomoravlje	139.065	161.844	176.151	173.517	188.521	204.562	184.539	226.372	258.057
9	Mlava	184.122	207.225	220.590	233.449	247.243	260.508	217.998	246.271	250.285
10	Krajina	83.549	92.281	94.835	100.184	105.628	113.502	99.260	111.119	120.438
11	Timok	108.349	120.519	128.602	137.773	143.878	148.892	132.226	148.829	164.996
12.	Niški kraj	147.780	171.550	183.632	196.690	210.623	219.355	209.023	251.156	289.824
13.	Nišava	77.922	87.140	91.362	98.580	106.488	113.878	109.639	129.952	135.840
14.	Leskovački kraj	91.961	109.809	120.467	130.859	144.133	161.505	150.170	183.780	233.225
15.	Juž.Morava	67.826	75.466	80.863	85.840	89.755	94.625	80.180	95.618	107.591
16.	Toplica	56.268	73.781	83.387	92.043	103.877	111.153	107.915	131.036	170.584
17.	Rasina	82.472	92.961	99.782	121.163	130.667	144.923	131.261	170.163	198.973
	Ukupno	1,901.736	2,185.448	2,341.675	2,529.196	2,724.859	2,922.058	2,601.044	3,265.177	3,798.229
									4,065.747	

ne žive stalno u mestu vojne službe ne kao nastanjene nego kao prisutne tj. računala ih je kao nastanjene tamo, čakle su došli na službu u kadar. Isto su tako uzeti i pitomci po školama, lišeni slobode po apsanama i zavodima itd. ne kao nastanjeni u mestima gde je škola, apsa, zavod itd. nego tamo, odakle su došli, i na taj način izbegla se mogućnost da se oni popišu na dva mesta kao nastanjeni".

1.14. Obeležja stanovništva. - Prilikom popisa stanovništva pre 1890 godine, obaveštenja koja su se tražila o stanovnicima bila su jako ograničena a pri tome se nisu uvek mogla srediti i objaviti. Počev od 1890 godine, popisi u Srbiji registruju sva demografski važna obeležja stanovnika, kao i popisi u drugim zemljama Evrope. Napredak je učinjen u pogledu sredjivanja i obrade popisnih podataka, o čemu svedoče objavljene tabele u novoj seriji publikacija Uprave državne statistike.

Rezultati popisa od 1890 godine objavljeni su u pet tomova knjige I Statistike Kraljevine Srbije. U prva tri toma objavljeni su podaci po okruzima, u četvrtom tomu štampan je rečnik naseljenih mesta i opština a u petom nalaži se opšta rekapitulacija rezultata po srezovima i okruzima.

Podaci koji su objavljeni o popisu 1890 obuhvataju: broj kuća s faktičkim i pravnim stanovništvom, broj porodica (zadruga) po broju članova; stanovništvo po polu i mestu rođenja, po godinama starosti i bračnom stanju, po maternjem jeziku, veroispovesti i podanstvu, po pismenosti i po zanimanjima. Pored toga dat je i pregled stanovnika s telesnim i duševnim nedostatcima. Svi ovi podaci izloženi su za svako mesto napose, izuzev podataka o zanimanjima, koji su dati za svaki srez.

Popisi koji su sledovali u 1895, 1900, 1905 i 1910 godini objavljeni su na bazi skoro istih upitnika i dali su slična obaveštenja o stanovništvu. Rezultati popisa od 1895 objavljeni su u dva toma izdanja Uprave državne statistike, kao i rezultati popisa od 1900. Kao što je već napomenuto, o popisima izvršenim 1905 i 1910 godine imamo samo prethodne rezultate.

1.15. Organizacija popisa. - Statističko odeljenje u Ministarstvu narodne privrede, na čije je čelo 1888 došao iškusni statističar i odličan organizator Bogoljub Jovanović, postiglo je tokom devadesetih godina vidan uspeh u organizovanju statističke službe i publikovanju statističkih podataka. U to doba srpska statistika nije zaostajala za statistikom zapadnih zemalja, i to je doprinelo porastu njenog međunarodnog ugleda. Nastojanjem B.Jovanovića donesen je 15. januara 1901 godine zakon kojim je obezbedjena samostalnost statističke službe i osnovana Uprava državne statistike sa svojim centralnim statističkim odborom. Prvi upravnik postao je B.Jovanović.

Popisi stanovništva su, počev od 1890 godine, postavljeni na modernu i solidnu osnovicu. Opšti zakon o popisu stanovništva i domaće stoke od 5. decembra 1890 pretstavlja krupan preokret u razvitku srpske statistike. On je utvrdio princip da se stanovništvo u Srbiji popisuje svake pete godine. Popis, po zakonu, vrše opštinski sudovi pomoću svojih popisivača, s tim što su državni i opštinski službenici, nastavnici svih škola, sveštenici i drugi pismeni gradjani dužni da na poziv opštinskog suda beplatno vrše popisivačke poslove u mestu svoga stanovanja. Kad popisivači svrše svoj posao, dužni su da svoj rad predaju opštinskom sudu, koji ga posle proveravanja ili potvrđuje ili naredjuje ispravku popisa. Popisi se po zakonu vrše na dan 31. decembra popisne godine. Popisni materijal dostavljaju opštinski sudovi višim organima (sreskim, okružnim), preko kojih se on usredsredjuje kod statističkog odeljenja u cilju obrade.

Statističko odeljenje je stručno i savesno izvršavalo opšti zakon o popisu. Ono je preduzimalo ozbiljne pripreme za popisane akcije, staralo se o blagovremenom dostavljanju uputstava i obrazaca, nastojalo da se popisni krugovi na vreme utvrde i popisivači odrede, i u granicama svojih skromnih sredstava vršilo je opšti nadzor nad popisom. Popis se zasnivao na porodičnom popisnom listu i kontrolnom spisku za popisivača. Tek prilikom popisa 1910 godine ustanovljen je pored porodičnog lista i individualni listić (popisnica) u cilju lakšeg sredjivanja materijala.

Sredjivanje materijala obavljalo se centralno, u statističkom odeljenju. Odeljenje je imalo veoma ograničen stručni kada (svega 4 stalna činovnika), te je moralo za sredjivanje popisne gradje da angažuje honorarno osoblje (dijurniste). Za popis od 1890 godine angažovano je bilo 125 lica, od kojih 61 muških i 64 ženskih, uz prosečnu dnevnicu od 2.65 dinara. Osoblje je imalo da iz popisnica prenese utvrđene podatke o svakom upisanom licu na šest obrazaca. Obrasci su popunjavani za svako naseljeno mesto, a zbir svakog mesta je upisivan u tabelarne pregledne, kojih je bilo dvanaest i na kojima su zbrajani podaci za opštine, srezove i okruse. U uvodu pete knjige popisnih rezultata za 1890 godinu primjećuje se da je žensko osoblje radilo duže vremena nego muško i zatim se kaže: "Zenske su osobito pri sastavljanju glavnih pregleda, pri sabiranju i izračunavanju razmera i procenata pokazale da leko veću sposobnost i saveznost nego muškarci, te su stoga i zadržavane duže nego oni".

Posao na sredjivanju popisnog materijala za 1890 godinu trajao je 18 meseci a na sredjivanju kasnijih popisa još i duže.

1.16. Popisni rezultati i njihova vrednost. - Postoji krupna razlika u statističkoj vrednosti popisnih rezultata pre i posle 1890 godine. S obzirom na opšte uslove rada, kao i na način popisivanja i obrade materijala, podaci ranijih popisa moraju se, zbog grešaka koje sadrže, oprezno uzimati u ispitivanje, utoliko pre što je njihovo prikazivanje ponekad nejednako i konfuzno. Podaci koji su dobijeni popisima od 1890-1910 godine, izuzev samo neuspelog popisa od 1905 godine - zасlužuju puno poverenje.

Organizacija ovih novijih popisa bila je postavljena na solidne osnove. Pripreme za svaki od ovih popisa (sa izuzetkom 1905 godine) bile su, kao što znamo, blagovremeno i savezno preduzimane. Popisna akcija, koja je imala zadatak da utvrdi stanje prisutnog stanovništva u datom momentu, izvodila se za nekoliko dana. Prvi popisni rezultati su proveravani i, po potrebi, ispravljeni, a čitavo sredjivanje popisne gradje vršeno je pod stručnim rukovodstvom Uprave državne statistike.

Uprava državne statistike je u kratkom roku po popisu objavljivala prethodne rezultate a po izvršenoj kontroli i obradi, u roku od 2-3 godine, i konačne rezultate. O izvesnim osnovnim obeležjima ona je objavljivala podatke i za stalno i za prisutno stanovništvo, dok je sve ostale podatke davala za prisutno stanovništvo. Svakako podaci nisu bili bez grešaka, ali je Uprava srpske statistike ozbiljno nastojala da greške svede na minimum i u komentarima je uvek ukazivala na opseg mogućih grešaka koje se nisu mogle otkloniti. Jasnoća izlaganja rezultata, kao i poverenje u podatke koje je novi način rada učvrstio obezbediли su srpskoj statistici zасluženi ugled i priznanje.

1.17. Izdaja Uprave državne statistike. - Statističko odeljenje je 1893. otpočelo da izdaje novu seriju svojih publikacija pod nazivom "Statistika Kraljevine Srbije". Kao prva knjiga ove serije objavljeni su definitivni rezultati popisa od 1890 godine, u pet tomova. Rezultatima popisa od 1895 i 1900 godine posvećene su po dve knjige. Nova serija publikacija, koju je 1901 god. prihvatala i nastavila Uprava državne statistike, obuhvatila je pored popisnih rezultata i podatke o prirodnom kretanju stanovništva, o javnoj nastavi, o pravosudju, o privredi i dr. Izvan ove serije Uprava državne statistike izdavala je prethodne rezultate popisa, statistiku cena, statističke godišnjake (od 1893-1910) i razne statističke priloge (panadjuri, javna gradnja, crkvena dobra, požari i paljevine, štete od grada).

Za dvadeset godina rada od 1893-1913 reorganizovana statistička služba Srbije izdala je 5 knjiga prethodnih popisnih rezultata, 9 knjiga definitivnih rezultata, 6 knjiga o kretanju stanovništva (1888-1908), 1 knjigu o javnoj nastavi, 2 knjige o krivičnim i 2 knjige o gradjanakim parnicama, 2 knjige o opštinskim prihodima, 3 knjige o popisima stoke, 7 knjige o statistici zemljoradnje, 4 knjige o statistici cena poljoprivrednih proizvoda, 13 knjige statističkih godišnjaka i 7 knjiga priloga. Ova zbirka od preko 60 knjiga sačinjava dragocenu dokumentaciju o demografskom, privrednom i kulturnom razvitku Srbije od 1890 godine do Balkanskih ratova 1912 - 1913 godine.

- 22 -
TABELA 3

STANOVNIŠTVO STARIH OBLASTI SRBIJE 1834-1884 PO REJONIMA
Teritorija 36.259 km² (nova procena)

Red. broj	R e j o n	Prema popisima od godine					
		1834	1846	1859	1866	1874	1884
1	Beograd	7.033	14.371	18.860	24.768	27.605	35.483
2	Podunavlje	66.110	90.610	110.110	123.957	142.438	180.371
3	Kolubara	60.082	77.612	83.760	92.223	97.370	111.086
4	Podrinje	76.511	104.397	112.095	122.446	131.764	157.274
5	Užički kraj	42.922	63.235	76.656	87.408	94.687	108.563
6	Ibar	62.415	76.596	88.032	94.827	104.987	122.568
7	Šumadija	62.800	88.174	101.774	117.147	129.984	147.077
8	Pomoravlje	70.833	92.992	108.332	118.068	134.001	139.065
9	Mlava	73.239	101.381	122.659	140.601	158.922	184.122
10	Krajina	41.476	52.140	62.911	70.293	76.017	83.549
11	Timok	43.811	62.645	78.697	90.443	102.234	108.349
12	Rasina	38.740	46.646	53.183	67.439	77.103	82.472
S V E G A		645.972	870.799	1,017.0691,149.620	1,277.112	1,459.979	

TABELA 4
STANOVNIŠTVO JUŽNIH I ISTOČNIH KRAJEVA OD 1880-1 48

O b l a s t	P r o c e n a				P o p i s			
	1880	1890	1900	1910	1913	1921	1931	1948
Južni krajevi								
Kosovo	128.100	164.000	210.200	269.500	283.274	252.149	323.388	434.928
Metohija	112.200	137.200	168.100	205.700	214.181	186.861	228.676	291.267
Sandžak	71.490	86.290	104.150	125.700	130.529	114.687	138.977	170.187
Bujanovac	32.780	38.120	44.320	51.540	53.120	47.950	55.718	72.316
Istočni krajevi								
Caribrodska - srez	11.500	13.600	15.980	18.780	-	22.159	21.765	24.445
Bosilegradski - srez	12.650	14.860	17.460	20.510	-	24.103	24.237	27.709
Priključak Timoku	1.665	1.944	2.285	2.684	-	3.154	2.919	2.966
Priključak Krajini	1.832	2.152	2.528	2.971	-	3.490	3.463	3.397
Priključak	1.512	1.776	2.087	2.452	-	2.881	2.982	2.963

2. JUŽNI I ISTOČNI KRAJEVI PRE POPISA OD 1921

2.1. Stanovništvo do 1921. — Pod južnim krajevima u ovom radu podrazumevamo sve teritorije koje su se do balkanskog rata 1912 godine nalazile pod turskom vlašću. Od ovih teritorija ušle su u sastav NR Srbije:

- a) 6 srezova bivšeg novopazarskog i pljevaljaskog sandžaka, koji su ušli u sastav NRS i koje ćemo ubuduće obeležavati kao Sandžak;
- b) deset srezova kosovskog rejona i sedam arezova metohiskog rejona koji sačinjavaju sastavne delove Autonomne Oblasti Kosmet.
- c) bujanovački (bivši preševski) srez sa opštinama bivšeg pčinskog sreza, koje ćemo ubuduće obeležavati kao Bujanovac.

Svima ovim oblastima, koje su se razvijale pod turskom upravom sve do pred kraj 1912 godine, zajedničko je otsustvo pouzdanih numeričkih podataka o stanovništvu. Prvi popis stanovništva u tim krajevima izvršen je tek 31. januara 1921 godine, u okviru prvog jugoslovenskog popisa. Tek od tog vremena možemo, na bazi objektivnih statističkih podataka, ispitivati demografski razvitak Sandžaka Bujanovca, Kosova i Metohije.

Za upoznavanje demografskih prilika, naročito brojnog stanja stanovništva u navedenim oblastima pre 1921 godine, postoje izvesni manje ili više upotrebljivi statistički podaci. Oni potiču iz dva izvora: iz prebrojavanja stanovništva koje su naredile srpske vojne vlasti u 1913 godini, i iz turskih godišnjaka od 1893 i 1910 godine, u kojima se nalaze, pored ostalog, i podaci o stanovništvu toga vremena.

Rezultati prebrojavanja stanovništva u oslobođenim krajevima 1913 godine objavljeni su u "Rečniku mesta u oslobođenoj oblasti stare Srbije", koji je izdao Mil. Ant. Vujičić 1914 godine. Ovaj rečnik obuhvata sva mesta sa nadjenim brojem stanovništva, bez razlike pola, raspoređena po tadašnjoj administrativno-teritorijalnoj podeli novih krajeva (okruzi i srezovi). Međutim, podaci za pećki, djakovički i istočki srez nedostaju, jer su ti srezovi bili pod crnogorskom vojnom upravom.

Turski godišnjaci - Salname Kosovskog vilajeta - za 1893 i 1910 godinu daju podatke o stanovništvu po polu i veroispovesti za svaki sandžak i kazu (srez). Podaci potiču iz evidencije koju su turski finansijski organi vodili radi naplate poreza od naroda. Oni su nepotpuni a i netačni u pogledu strukture stanovništva po polu i veroispovesti. Dovoljno je i ovlaš pogledati te podatke pa utvrditi da su oni često napamet sastavljeni: na primer, za čitav niz kaza je broj ženskih lica apsolutno isti kao i broj muških, za druge kaze je razlika između muških i ženskih tolika, da se podaci moraju već zbog toga odbaciti itd.

U ovakvim okolnostima i čisto teorijske ocene stanovništva u prošlosti bolje su nego konkretni podaci kojima raspolažemo. Mi ćemo pribeći procenama za period od 1880 do 1910 godine, i zatim ćemo uporediti dobijene rezultate sa raspoloživim podacima. Ali pre toga treba da se osvrnemo na podatke kojima raspolažemo za svako od posmatranih područja.

2.2. Stanovništvo Sandžaka. — Ako popisne rezultate od 1921 godine uporedimo sa rezultatima vojnog prebrojavanja stanovništva od 1913 godine, onda za šest srezova Sandžaka dobijamo ovu tabelu:

S r e z	Broj stanovništva			
	1913	1921	1931	1948
Pribojski	15.543	13.556	16.070	17.933
Zlatarski(N.Varoš)	11.778	9.798	12.248	19.835
Sjenički	26.381	22.503	28.292	33.823
Deževski (N.Pazar)	40.489	36.988	42.159	44.148
Mileševski (Prijepolje)	21.994	18.968	23.606	29.786
Štavički (Tutin)	14.344	12.874	16.602	24.662
S v e g a	130.529	114.687	138.977	170.187

Stanovništvo je, prema ovim podacima, bilo veće 1913 godine nego 1921 godine. Nema osnova pretpostavci da je prebrojavanje 1913 godine dalo preterane rezultate. Smanjivanje broja stanovnika od 1913 godine je neosporan fakt i ono se mora pripisati ratnim gubicima ili iseljavanju. Ovaj drugi faktor je, izgleda, igrao krupniju ulogu. Veliki broj Turaka se, u tome međuvremenu, iselio iz Sandžaka kao i iz drugih oblasti koje su 1912 godine bile oslobođene od Turaka.

Za uporedjenje stanovništva Sandžaka u 1913 godini sa stanovništвом iz ranijih perioda, raspolažemo podacima iz godišnjaka Kosovskog vilajeta od 1893 godine. Kako se ovi podaci ne mogu uzeti kao dovoljno pouzdani, mi ih ovde prenosimo radi informacije (Salname Kosovskog vilajeta hidžr. 1309 godine, str. 220):

K a z a	Broj stanovništva		
	muških	ženskih	ukupno
Priboj	1.875	1.758	3.633
Prijepolje	6.805	6.189	12.994
Nova Varoš	4.255	4.131	8.386
Sjenica	11.618	9.187	20.805
Novi Pazar	17.826	16.609	34.435
S v e g a	42.379	37.874	80.253

2.3. Stanovništvo Bujanovca. — Pod bujanovačkim krajem obuhvatamo, kao što je napomenuto, ceo sadašnji bujanovački (uglavnom raniji preševski) srez i sadašnje opštine Trgovište, Radovnica, Šajince i Stajevac, koje su 1952 pripojene vranjskom srezu. Za stanovništvo ovoga kraja imamo popisne podatke od 1921 – 1948 i rezultate vojnog prebrojavanja iz 1913 godine. Evo tih podataka:

P o d r u č j e	1913	1921	1931	1948
preševski srez Trgoviški kraj	37.945 15.175	37.517 10.433	44.405 11.333	59.264 13.052
S v e g a	53.120	47.950	55.738	72.316

Ove podatke možemo uporediti sa brojkama o stanovništву iz godišnjaka Kosovskog vilajeta za 1893 godinu, koje ovde prenosimo:

P o d r u č j e	Broj stanovnika		
	muških	ženskih	ukupno
Preševo	22.036	19.949	41.985

Uporedjenje podataka iz turskog godišnjaka i naših popisa iziskuje izvesne rezerve u pogledu granica odnosnih područja. Ali teritorijalne razlike nisu tako velike da bi uporedjenje sa toga gledišta bilo neumesno.

2.4. Stanovništvo Kosova. — Ako popisne rezultate od 1921 — 1948 godine uporedimo sa podacima vojnog prebrojavanja stanovništva od 1913 godine, onda za rejon Kosovo dobijamo sledeću tabelu:

Srezovi	Broj stanovnika			
	1913	1921	1931	1948
Gračanički (Priština)	55.124	43.291	57.858	59.748
Sitnički (Lipljan)	—	—	—	41.851
Nerodimski (Uroševac)	41.139	41.448	50.849	54.059
Gnjilanski	78.284	71.030	91.037	44.910
Gornjomoravski (Vitina)	—	—	—	27.308
Kamenički	—	—	—	40.380
Lapski	27.084	26.243	34.797	42.515
Zvečanski (Mitrovica)	25.417	26.379	30.788	54.965
Vučitrnski	32.405	24.308	32.248	35.115
Drenički (Srbiča)	23.821	19.450	25.811	34.077
Svega	283.274	252.149	323.388	434.928

Treba primetiti ovde da sreske teritorije u naznačenim godinama nisu uporedive. Pored drugih sitnijih izmena, gračanički srez je 1913, 1921 i 1931 obuhvatio i sadašnji sitnički srez, gnjilanak srez je 1913, 1921 i 1931 obuhvatio i sadašnji gornjomoravski i kamenički srez. Ali skupa uzev teritorija kosovskog rejona je ista u svim godinama, te su zbirne cifre uporedive.

Kao i kod Sandžaka i Bujanovca, tako i ovde primećujemo osetno smanjenje stanovništva od 1913 do 1921 godine, što se najvećim delom duguje iseljavanju Turaka. U isto vreme primećujemo i veliki porast ljudstva od 1931 do 1948 jer Kosovo nije praktično imalo ratnih gubitaka.

O broju stanovnika na Kosovu u ranijim periodima, raspolažemo jedino podacima iz godišnjaka Kosovskog vilajeta od 1893 godine, prema kojima je sastavljena sledeća tabela:

Kaza	Broj stanovnika		
	muških	ženskih	svega
Priština	36.999	32.821	69.820
Mitrovica	6.799	1.545	8.344
Vučitrn	16.309	7.570	23.879
Gnjilane	29.010	24.649	53.659
Kačanik	3.894	2.755	6.649
Svega	93.011	69.340	162.351

Ovde treba primetiti ogromnu razliku izmedju muškog i ženskog stanovništva, naročito u kazama Mitrovice i Vučitrna. Razlike se ne mogu objasniti većim prisustvom vojske u tim krajevima, jer oni nisu bili sedišta većih garnizona. S druge strane, za Mitrovički srez ukupna cifra od 8.344 ljudi izgleda suviše niska, a broj ženskih lica od svega 1.545 je svakako nerealan.

2.5. Stanovništvo Metohije. — Ovde prenosimo rezultate popisa od 1921 — 1948 godine u Metohiji i rezultate vojnog prebrojavanja stanovništva od 1913 godine.

S r e z	Broj stanovnika			
	1913	1921	1931	1948
Pećki	?	37.074	44.688	56.861
Istočki (Djurakovac)	?	20.159	25.918	39.857
Djakovički	?	32.847	45.378	56.074
Podrimski (Orahovac)	34.551	29.698	36.191	35.966
Suvorečki (b. podrimski)	17.471	13.361	16.220	26.554
Šarplaninski (Prizren sa Holsom)	43.962	40.905	46.154	55.815
Gorski (Dragaš)	28.117	12.817	14.127	20.140
S v e g a	214.181	186.861	228.676	291.267

Kao što je već napomenuto, za pećki, istočki i djakovički srez nemamo podataka u 1913 godine, pošto su ti srezovi bili pod crnogorskom vojnom upravom, koja nije objavila nikakve podatke. Može se pretpostaviti da je u tim srezovima, kao i u onima pod srpskom upravom, stanovništvo opalo u međuvremenu od 1913 - 1921 godine, zbog iseljavanja Turaka. Ali kako je u njima istovremeno i proces doseljavanja Crnogoraca bio intenzivan, to se za stanovništvo dotičnih srezova u 1913 godini mogu, bez krupnih grešaka, uzeti podaci iz 1921 godine. To smo mi i učinili i tako smo dobili za stanovništvo Metohije u 1913 godini cifru od 214.181.

U cilju uporedjenja stanja stanovništva Metohije iz ovih godina sa stanjem iz ranijeg perioda, prenosimo ovde podatke iz godišnjaka Kosovskog vila-jeta od 1893 (strana 220 - 223) :

K a z a	Broj stanovnika		
	muških	ženskih	ukupno
P e ć	12.836	12.836	25.672
Djakovica	10.931	10.931	21.862
Prizren	39.096	39.096	78.192
Orahovac	4.456	4.456	8.912
S v e g a	67.319	67.319	134.638

Treba primetiti ovde da je broj ženskih lica potpuno izjednačen sa brojem muških. Verovatno je da turski organi u ovim krajevima nisu uopšte registrovali žensko stanovništvo već su ga procenili u istom iznosu kao registrovano muško stanovništvo.

2.6. Istočni krajevi .- Pored južnih krajeva, koji su do 1912 godine bili pod turskom vlašcu, ovde treba pomenuti i četrdeset bugarskih opština koje su, na osnovu Nejskog ugovora o miru od 1918, pripale Jugoslaviji. Od ovih opština, koje se nalaze duž jugoslovensko - bugarske granice od Krajine pa do jugo-istočne Makedonije, obrazovana su tri nova sreza (strumički, koji je ušao u sastav NR Makedonije, bosilegradski i dimitrovgradski, koji su ušli u sastav NR Srbije). Pored toga, nekoliko opština je pripojeno krajinskom i zaječarskom srezu.

Prema popisnim rezultatima od 1921 - 1948 godine stanovništvo ovih istočnih krajeva (bez strumičkog sreza) pokazivalo je sledeće stanje :

Područje	Broj stanovnika		
	1921	1931	1948
Srez caribrodski (dimitrovgradski)	22.059	21.765	24.445
Srez bosilegradski	24.103	24.237	27.709
Priključak Krajini	3.490	3.463	3.397
Priključak Timoku	3.154	2.919	2.966
Prelazni priključak	2.881	2.982	2.963
Svega	55.687	55.366	61.480

Ova tabela potrebuje izvesna objašnjenja. Stanovništvo bosilegradskog i dimitrovgradskog sreza uneto je onako kako je dato u popisnim rezultatima. Kao "priključak Krajini" uzeto je stanovništvo opština Braćevac, Kovilovo i Crnomasnice (Tomislavovo), koje se i danas nalaze u sastavu krajinskog sreza (rejon Krajina). Kao "priključak Timoku" uzeto je stanovništvo opština Gradskovo i Halovo, koje su i danas u sastavu zaječarskog sreza (rejon Timok). Kao stanovništvo "prelaznog priključka" uzeto je stanovništvo opština Šipikovo i Vel. Jasenovac (sa Malim Jasenovcem), koje su se za vreme popisa od 1921 i 1931 godine nalazile u sastavu negotinskog sreza (rejon Krajina) a za vreme popisa 1948 i 1953 godine u sastavu zaječarskog sreza (rejon Timok). U našoj šesti stalnih rejona ovi prelazni priključci čine sastavni deo rejona Krajina. Ali kako su u popisima od 1938 i 1953 godine obuhvaćeni drugim srezovima, to su pri saobraćanju podataka za te godine odvojeni od Timoka i dodati Krajini.

Za uporedjenje stanovništva istočnih krajeva sa stanjem u ranijim periodima treba da se oslonimo na bugarske statistike. U Bugarskoj je prvi popis stanovništva izvršen 1880 godine, a njemu su sledovali popisi krajem 1887 (odnosno početkom 1888), zatim krajem 1892 (odnosno početkom 1893), i onda krajem 1900 i krajem 1910 godine.

Uporedjenje sa rezultatima bugarskih popisa nailazi na teškoće zato što su oni izloženi po administrativno teritorijalnoj podeli koja se znatno razlikovala od naše. Mi smo u stvari dobili oko 90% naselja bugarskog izvorskog (bosilegradskog sreza, oko 40% naselja bugarskog caribrodskog sreza, kao i imenovane opštine bugarskog kulskog sreza, koje su pridodate krajinskom i timočkom rejonu. Prema tome, da bismo utvrdili stanje stanovništva tih krajeva u prošlosti, morali bismo u bugarskim publikacijama ispitivati podatke ne samo po opština nego i po naseljima, pošto se naše nove opštine ne poklapaju sa bivšim bugarskim.

Kako ovaj posao iziskuje dosta vremena, to smo se rešili da zasad za prošlost procenimo stanovništvo po geometriskom metodu. Procenjene brojke konstrolisaćemo putem uporedjenja sa bugarskim popisnim podacima o razvitku stanovništva od 1880 - 1910 godine.

2.7. Problem procene. - U nedostatku pouzdanih popisnih podataka o razvitku stanovništva južnih krajeva NR Srbije od 1880 - 1910 godine, moramo ispitati mogućnost njegove procene pomoću uobičajenih statističkih metoda. Razume se da pri tome dolaze u obzir samo procene putem ekstrapolacije, jer procene na bazi viška radjanja i neto - migracije otpadaju zbog nedostatka potrebnih elemenata.

Za procenu stanovništva Sandžaka, Bujanovca, Kosova i Metohije priveli smo geometriskom metodu, koji nam daje relativno najbolje rezultate. Procena se vrši po formuli složenog interesa:

$$P_1 = P_0 (1 + r)^n$$

gde P_0 označava početno stanovništvo, P_1 povećano stanovništvo posle n godina, r stopu prirasta stanovništva i n broj godina. Osnovno je za ovu formulu utvrditi stopu prirasta (r). Za stanovništvo južnih krajeva možemo utvrditi stopu prirasta jedino na bazi popisnih rezultata od 1921 - 1931 godine, pošto je period od 1921 - 1931 godine bio jedini period normalnog razvijanja za koji imamo podatke: period od 1913 do 1921 bio je poremećen ratovima, kao i period od 1931 do 1948.

Uzimajući za procenu stanovništva stopu prirasta na bazi popisnih rezultata od 1921 i 1931, mi nismo pošli od 1921 godine unazad, jer bismo tako, zbog ratnih gubitaka i migracija izmedju 1913 i 1921 godine, dobili netačnu sliku. Pošto raspolažemo podacima o brojnom stanju stanovništva u 1913 godini, mi smo uzeli ovu godinu kao polaznu za procenu unazad do 1880 godine. Pri tome, za stanovništvo krajem 1910 godine računali smo razliku prema 1913 godini od svega 2 godine, s jedne strane zato što od kraja 1910 do momenta prebrojavanja u 1913 godini nije prošlo tri pune godine i s druge, zato, da bismo unešekoliko kompenzirali gubitke (u glavnom iseljavanje) koji su nastali u medjuvremenu.

Stopa prirasta je utvrđena kao geometrijska sredina godišnjih promena. Za Metohiju, na primer, uzeli smo u navedenoj formuli podatke za 1931 godinu (228,7 hiljada stanovnika) i za 1921 g. (186,8 hiljada stanovnika) i dobili:

$$228,7 = 186,8 (1+r)^{10}$$

$$r = \sqrt[10]{\frac{228,7}{186,8}} - 1 = 0,0205$$

Gornja stopa prirasta iznosi, dakle, 0,0205 (tj. 20,5 na hiljadu) a izraz $(1+r)$ iznosi 1,0205.

Stanovništvo Metohije je, prema tome, za 1910 godinu procenjeno na 205.700, jer

$$214.181 = x (1+r)^2$$

$$\log x = \log 214.181 + 2 \log 1.0205 = 5.31320$$

$$\text{Prema tome } x = 205.700 \text{ (antilog od 5.31320)}$$

Stanovništvo Metohije je, po istoj formuli, za 1900 godinu iznosilo 168.000, za 1890 godinu 137.200 a za 1880 godinu 112.100 ljudi. U računu je samo u izrazu $(1+r)$ upravo 1.0205 dat u prvom slučaju izložitelj 12, u drugom 22 a u trećem 32.

Za Kosovo je na isti način izračunata stopa prirasta sa 0,0252 upravo izraz $(1+r)$ sa 1.0252. Na bazi te stope, a po navedenoj formuli, izračunato stanovništvo Kosova za 1910 godinu iznosilo je 269.500, za 1900 godinu 210.200, za 1890 godinu 164.000 a za 1880 godinu 128.100.

Za Bujanovac (tj. za bujanovački srez sa trgoviskim krajem) stopa priraštaja je po tome metodu iznosila 0,0152, upravo u izrazu $(1+r)$ ukupno 1.0152. Računato po toj stopi i na bazi navedene formule stanovništvo Bujanovca je 1910 godine iznosilo 51.540 ljudi, 1900 godine 44.320 ljudi, 1890 godine 38.120 a 1880 godine 32.780 ljudi.

Procena stanovništva istočnih krajeva izvršena je po istoj formuli ali na osnovu drugogačih podataka. Naime, porast stanovništva tih krajeva od popisa 1921 do popisa 1931 ne dolazi u obzir za određivanje stope prirasta, jer usled intenzivnog iseljavanja u medjuvremenu popisom od 1931 konstatovan je skoro isti broj stanovnika kao 1921 godine. Zbog toga smo stopu prirasta izračunali prema broju stanovnika u caribrodskom srežu izmedju bugarskih popisa od 1900 (38.887 st.) i 1910 godine (45.695 st.). Stopa godišnjeg prirasta je po geometriskom metodu iznosila

$$r = \sqrt[10]{\frac{45.695}{38.887}} - 1 = 0.016$$

Polazeći od stanovništva našeg dimitrovgradskog sreza u 1921 godini izračunato je, pomoću ove stope, brojno stanje stanovništva u 1910, 1900, 1890 i 1880. Na isti je način i sa istom stopom izračunato i stanovništvo bosiljgradskog sreza, priključka Krajini, priključka Timoku i prelaznog priključka. Rezultati su pokazani na tabeli 3.

2.8. Verovatno stanovništvo 1880 - 1910. - U tabeli 3 izložene su brojke razvijaka stanovništva za Kosovo, Metohiju, Sandžak i Bujanovac od 1880 - 1948 godine. Brojke za 1913, 1921, 1931, 1948, 1953 godinu su rezultat odnosnih popisa, dok su brojke za 1880, 1890, 1900 i 1910 godinu rezultat procena po metodu koji smo već objasnili.

Pretpostavka primene geometriskog metoda za procenu stanovništva je održavanje iste stope prirasta. Međutim, stopa prirasta se vremenom menja, a za duže vremenske intervale ona je retko ista. U tom leži nezgoda geometriskog metoda. Desetogodišnja stopa prirasta u Engleskoj je 1811 - 1821 iznosila 18,1 % a 1911 - 1921 svega 4,9 %. S druge strane, migraciona kretanja mogu, i pri održavanju iste stope prirasta, da osetno izmene sliku stanovništva. Svakako, geometriski metod primenjen na buduće stanovništvo daje obično preterano veliki broj stanovništva. Primenjen na prošlo stanovništvo, on može dati umanjene rezultate.

Mi nažalost ne raspolažemo dovoljnim elementima za kontrolu razvijaka stanovništva u južnim krajevima od 1880 - 1910 godine. Ipak, brojke koje smo dobili putem procene možemo grosso modo primiti kao verovatne iz dva razloga. Prvo u medjuvremenu od 1880 - 1910 godine stanovništvo južnih krajeva se razvijalo manje ili više normalno i nikakvi krupni dogadjaji nisu u tome razdoblju izazvali izvanredna pomeranja, kao na primer ona od 1912 - v 1921 godine. Pored toga, nema dovoljnog osnova za pretpostavku da se stopa prirasta stanovništva u tome vremenu osetno promenila, upravo da je bila osetno iznad ili ispod stope koju smo utvrdili za period od 1921-1931 god. S druge strane, podaci koje o brojnom stanju stanovništva imamo po godišnjaku Kosovskog vilajeta od 1893 godine, dosta dobro potvrđuju verovatnoću cifara do kojih smo došli putem procene. Ako upoređimo te podatke iz gore izloženih pregleda sa našim ciframa procene, konstatovamo da je, na primer, kosovsko ili metohijsko stanovništvo po godišnjaku od 1893 bilo manje nego stanovništvo po našoj proceni za 1890, premda bi se moglo očekivati suprotno. Ali, kao što smo već naglasili, turske cifre nisu pouzdane, i može se pretpostaviti da one ne obuhvataju celokupno stanovništvo. Ta činjenica nas samo učvršćuje u uverenju da je procena, i ako veoma rizična za ovako dug period, dala dobre i realne rezultate.

Što se tiče procene stanovništva istočnih krajeva, mogli smo vršiti upoređenje sa stvarnim podacima bugarskih popisa za caribrodski srez u 1910, 1900, 1892 i 1887 godini. Treba primetiti da je stanovništvo našeg dimitrogradskog sreza obuhvatilo svega oko 40 % stanovništva predjašnjeg bugarskog caribrodskog sreza. Stanovništvo bugarskog caribodakog sreza iznosilo je:

God. popisa	Ceo srez	40 %
1887	33.774	13.510
1892	34.833	13.933
1900	38.887	15.555
1910	45.695	18.278

Izračunati podaci za dimitrovgradski srez iz tabele 4 dosta se dobro slažu sa brojkama ovoga pregleda (u koloni 40 %). Smatrajući da, prema tome, izračunati podaci za stanovništvo istočnih krajeva od 1880-1910 god. odgovaraju stvarnom stanju, mi smo ih usvojili za korekturu tabele 7, radi obezbeđenja uporedivosti podataka stalnih rejonih u označenom periodu.

- 30 -
 TABELA 5
 STANOVNIŠTVO VOJVODINE OD 1869 - 1910

Srez - grad	Prisutno gradjansko stanovništvo				
	1869	1880	1890	1900	1910
alibunarski	24.677	26.217	28.645	29.713	29.270
kovačički	41.825	42.258	45.787	45.989	47.011
jašatomički	26.926	24.205	26.609	27.671	27.024
velikobrežerečki	45.821	45.335	51.298	55.487	54.685
kikindski	33.052	30.148	32.827	32.943	32.987
pančevački	38.727	37.963	44.678	47.832	47.841
petiški	42.271	39.137	43.960	45.701	48.440
neovneževacki	40.257	37.445	41.878	44.941	47.610
belehrvanski	26.738	28.529	31.805	33.901	36.796
kevinski	22.496	22.262	27.663	31.398	35.119
vršački	36.117	33.477	34.888	36.200	36.975
Bela Crkva, grad	8.284	9.845	9.041	9.695	10.181
Vršac, grad	21.095	22.329	21.859	24.770	26.941
Zrenjanin, grad	19.666	19.529	21.934	22.868	25.470
V. Kikinda, grad	18.834	19.845	22.768	24.419	26.356
Pančevo, grad	16.888	17.127	17.948	18.512	20.201
B A N A T	463.674	455.651	503.588	532.040	552.887
apatički	38.128	40.165	42.424	43.927	46.290
odječki	39.140	39.701	43.905	45.095	46.646
kulski	40.125	40.790	44.780	47.205	48.144
beđejski	38.198	41.083	46.186	51.776	54.248
palanački	34.226	34.968	38.890	41.158	42.009
titelški	15.736	18.616	23.899	25.790	28.343
topolski	38.717	41.302	47.103	50.321	53.485
novosadski	49.384	49.156	52.580	54.479	55.367
senčanski	21.798	22.601	26.308	28.081	29.055
somborski	41.165	41.681	46.959	46.592	46.961
žabaljski	17.590	19.467	23.663	27.978	29.337
Kanjiža, grad	12.594	13.069	15.494	16.515	17.003
Senta, grad	19.938	21.200	25.725	28.582	29.628
Subotica, grad	57.556	62.556	74.250	82.935	93.232
Sombor, grad	24.309	24.693	26.435	29.036	30.039
Novi Sad, grad	19.119	21.325	24.717	28.763	33.089
B A Č K A	507.723	532.373	603.318	648.233	682.876
iločki	20.078	19.176	22.336	24.399	28.437
iriški	18.514	18.755	21.454	22.217	25.196
zemunski	19.775	22.104	28.287	33.040	37.707
rumski	30.186	33.709	41.281	44.936	48.675
sremskomitrovački	22.168	21.345	26.224	29.408	31.972
staropazovački	29.017	32.246	38.719	42.929	46.402
Šidski	24.232	24.595	27.381	31.046	33.095
Sremski Karlovci	4.874	4.916	5.490	5.639	6.337
Sremska Mitrovica	5.942	7.144	9.541	11.510	12.325
Petrovaradin	3.348	3.603	3.777	3.817	4.160
Zemun	10.046	11.836	12.823	14.517	15.835
S R E M	188.180	199.429	237.813	263.458	290.141
V O J V O D I N A	1,159.577	1.187.453	1.344.719	1.443.731	1.525.904

3. VOJVODINA PRE POPISA OD 1921

3.1. Prvobitni popisi. - Na području koje danas obuhvata Autonomna pokrajina Vojvodina i koje je do 1918 godine bilo sastavni deo "zemalja" krune Sv Stefana", svi popisi stanovništva pre 1921 godine obavljali su se u okviru mađarskih popisa.

Redovni popisi stanovništva u Mađarskoj počinju od 1869 godine. Pre toga vremena izvršeno je nekoliko popisa u fiskalne i vojne svrhe, ali se njihovi rezultati ne mogu smatrati kao pouzdan i dovoljan materijal o stanovništву.

Prvi od ovih popisa - tzw. terezijanski popis izvršen je 1754 godine po naredbi Marije Terezije. Ovaj je popis u zapadnom delu monarhije mirno sproveden, ali je u Mađarskoj naišao na otpor. Popis je vršila staleška komisija koja je, idući po zemlji, imala da registruje ljudi i imovinu. "Kod brojenja pučanstva, kaže se u uvodu knjige XII Zagrebačkog statističkog ureda od 1883, pazilo se osobito na radnu i privrednu snagu, zato se nije pitalo za decu koliko za lude i žene, a osobito su tačno bilježili koliko tko kmetova imade". Ovaj popis je izazvao u Mađarskoj i Hrvatskoj čitave seljačke bune, koje su uostalom brzo bile ugušene.

Drugi popis, opet u fiskalne svrhe, naredio je car Josif II 1784 godine, s tim da se ovoga puta pored gradjanskog staleža popisu i plemstvo i sve štenstvo, koji su dotle bili oslobođeni popisivanja. Da bi sproveo ovaj popis u Mađarskoj, car je morao da pojača vojne garnizone i tako pruži potrebnu zaštitu popisnim komisijama. Postupak je bio nezgodan, i car je zatražio od mađarskog sabora da doneše poseban zakon o popisu. Ovaj zakon je donesen tek 1802 g. i po njemu je, bez neprilika, izvršen treći popis 1805 godine. Ali posle ovoga popisa proteklo je više od pedeset godina bez prebrojavanja stanovništva u Mađarskoj. Tek na osnovu novog zakona o popisu ljudstva i stoke od 1857 godine izvršen je naredni popis. Ovim Zakonom je bilo predviđeno da će se popisi obavljati svake šeste godine, ali borba Mađara za samostalnost omela je njegovo sprovođenje. Tek posle Nagodbe sa Austrijom tj. po ostvarenju dvojne monarhije 1867 godine, pristupilo se u Mađarskoj redovnoj organizaciji popisa.

3.2. Popisi stanovništva od 1869 - 1910. - Zakonom od 29 marta 1869 godine bilo je predviđeno da će se u svim zemljama austrougarske monarhije vršiti redovni popisi stanovništva svake desete godine. Prvi popis po ovome Zakonu izveden je prvih dana januara 1870 godine za stanje na dan 31 decembra 1869 godine. Idući popis je, prema tome, trebalo da se obavi 31 decembra 1879 godine. Ali u medjuvremenu, na medjunarodnom statističkom kongresu u Petrogradu 1872 g. koji je doveo program za popise stanovništva, bilo je odlučeno da se popisi održavaju svake desete godine i to počev od 1880 godine. Austrijska vlada je prihvatiла rezoluciju ovoga kongresa, i zato je rešeno da se idući popis stanovništva održi 31 decembra 1880 godine umesto dana ranije.

Od toga vremena popisi se u Mađarskoj vrše svake desete godine i to one čije se cifre svršavaju sa nulom. Tako su posle 1880 godine popisi obavljeni 1890, 1900 i 1910 godine. Svi ovi popisi su vršeni ustvari prvih dana januara naredne godine za stanje od 31 decembra protekle godine.

Popisi u oblastima koje danas obuhvata Vojvodina izvedeni su tako-dje navedenih godina. Popis od 1869 godine izvršili su u celom tom području mađarski organi i popisni materijal je sredjen i objavljen od strane mađarskog statističkog ureda u Pešti. Posle hrvatsko-mađarske nagodbe, međutim, osnovan je u Zagrebu statistički ured (1875), kome je dato pravo da, u okviru mađarskog zakona, sprovodi popise na teritoriji Hrvatske i Slavonije. Kako je i Srem pripadao ovoj teritoriji, to su se, počev od 1880 godine, popisi u Vojvodini

izvodili istovremeno od strane dva statistička ureda: zagrebačkog u Sremu i peštanskog u Baćkog i Banatu.

Potpisni podaci o Vojvodini nalaze se u publikacijama madjarskog statističkog ureda, s tim što su podaci za Srem dati odvojeno, u okviru podataka za Hrvatsku i Slavoniju, dok su podaci za Baćku i Banat pruženi u okviru popisnih rezultata baćko-bodroške, torontalske i temiške županije. U publikacijama zagrebačkog statističkog ureda posle 1875 godine nalaze se podaci za celu Hrvatsku i Slavoniju, pa i za Srem kao tada sastavni deo ove teritorije.

3.3. Administrativno-teritorijalna podela.— Administrativna podela današnjeg područja Vojvodine u vremenu kad se ono nalazilo pod madjarskom vlašću, menjala se više puta, naročito u vezi sa sužavanjem područja pod vojnom upravom (vojne krajine) u korist civilnih i sa izmenama u pravima i područjima samoupravnih gradova. Podaci popisa od 1869 nisu zato uporedivi s podacima od 1880, kao ni ovi sa podacima od 1890 do 1910 godine. Međutim, podela utvrđena osamdesetih godina ostala je, bez većih izmena, do propasti austrougarske monarhije 1918 godine.

Popisi od 1890, 1900 i 1910 izloženi su po ovoj podeli, a tom prilikom su date i retrospektivne tabele glavnih podataka za period od 1869-1910. S obzirom na ovu podelu područje sadašnje AP Vojvodine izgleda ovako:

Područje Baćke obuhvatilo je najveći deo baćko-bodroške županije i neke krajeve čongradske županije. Baćko-bodroška županija imala je 13 srezova (kotara). Od ovih se u potpunosti nalaze u Vojvodini srezovi: Apatin, Odžaci, Kuća, Stari Bečeј, Palanka, Titel, Topola, Novi Sad, Senta, Sombor i Žabalj. Od sreza Baćalmaši (koji je ostao pod Madjarskom) uzeta je samo opština Bajmok, koja je pridodata Subotici, a od sreza Baja samo opštine Baćki Breg (Bereg) i Riđljica (Rogōcze).

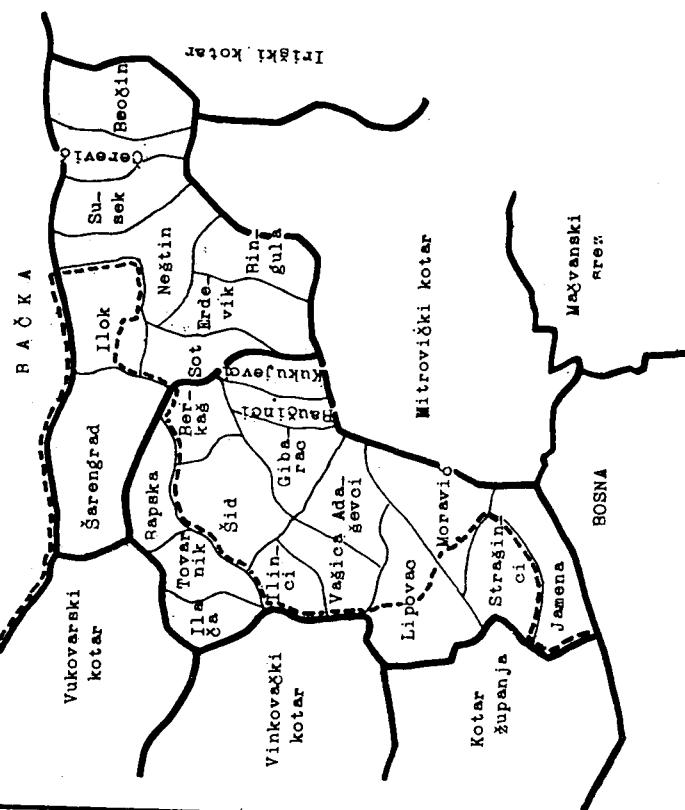
Madjarska podela je pored srezova imala i samoupravne varoši, kao i slobodne kraljevske gradove, sa širokim krugom salaša. U Baćkoj su tako postojale varoške uprave Kanjiža (Magyarkanizsa) i Senta, koje su pripale Jugoslaviji, kao i gradovi Subotica (Szabadka), Novi Sad (Ujvidék) i Sombor (Zombor). Od čongradske županije pripala je našoj Vojvodini opština Horgoš (iz sreza Tisza-ninneni).

Od interesa je ovde primetiti da je među autonomnim gradovima Subotica obuhvatala najširi krug salaša. U stvari pod nazivom "grad Subotica" obuhvatala se široka teritorija — čitav jedan srez sa sedam opština: Subotica, Palić, Biokovo, Žednik, Mala Bosna, Djurdjin i Tavankut. Ovaj gradski sistem zadržan je i posle oslobođenja 1918 godine, s tim što je "gradu Subotica" dodata i opština Bajmok.

Područje Banata obuhvatilo je najveći deo bivše torontalske županije i jugozapadni kraj biv. temiške županije.

Od 14 srezova torontalske županije nama su pripali u potpunosti srezi: Alibunar, Kovačica (Antalfalva), Novi Bečeј (Törökbecsei), Pančevo i Bećkerek — sada Zrenjanin (Nagybecskerek). Od sreza Kikinda (Nagykikinda) dobili smo celu teritoriju osim opština Mariafölde i Teremi, koje su pripale Ruminiji. Od sreza Módos dobili smo opštine: Boka, Supljaja (Istvanfölde), Busenje (Kaptalanfalva), Neuzina (Kisnezseny), Jaša Tomić (Módos), V. Neuzina (Nagy-nezseny), Surjan, Sutjeska (Szarcsa i Szarcsatelek) i Sečanj (Toronalszczany). Ostale opštine ovog sreza pripale su Rumuniji. Od sreza Bánlaki uzete su samo opštine: Hajdučica (Istvánvölgy), Konak, Veliki Gaj (Nagygaj), Margita (Nagy-margita), Stari Loc (Olecz), Dužine (Szecsenyfalva) i Bavice (Szentjanos). Od sreza Párdány uzete su samo opštine Novi Itebej (Alsöttebe) i Srpski Itebej (Felsöttebe). Od sreza Zsombolya dobili smo opštine: Srpska Crnja (Csernye i Németcsernye), Cestereg (Csosztelek), Vel. Selo (Karolyliget), Kozarci (Kistószeg i Nagytószeg), Nova Crnja (Magyarcsernye), Molin (Molyfalva), Veliko Selo (Szentborbala i Szenthubert), Toba, Rusko Selo (Torontaloroszi) — ostale opštine su pripale Ruminiji. Od sreza Csenei dobili smo samo opštine Klarija (Klari) i Hotin (Tomasfalva). Srez Novi Kneževac (Törökkanizsa) dobili smo ceo osim

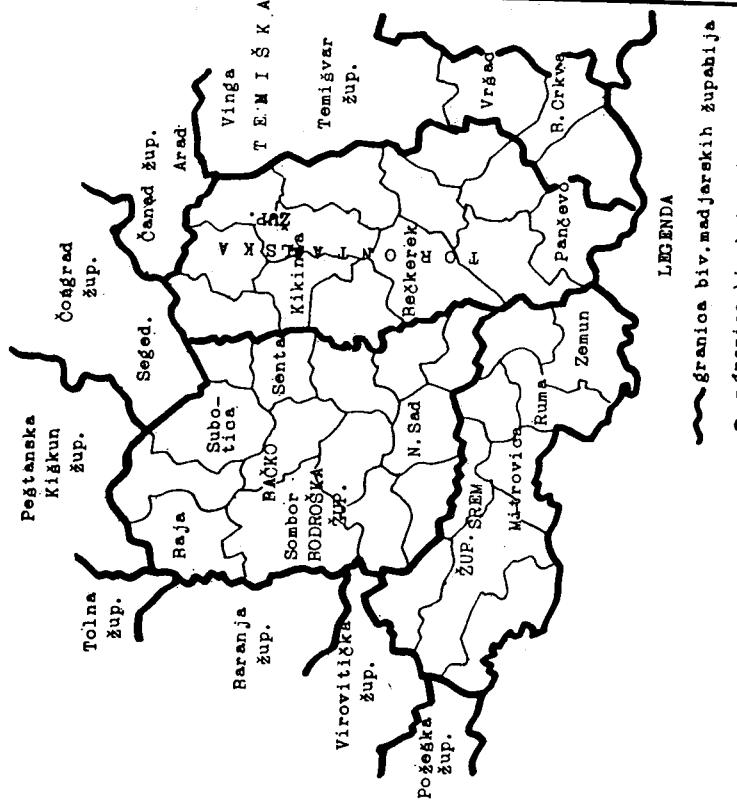
SKICA ILOČKOG I ŠIDSKOG KOTARA

LEGENDA

- ranija granica biv. madjarskih županija
- ranija granica opštine
- novi granica N.R. Srbije sedaznja

SKICA BAČKO-RODOŠKE, TORONTALSKIE I SRMSKE ŽUPANIJE

LEGENDA

- granica biv. madjarskih županija
- granica biv. kotara (srezova)

opština Deszk, Klarafalva, Oszentivan, Szöreg i Ujszentivan, koje su pripale Mađarskoj i opština Kübekhaza i Otčeb, koje su pripale Ruminiji. Srezovi Nagyszentmiklos i Perjamos pripali su u celosti Ruminiji.

Pored ovih srezova treba uzeti u račun i varoši Bečkerek (Nagybecskerek) i Kikinda (Nagykikinda) kao i grad Pančevo, koji se posebno vode u mađarskim statistikama.

Od temiške županije nama su pripali srezovi Bela Crkva (Fehértemplom) i Kovin (Kevévará) u celosti i najveći deo vršačkog sreza. Od vršačkog sreza otpale su opštine Alsósztamara, Dezsénfalva, Ermeny, Ferend, Kisgaj, Kisszered, Kłopodia, Laczunas, Nagysam, Temesmora i Varadia. Ove opštine su pripale Ruminiji. Mi smo pored označenih srezova odnosno dela sreza dobili i varoš Belu Crkvu i grad Vršac, koji su se posebno vodili u mađarskim statistikama.

Područje Srem obuhvatilo je najveći deo bivše županije Srem, koja je bila u sastavu Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Ova županija je obuhvatala 10 srezova, 3 varoši (Karlovci, Mitrovica i Petrovaradin) i grad Zemun.

Od srezova Sremske županije NR Hrvatska je dobila u celosti Vinkovce, Vukovar i Županju, AP Vojvodina srezove: Irig (Iregi), Mitrovica, Ruma, Stara Pazova (Opazova) i Žemun (Zimony). Srezovi Šid (Šid) i Ilok (Uljaki) podeljeni su između AP Vojvodine i NR Hrvatske ovako:

Od iloškog kotara NR Hrvatska je dobila opštine Ilok (bez naselja Molovin) i Šarengrad, dok je ostatak pripao AP Vojvodini. Od šidskog kotara NR Hrvatska je dobila opštine: Strošinci, Lipovac (bez naselja Batrovci), Ilača, Tovarnik i Bapska, dok je ostatak teritorije kotara ostao u Vojvodini tj. u NR Srbiji.

3.4. Predmet i obeležja popisivanja. - Mađarske statističke publikacije pružaju pre svega brojčano stanje građanskog i vojnog stanovništva po opština i zatim izlazu ukupno stanovništvo po raznim obeležjima. U knjizi popisnih rezultata za 1910 godinu nalazi se upoređna tabela građanskog stanovništva po svim popisima od 1869 do 1910 godine. Pošto su brojke u ovoj tabeli saobražene poslednjoj administrativno-teritorijalnoj podeli, mi smo ih iskoristili za našu tabelu br. 5, iako ne obuhvataju vojno stanovništvo. Vojno stanovništvo je, uostalom, pretstavljalo u Mađarskoj relativno mali procenat prema ukupnom stanovništvu (ispod 1%).

Jedinica prebrojavanja stanovništva u Mađarskoj je bila prisutan stanovnik. Individualni listić (popisnica) koji je služio kao sredstvo popisivanja popunjavan je za svakog prisutnog stanovnika. Pored tih listića praktikovani su ujedno i kućni listovi, u kojima su se davali podaci o stanbenoj zgradi i njenim odlikama (veličina, gradja, krovna gradja i broj stanova, broj stanara prisutnih i odsutnih) kao i detaljni podaci o stanu (broj odeljenja, namena odeljenja, zauzet ili nezauzet itd.) i stanarima (broj porodica i članova, njihovo srodstvo, potstanari, otsutni stanari i zemlja u kojoj se nalaze).

Mađarska popisnica se odlikovala velikim brojem pitanja, često specifičnih za Mađarsku. Ona je 1910 godine sadržavala 27 pitanja sa nizom pitanja. Pored uobičajenih podataka o polu i bračnom stanju, o starosti, maternjem jeziku i narodnosti, pismenosti, zanimanju, veroispovesti itd., u njoj su se nalazila i pitanja o školskom obrazovanju, o vladanju stranim jezicima, o službi u vojsci, o putovanjima u inostranstvo. Godine 1910 uneto je i pitanje o broju dece radi ispitivanja fertiliteta, ali taj podatak nije obradjen u objavljenim rezultatima.

Kao mnogonarodna država, Mađarska je posebnu pažnju kod popisa posvećivala pitanju maternjeg jezika i narodnosti. Ovo je pitanje Pešti bilo pričinjeno neprijatno, jer su podaci jasno pokazivali da mađarska manjina u monarhiji vlada nad većinom drugih, naročito slovenskih narodnosti. Sve do popisa od 1880 godine pitanje maternjeg jezika nije se unosilo u upitnike. Pitanje koje je tada uneseno glasilo je: "Maternji jezik - drugim rečima jezik koji priznajete kao takav i kojim govorite najbolje i najradije". Pored toga pitanja uneseno je i drugo: "Gоворите ли осим тога још који језик обичајан у земљи и који?" Hrvatski statistički ured je prvo pitanje izmenio i formulisao ovako: "Koји Вам је ма

termaji jezik ako nije hrvatski ili srpski?" Najzad, u klasifikaciji jezika pokazala se donekle težnja da se umanji značaj nemadjarskih jezika. Pored hrvatskog i srpskog jezika i narodnosti uneti su i jezici i narodnosti bunjevački, dalmatinski, ilirski, bosanski i to pod zbirnom grupom "ostali i nepoznati jezici".

Pored svega toga, u uvodu publikacije o popisu 1910 godine, madjarski statistički ured morao je konstatovati da " u celoj Kraljevini Ugarskoj, Madjari imaju tako jaku relativnu većinu, da zbir pet sledećih narodnosti: rumunske nemačke, slovačke, hrvatske i srpske ne dostiže proporciju Madjara" (47,4%).

I pored ove tendencije u prikazivanju maternjeg jezika i narodnosti madjarski popisi daju obilje korisnih i dobrih podataka o stanovništvu Vojvodine i njegovim demografskim odlikama.

3.5. Način popisivanja i obrade. — Kao što je napomenuto, počev od 1880 godine popise u Sremu je sprovodio zagrebački Statistički ured, koji je i sredjivao taj popisni materijal, dok se u Bačkoj i Banatu popis vršio pod neposrednim rukovodstvom peštanskog Statističkog ureda. Zagrebački ured, na čije je čelo došao poznati hrvatski demograf Milovan Zoričić, bio je obavezan da se pridržava opštih pravila i uputstava peštanskog ureda, već i radi osiguranja jednoobražnosti posmatranja, ali je mogao tehniku sprovođenja popisa prilagodjavati prilikama svoga terena.

Popisivači su birani među državnim i samoupravnim činovnicima i oni su svoj posao besplatno vršili. U gradovima oni su svršavali posao za jedan dan, dok su po selima često morali da koriste svih 10 dana postavljenog roka. Kod seljaka su često nailazili na nerazumevanje svrhe popisa i sledstveno na nepoverenje. "Brojitelji, kaže Zoričić u uvodu publikacije od 1883 godine, ne nadjoše doduše kod žiteljstva znatne pomoći. Teško bi jaše seljaka uputiti, da mu popis neće donijeti novih tereta a još teže uvjeriti ga kako je popis koristan i potrebit, i sklonuti ga da se i sam lati posla. No djelotvorna otpora ne bijaše nigdje kao što ni godine 1869". Po uveravanju Zoričića, žiteljstvo je popisano u potpunom broju, ali popis stoke zato nije dao tačne rezultate, jer su seljaci prijavljivali manje stoke nego što su je imali.

Statistički materijal se iz opština slao višim instanicama na pregled, i odatle je po potrebi vršena revizija, naročito ako se utvrdilo da su pojedina mesta, kuće ili salaši ostali nepopisani. Tek po svršetku revizije statistički materijal se dostavljao Statističkom uredu u Pešti odnosno u Zagrebu na sredjivanje i obradu.

Prethodni rezultati o stanovništvu objavljivani su već na 3 do 4 meseca po obavljenom poslu. Definitivni rezultati su objavljivani sukcesivno u toku dve do tri godine, pa i više, prema napredovanju rada na obradi materijala. Osoblje statističkih ureda i u Pešti i u Zagrebu bilo je ograničeno a i finansijska sredstva su bila nedovoljna da bi se skupljeni materijal mogao brže i potpuno obraditi. Ipak, publikacije i madjarskog i hrvatsko-slavonskog statističkog ureda pružaju sva važnija obeležja u raznim kombinovanim tabelama, koje predstavljaju važan materijal za ispitivanje demografskih problema Vojvodine.

3.6. Madjarska i hrvatsko-slavonska statistika. — Statistički podaci o stanovništvu Vojvodine pre popisa 1921 nalaze se u publikacijama peštanskog Statističkog ureda. Podaci o Banatu i Bačkoj figurišu u okviru podataka o madjarskim županijama, čije su te oblasti bile sastavni deo, dok su podaci o Sremu prikazani posebno, u okviru tabela za Hrvatsku i Slavoniju.

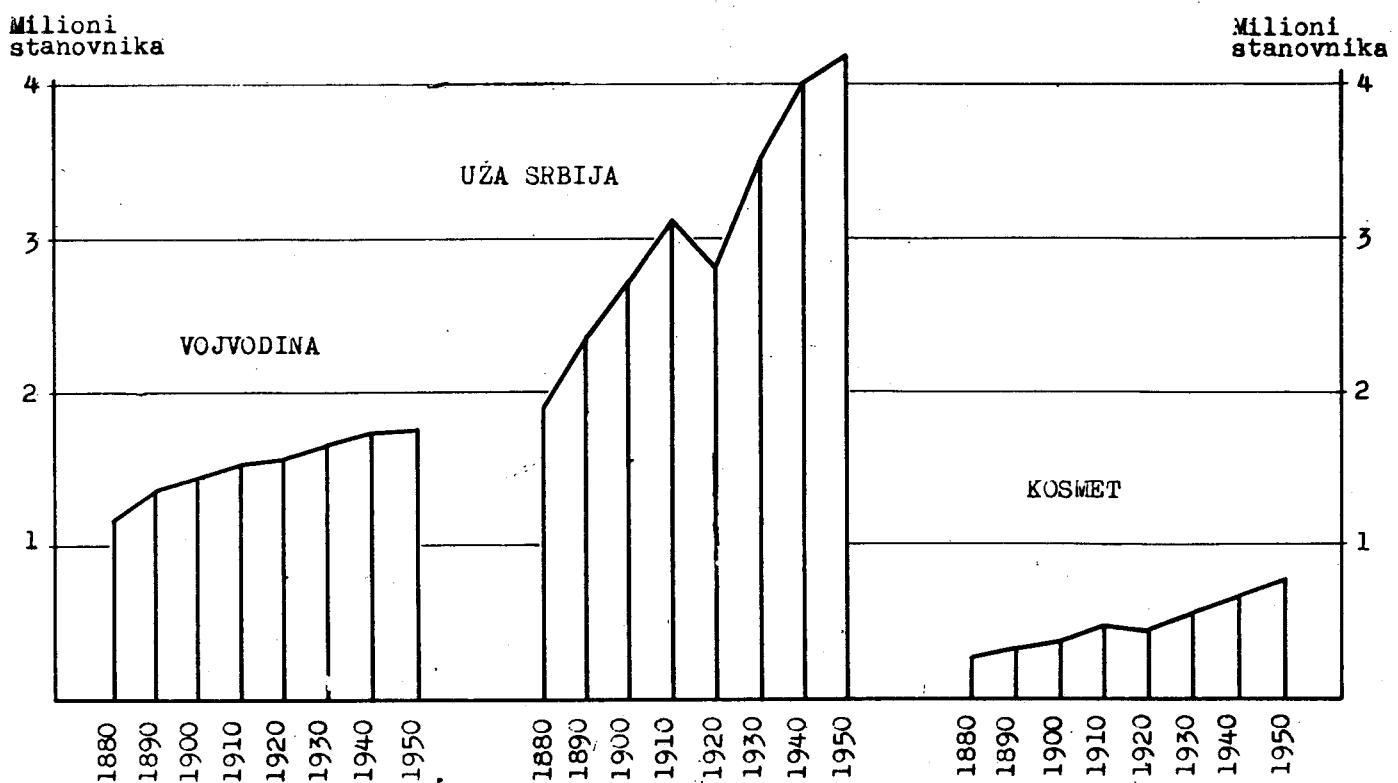
Madjarske statističke publikacije obuhvataju kako posebne knjige o rezultatima popisa (rezultati popisa od 1900 god. izloženi su u 10 knjiga, oni od 1910 godine u 6 knjiga), o prirodnom kretanju stanovništva i migracijama, tako i statističke godišnjake, u kojima se nalazi kratka rekapitulacija svih statističkih podataka. Statističke godišnjake je objavljivao Peštanski ured od 1893 do 1915 godine. Oni su manje upotrebljivi za rekonstrukciju stanja u Vojvodini, jer prikazuju podatke po županijama i samoupravnim gradovima a ne i po srežovima i opštinama.

Mnoge od madjarskih statističkih publikacija izdate su i na nemač-

kom i francuskom jeziku pored madjarskog, što ih čini upotrebljivim za širi krug čitalaca.

Hrvatsko-slavonski statistički ured u Zagrebu, koji je osnovan Zonom od 1. avgusta 1875 godine, uživao je izvesnu autonomiju u okviru madjarske statističke službe. On je izdao tokom svoga rada čitav niz statističkih publikacija. Njegove glavne publikacije su sledeće: Popisi žiteljstva od 1880 do 1910 (8 knjige), Mijena žiteljstva od 1875 do 1883 (3 knjige), Mijena u posjedu od 1865 do 1879 (1 knjiga), Ratarska produkcija 1885 do 1895 (3 knjige), Popis gospodarstva i stoke od 1895 i 1911 godine, Veresiski zavodi (1 knjiga), Finansko gospodarstvo 1882 do 1876, Kazneno pravosudje od 1863 do 1876 i Gradjansko pravosudje od 1883 do 1894 i drugo. Pored ovog, Zagrebački ured izdao je statistički ljetopis 1874 godine, Statistički vjesnik 1882 i 1900 godine i Statističke godišnjake za razdoblje do 1905 i za period 1905 do 1910 godine.

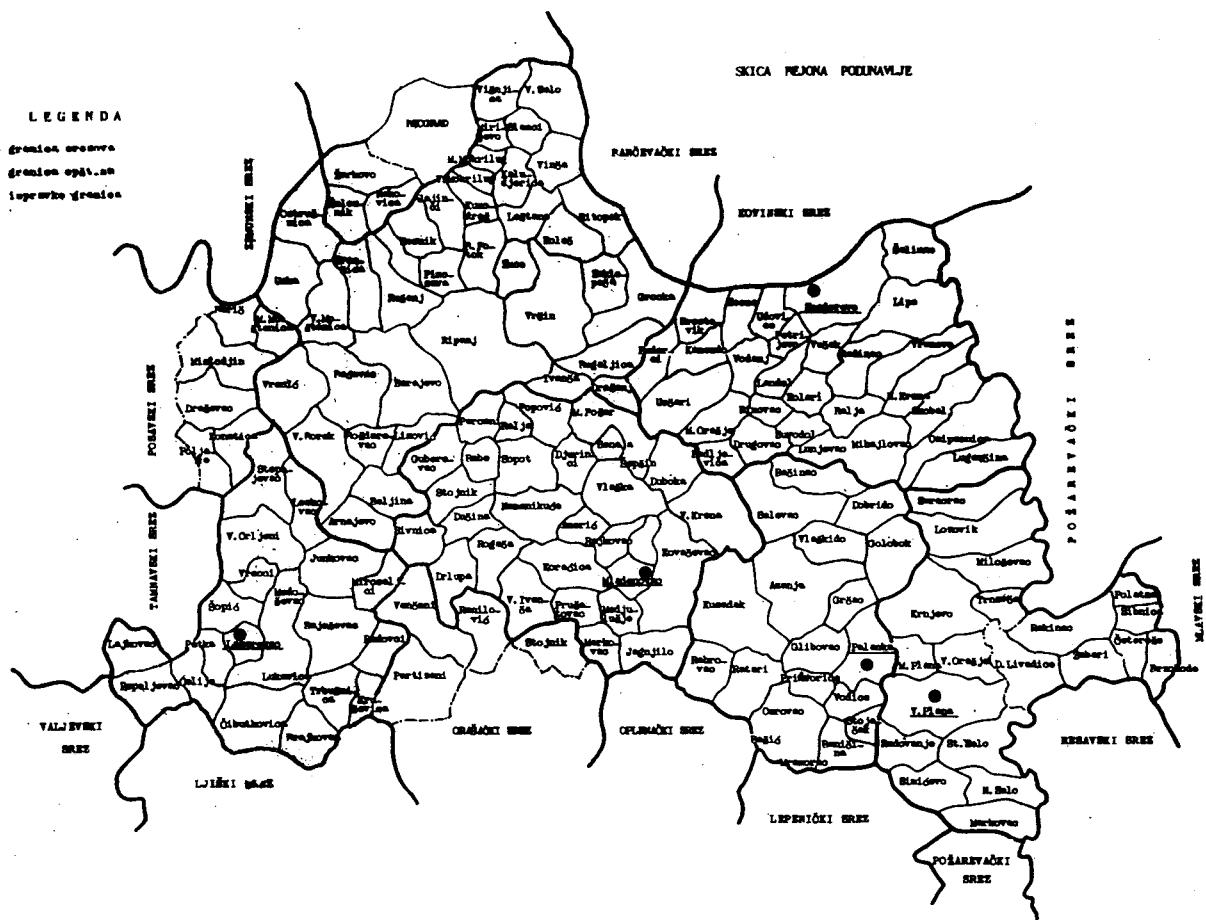
STANOVNIŠTVO UŽE SRBIJE, VOJVODINE I KOSMETA
OD 1880 1950

SKICA REJONA PODUNAVLJE

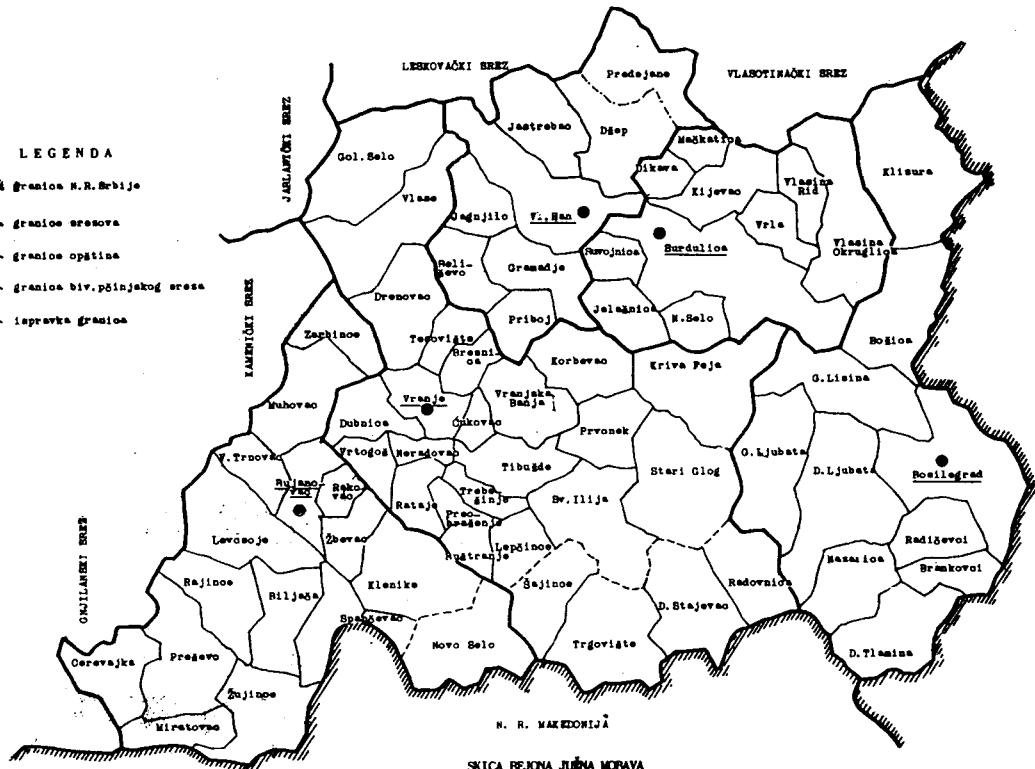
LEGENDA

- granice opštine
- granice biv. opštine
- ispravka granica

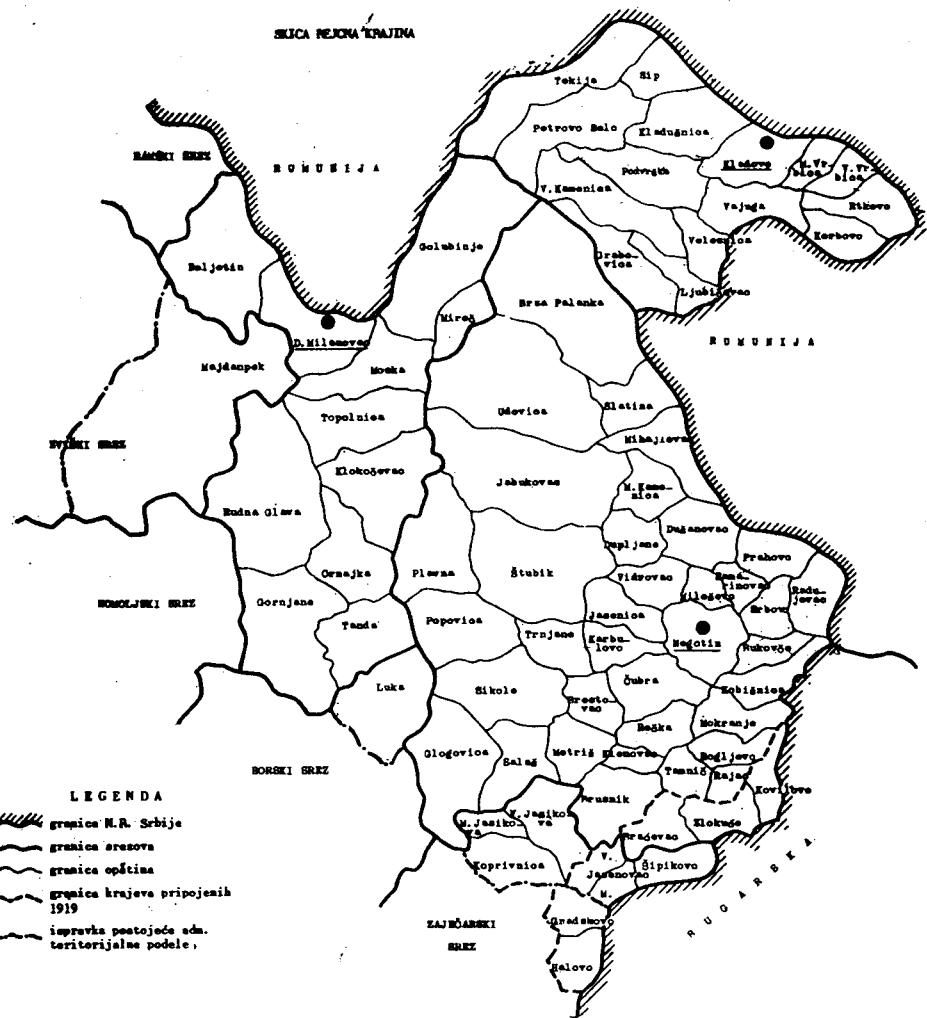
LEGENDA

- granice N.R. Srbije
- granice opština
- granice opština
- granice biv. pčinjskog sresma
- ispravka granica

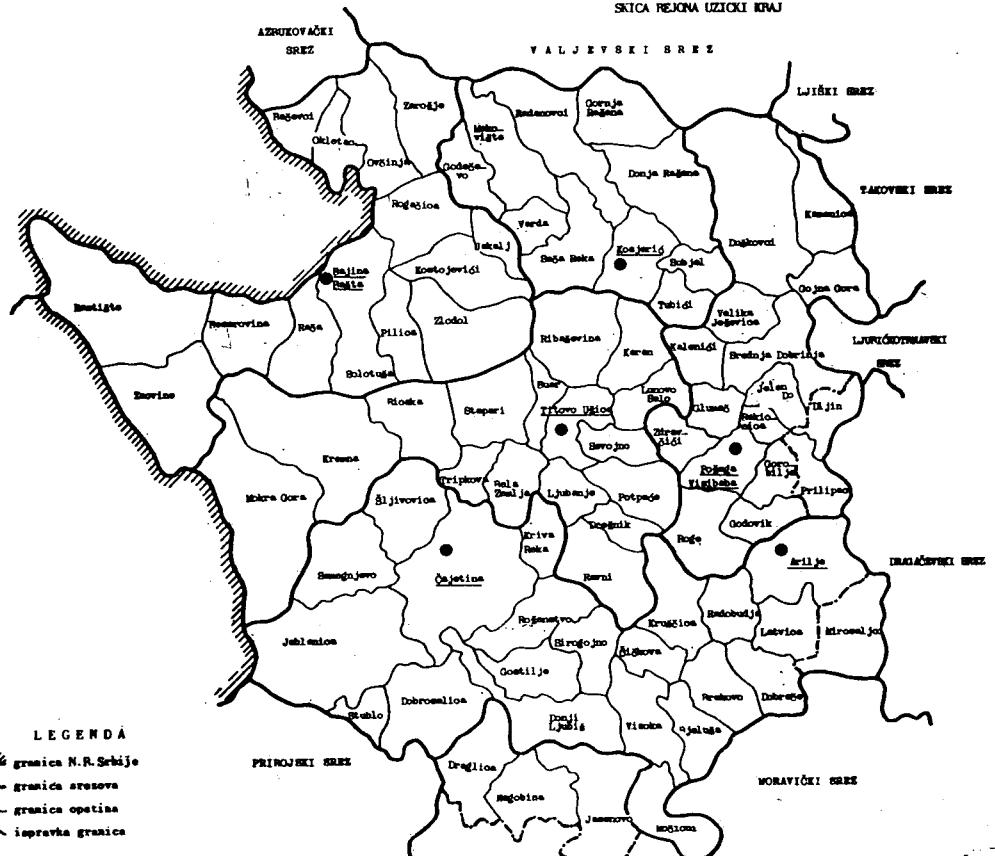

SKICA REJONA JUŽNA MORAVA

SKICA REJONA TRAJINA

SKICA REJONA UZICKI KRAJ

4. NR S R B I J A
prema jugoslovenskim popisima od 1921-1953 godine

4.1. Popisi od 1921-1953. - Posle prvog svetskog rata, na ujedinjenoj teritoriji Srbije i ostalih jugoslovenskih pokrajina prestupilo se prvom popisu stanovništva 31. januara 1921. godine. Prema donetoj uredbi od 31. marta 1920. popis je trebalo izvršiti ranije, upravo 31. decembra 1920. godine, u isto vreme kao i u većini drugih država. Ali usled nepredviđenih teškoća, pretežno tehničke prirode, popis je obavljen mesec dana kasnije.

Popis od 31. januara 1921 obavljen je u vremenu kad granice Države Srbija, Hrvata i Slovenaca još nisu bile definitivno utvrđene. Prethodni rezultati, koji su publikovani 1924. godine, pokazuju kao broj stanovnika u celoj državi 12017323. Međutim, definitivni rezultati, objavljeni tek 1932. godine, utvrđuju taj broj na 11.984.911, dakle za 32.412 stanovnika manje. Razlika dolazi poglavito otuda, što u definitivnim rezultatima nisu obuhvaćena ona mesta iz Prethodnih rezultata, koja su naknadno, prilikom trasiranja granice, pripala susednim državama.

Rezultati popisa od 1921. godine prikazani su u okviru one administrativno-teritorijalne podele, koja je postojala pre rata. To znači da su za užu Srbiju i Kosmet prikazani po predratnim okruzima i srezovima, a za Vojvodinu u okviru županija i kotara. Upravo, podaci za područje Srema izloženi su u okviru Hrvatske i Slovenije (županija Srem), a podaci za oblasti koje su pre rata bile neposredno podređene Madjarskoj, u okviru oblasti Banata i Bačke. U definitivnim rezultatima izloženo je prisutno stanovništvo po maternjem jeziku i veroispovesti za svaku opštinu, a po polu i starosti za svaki srez, s tim što je obeležje starosti dato po grupama od met godina. U prethodnim rezultatima objavljen je broj domaćinstava po opština. Ostali podaci prikupljeni popisom nisu obradjeni.

Drugi popis stanovništva u pred. Jugoslaviji izvršen je 31. marta 1931. godine. Ovaj popis je zakasnio više nego prvi: zakon o popisu stanovništva, poljoprivrednih gazdinstava i stoke donet je tek 31. januara 1931. s tim da se popis izvrši 31. marta te godine. Prethodni rezultati ovoga popisa publikovani su već tokom 1931. godine u jednoj knjižici od 30 strana, koja je obuhvatila samo broj domaćinstava i prisutnog stanovništva po banovinama i srezovima.

Definitivni rezultati ovoga popisa objavljeni su u četiri knjige i to: 1) prisutno stanovništvo po polu, broj kuća i domaćinstava za svaku opštinu (1937), 2) prisutno stanovništvo po veroispovesti bez razlike pola, opet za svaku opštinu (1938), 3) prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti (1938), s tim što su podaci o starosti dati za banovine po grupama od 5 godiha, a za srezove samo po grupama od 11-19, 20-39, 40-59 i 60 i više godina; 4) prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju (1940). Zanimanje je izloženo u kombinaciji sa obeležjima po položaju zanimanja (samostalni, činovnici, radnici itd.) i izdržavana lica, i to po srezovima i gradovima.

Treći popis u predratnoj Jugoslaviji bio je pripremljen za kraj marta 1941. godine, ali su politički dogadjaji i rat omeli njegovo izvodjenje.

Posle rata, na obnovljenoj i proširenoj teritoriji Federativne Narodne Republike Jugoslavije, izvršen je prvi popis stanovništva 15. marta 1948. godine, koji je ustvari pretstavljao treći jugoslovenski popis stanovništva. Uredba o popisu stanovništva bila je doneta već 15. marta 1947. godine, ali je zbog razgraničenja i priprema popis predviđen za 15. mart 1948. god. Popis je utvrđen broj stalnih a ne prisutnih stanovnika, kao ranije. Prethodni rezultati ovoga popisa objavljeni su u julu iste godine. Definitivni rezultati su zasad publikovani u dve knjige, i to: 1) stanovništvo po polu i domaćinstva za svaku opštinu (pod-

ručje mešanog narodnog odbora) i za svako naselje (1951); 2) Stanovništvo po starosti i polu, i to u pregledima po narodnim republikama za svaku godinu starosti i u pregledima po srezovima za pojedine godine do 20 godina i za petogodišnje grupe preko toga doba (1951). Ostale knjige definitivnih rezultata, kojih će ukupno biti deset, nalaze se u štampi ili u pripremi.

Prezidijum Narodne skupštine FNR Jugoslavije doneo je 17 decembra 1952 godine ukaz, kojim se naredjuje novi popis stanovništva za 31 mart 1953 god. Po pripremama koje su izvršene, po angažovanju personala i sredstava, kao i po primjenim metodima za ocenu rezultata, ovaj popis pretstavlja dosad najznačajniju popisnu akciju u našoj istoriji. Zasad su poznati samo prvi rezultati toga popisa.

4.2. Administrativno - teritorijalne promene.- Upravna podela jugoslovenske teritorije menjala se u više mahova od ujedinjenja 1918 godine do danas. Najvažnije od tih promena su sledeće:

1. Ustavom od 28 juna 1921 ukinuta je predratna podela zemlje i umesto predjašnjih sedam pokrajina ustanovljene su oblasti, čiji je broj utvrđen na 33 za celu Jugoslaviju.

2. Zakonom o nazivu i podeli Kraljevine Jugoslavije na upravna područja od 3. oktobra 1929 država je podeljena na 9 banovina i područje Uprave grada Beograda.

3. Zakonom od 28 avgusta 1931 godine izmenjene su granice banovina i tako izmenjena područja utvrđena su čl. 83 Ustava od 3. septembra 1931.

4. Uredbom o ustanovljenju banovine Hrvatske od 26 avgusta 1939 spojene su bivše Savska i Primorska banovina u jednu banovinu Hrvatsku sa posebnim uredjenjem, i tom prilikom su izmenjene granice između banovine Hrvatske i susedenih banovina Dunavske, Vrbaske i Zetske.

5. Ustavom FNR Jugoslavije od 31. januara 1946 godine posleratna teritorija Jugoslavije podeljena je na šest područja narodnih republika i to: Srbija, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Crna Gora.

6. Ustavom NR Srbije od 17. januara 1947 godine teritorija NR Srbije podeljena je na područja Uže Srbije (15 okruga i grad Beograd), Autonomne Kosovsko-metohiske oblasti i Autonomne pokrajine Vojvodine.

7. Zakonom od 19. maja 1949. g. izvršena je podela teritorije NR Srbije na šest oblasti i to: beogradska, niška, kragujevačka, titovoužička, timočka i područje Beograda, pored AP Vojvodine i AKM Oblasti.

8. Ukazom Prezidijuma NR Srbije od 22 aprila 1952 godine izvršena je, u vezi sa odlukom o decentralizaciji privrednog i upravnog aparata, nova podela teritorije NR Srbije na opštine, gradove i srezove. Zakonom od 20. septembra 1952 godine dopunjena je podela predviđena navedenim ukazom.

Prilikom ovih promena vršene su i izmene granica pojedinih srežova i opština. Pored toga, sreska i opštinska područja menjala su se više puta i u medjuvremenu.

Popisni rezultati od 1921 godine izloženi su u okviru predratne upravno-teritorijalne podele. Podaci popisa od 1931 godine izloženi su po banovinama i srezovima prema stanju od 1933 godine.

Popisni rezultati od 1948 godine pokazani su po upravno-teritorijalnoj podeli od 1949 godine (oblasti i srezovi). Rezultati popisa od 1953 dati su u okviru nove administrativno-teritorijalne podele NR Srbije, utvrđene 1952 godine.

4.3. Predmet i obeležja popisivanja.- Predratnim popisima od 1921 i 1931 godine obuhvaćene su razne karakteristike za prisutno (faktično) stanovništvo Jugoslavije, dok su posleratnim popisima od 1948 i 1953 godine obuhvaćene te i druge karakteristike za stalno stanovništvo. Obaveštenja koja su se prilikom prethodnih popisa dobila za "privremeno otsutna lica", odnosno prilikom posleratnih popisa za "privremeno prisutna lica", služila su kao sredstvo kontrole dobijenih rezultata za faktičko odnosno za stalno stanovništvo, a ne kao podatak za obradu i

- 41 -
TABELA 6

STANOVNISTVO NR. SRBIJE
prema jugoslovenskim popisima od 1921 do 1953 god.

Red. broj	Područje	31.I.1921	31.III.1931	15.III.1948	31.III.1953
1	Banat	561.958	585.549	609.158	632.619
2	Bačka	735.117	779.896	805.599	830.723
3	Srem	274.099	304.478	287.742	321.026
	VOJVODINA	1,571.174	1,669.923	1,702.499	1,784.368
4	Podunavlje	266.963	319.340	365.852	401.625
5	Kolubara	147.484	187.331	229.062	238.687
6	Podrinje	182.627	242.280	280.420	304.905
7	Užički kraj	119.424	148.985	176.933	186.187
8	Ibar	152.796	203.994	254.266	277.476
9	Šumadija	197.800	230.176	240.144	252.829
10	Pomoravlje	184.539	226.372	258.057	273.827
11	Mlava	217.998	246.271	250.285	262.449
12	Krajina	105.631	117.564	122.947	127.698
13	Timok	135.380	151.748	165.690	172.216
14	Niški kraj	209.023	251.156	289.824	309.329
15	Nišava	131.698	151.717	160.285	157.385
16	Leskovacki kraj	150.170	183.780	233.225	246.575
17	Južna Morava	152.233	175.593	208.519	220.003
18	Toplica	107.915	131.036	170.584	180.295
19	Rasina	131.261	170.163	198.973	214.759
20	Sandžak	114.687	138.977	165.370	185.650
21	Beograd	111.739	238.775	328.529	378.047
	UŽA SRBIJA	2,819.368	3,515.258	4,099.272	4,389.942
22	Kosovo	252.149	323.388	434.928	487.680
23	Metohija	186.861	228.676	291.267	321.554
	AKM OBLAST	439.010	552.064	726.195	809.234
	NR SRBIJA	4,829.552	5,737.245	6,527.966	6,983.544

TABELA 7

S T A N O V I Š T V O N . R . S R B I J E
stanje krajem desetogodišta od 1880-1950

- 42 -

Red. br.	Re j o n	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950
1	Banat	455.651	503.588	532.040	552.887	561.958	585.549	603.400	623.300
2	Bačka	532.373	603.318	648.233	682.876	735.117	779.896	810.600	822.900
3	Srem	199.429	237.813	263.458	290.141	274.099	304.478	324.000	304.800
	VOJVODINA	1,187.453	1,344.719	1,443.731	1,525.904	1,571.174	1,669.923	1,738.000	1,751.000
4	Podunavlje	164.200	208.169	251.620	301.658	266.963	319.340	347.800	386.100
5	Kolubara	105.390	127.029	148.395	174.042	147.484	187.331	217.100	235.000
6	Podrinje	146.600	177.878	207.416	240.420	182.627	242.280	287.900	295.900
7	Užički kraj	102.780	114.008	134.688	150.195	119.424	148.985	177.500	182.500
8	Ibar	115.220	140.224	153.768	174.787	152.796	203.994	244.300	268.000
9	Šumadija	139.930	170.801	194.730	225.595	197.800	230.176	253.900	248.300
10	Fomoravlje	131.290	161.844	173.517	204.462	184.530	226.372	254.200	267.400
11	Mlava	173.600	207.225	233.449	260.508	217.998	246.271	251.000	257.500
12	Krajina	83.794	96.209	104.799	118.925	105.631	117.564	121.600	125.700
13	Timok	107.515	122.463	140.058	151.576	135.380	151.748	151.800	169.600
14	Niški kraj	129.920	171.550	196.690	219.355	209.023	251.156	279.900	301.400
15	Nišava	88.760	100.740	114.560	132.658	131.698	151.717	179.200	158.400
16	Leskovачki kr.	74.210	109.809	130.859	161.505	150.170	183.780	229.100	241.200
17	J. Morava	111.250	128.446	147.620	166.675	152.233	175.593	209.800	215.400
18	Toplica	38.740	73.781	92.043	111.153	107.915	131.036	169.500	174.900
19	Rasina	79.160	92.961	121.163	144.923	131.261	170.163	201.400	208.300
20	Sandžak	71.490	86.290	104.150	125.700	114.687	138.977	177.000	177.200
21	Beograd	32.080	54.763	68.481	82.498	111.739	238.775	272.000	357.200
	UŽA SRBIJA	1,895.979	2,344.190	2,718.006	3,146.605	2,819.368	3,515.258	4,025.000	4,270.000
22	Kosovo	128.100	164.000	210.200	1269.500	252.149	323.388	393.000	465.800
23	Metohija	112.200	137.200	168.100	205.700	186.861	228.676	273.600	309.100
	KOSMET	240.300	301.200	378.300	475.200	439.010	552.064	666.600	724.900
	NR SRBIJA	3,323.732	3,990.109	4,540.037	5,147.799	4,829.552	5,737.245	6,429.600	6,295.900

objavljanje.

- 43 -

Popis od 1921 godine bio je uostalom samo delimično obradjen. Iz predgovora knjige Prethodnih rezultata vidi se da su iz popisnica dobijeni svi uobičajeni podaci kod popisa (pol, starost, bračno stanje, zanimanje, mesto rođenja, pismenost, podanstvo i dr.), pa i neki manje uobičajeni podaci (služba u vojski, učestvovanje u ratovima). Ali je najveći deo toga materijala ostao neiskorišćen. Definitivni rezultati ovoga popisa objavljeni su u jednoj knjizi, koja je izšla tek 1932 godine (jedanaest godina po izvršenom popisu) i tu je izloženo stanovništvo po veroispovesti, maternjem jeziku, po polu i starosti.

Popis od 1931 godine obradjen je bolje i potpunije. Njegovi definitivni rezultati su takođe objavljeni s velikim zadocnjenjem (stanovništvo po polu i domaćinstva 1937, stanovništvo po veroispovesti, po pismenosti i po starosti 1938 u dve knjige i stanovništvo po zanimanju 1940 godine). Među objavljenim rezultatima sasvim su nedovoljni podaci za obeležje starosti (po grupama od 5 godina samo u banovniškim pregledima), dok su podaci o zanimanju i položaju u zanimanju dovoljno detaljni. U uvodu knjige IV Rezultata popisa nalazi se i uporedan pregled stanovništva po klasama zanimanja i položaju u zanimanju za 1921 i 1931 godinu, ali samo za celu državu. Međutim, nedostaju podaci o raznim drugim popisanim obeležjima.

Popis od 1948 godine izvršen je u cilju dobijanja prve informacije o stanovništvu posle drugog svetskog rata. Sama Uredba kojom je naredjen ovaj popis nosi naslov "Uredba o kratkom popisu stanovništva". I pored toga provizornog karaktera, ovaj popis je dao mnogo više obaveštenja o stanovništvu nego predratni popisi. U prvoj knjizi definitivnih rezultata (1951) izloženi su podaci o stanovništvu po polu i domaćinstvima za svaku opštinu i naselje. Druga knjiga (1951) pružila je takođe detaljne podatke o stanovništvu po polu i starosti, i to u pregledima po srezovima za pojedine godine starosti od 20 godina, a preko toga doba za petogodišnje grupe. Ostale knjige konačnih rezultata, koji su u štampi ili u pripremi, obuhvataju sva druga obeležja. Novinu u našoj demografskoj statistici predstavlja knjiga VIII, koja je u štampi i u kojoj se izlažu podaci o fertilitetu.

Popis od 1953 godine, koji je duže vremena sistematski pripreman, pružiće svakako dosad najtačnije i najpotpunije podatke o našem stanovništvu. S obzirom na napredak koji je ostvaren u tehnici sredjivanja materijala, može se očekivati da će rezultati ovoga popisa biti objavljeni u znatno kraćem roku nego rezultati prethodnih popisa.

4.4. Procena stanovništva NR Srbije..-- U tabeli 6 iznete su brojke ukupnog stanovništva prema navedenim jugoslovenskim popisima, raspoređene prema našoj šesti stalnih rejona. Za 1921, 1931 i 1948 godinu dati su definitivni popisni rezultati, a za 1953 godinu prvi rezultati.

Da bismo dobili uporedni pregled stanovništva iz ranijih popisa za tabelu 7, koja obuhvata period od 1880-1950 godine, morali smo prebaciti izvesnim procenama.

Za područje Vojvodine raspolaćemo popisnim podacima od 1880 - 1910 godine, te smo se na njih i oslonili mada se ti podaci odnose na gradjansko, a ne na vojno stanovništvo. O tome je već bilo reči u odeljku "Vojvodina pre 1921".

Za područje Sandžaka, Bujanovca i Kosmeta nedostajali su nam pouzdani podaci za čitav period od 1880 - 1910 godine. Procena ovog stanovništva unazad, po metodu koji je objašnjen u odeljku "Južni i istočni krajevi", omogućila nam je da upotpunimo tabelu 7.

Za celo područje pretkumanovske Srbije raspolagali smo rezultatima popisa od 1884 godine, kao i rezultatima popisa od 1874 godine za starije krajeve (Miloševe Srbije od 1833) i rezultatima popisa od 1879 za novije krajeve (oslobodjene 1878 godine). Da bismo dobili broj stanovnika za 1880 godinu morali smo prebaciti međupopisnim procenama putem interpolacije i to uzimajući kao polaznu tačku za starije rejone popise od 1874 i 1884, a za novije rejone popise od 1879 i 1884 godine. Procena je vršena po geometriskom metodu, koji je objašnjen u odeljku "Južni i istočni krajevi pre 1921".

Čvdo "čvrsto je" da je stanovništvo za čitav period dato po uporedivim teritorijalnim jedinicom, i u tome, rejon Nišava u tabeli 7 obuhvata pored nišavskog područja iz prethumanovske Srbije (tabela 2) još i dimitrovgradski (caribrodski) srez iz tabele 3. Rejon Južna Morava obuhvata pored dotičnog područja iz tabele 2 još i borsiljogradski srez i bujanovački kraj iz tabele 3. Rejon Kraljina i Timok obuhvataju odgovarajuće priključke iz tabele 3.

U želji da pružimo broj stanovnika krajem 1940 godine morali smo vršiti procenu na bazi podataka o prirodnom priraštaju od 1931 - 1940 godine pošto se, zbog osetnog opadanja stope prirasta tokom tridesetih godina, nismo mogli poslužiti metodom ekstropolacije na bazi stope prirasta između 1921 i 1931 godine.

Podatke o prirodnom priraštaju imali smo za period od 1931 do kraja 1939 godine, po srezovima. Ovim podacima dodali smo procenu prirodnog priraštaja ¹⁹⁴⁰ uvezvi $5\frac{1}{4}$ prosečnog godišnjeg priraštaja iz perioda 1936 - 1939 godine kao najblžeg. Razlog za uzimanje $5\frac{1}{4}$ ovog proseka je u tome, što smo želeli da prikažemo stanje tačno 10 godina posle popisa od 31 marta 1931 godine tj. stanje na dan 31 marta 1941 godine.

Najzađ izvršili smo i međupopisnu procenu broja stanovnika krajem 1950 godine (upravo za 31 mart 1951) putem interpolacije, uvezvi popisne rezultate od 1948 i 1953 godine kao podatke. Procenu smo vršili posebno po rejonima i ona se složila sa procenom po istom metodu za stanovništvo uže Srbije, Vojvodine i Kosmeta. Na bazi utvrđene stope prirasta za pojedine rejone izračunali smo brojno stanje za mart 1951 godine (ne za decembar 1950), jer se i podaci za 1948 i 1953 godinu odnose na stanje u tome mesecu.

4.5. Jugoslovenske statističke publikacije. - Sa ujedinjenjem Srbije i drugih jugoslovenskih zemalja, posle prvog svetskog rata, došlo je do nove organizacije statističke službe. S obzirom na centralistički sistem uređenja države Srba, Hrvata i Slovenaca, osnovana je 1919 godine Direkcija državne statistike pri Ministarstvu socijalne politike sa nadležnošću za celu državnu teritoriju. Deset godina kasnije, zakonom o uređenju Ministarskog saveta, ova direkcija postala je, pod nazivom "Opšta državna statistika", odjeljenje Pretsedništva vlade, s tim što je dve godine kasnije (decembra 1931) prešla pod Ministarstvo unutrašnjih poslova.

Za 22 godine svoga rada od 1919 - 1941 godine, uprava državne statistike stare Jugoslavije objavila je niz statističkih publikacija o stanovništvu. Pored prethodnih rezultata popisa od 1921 (objavljenih 1924) i popisa od 1931 (1931), ona je publikovala jednu knjigu definitivnih rezultata popisa od 1921 (1932) i četiri knjige definitivnih rezultata popisa od 1931 godine (I - 1937, II - 1938, III - 1938 i IV - 1940). Uprava statistike je izdala i deset knjiga statističkih godišnjaka, u kojima je pružila rekapitulaciju važnijih demografskih i privrednih podataka o Jugoslaviji. U ovim godišnjacima su objavljeni i podaci o prirodnom kretanju našeg stanovništva pre rata. Prvi godišnjak - za 1929 godinu - objavljen je 1932, drugi za 1930 godinu publikovan je 1933, treći i četvrti (za 1931 i 1932) objavljeni su 1934, a zatim su sledovali: V (1935), VI (1936), VII (1937), VIII (1938), IX (1939) i X (1940).

Još u toku drugog svetskog rata, na slobodnoj teritoriji Visok osnovana je sredinom 1944 godine, uskoro po obrazovanju Nacionalnog komiteta narodnog oslobođenja Jugoslavije, centralna državna statistika pri Povereništvu za obnovu. Decembra iste godine u Beogradu je organizovan Državni statistički ured. S obzirom na federalno uređenje nove Jugoslavije, u svakoj od narodnih republika osnovan je republički ured. U Srbiji je takav ured osnovan februara 1945 godine pod imenom Srpske zemaljske statistike. Ovaj ured je najpre funkcionisao pri Privrednom savezu ASNOS-a, od 1946 godine pri Pretsedništvu vlade NR Srbije, a od 1947 godine pri Planskoj komisiji NR Srbije.

Uredbom o osnivanju i radu Saveznog statističkog ureda i statističkih ureda u narodnim republikama od 29. maja 1948 godine udareni su temelji tadašnje organizacije statističke službe u zemlji. Saveznom uredu stavljeno je naročito u zadatku da organizuje statističko posmatranje i obradu, da koordinira rad statističke službe, da se stara o podizanju statističkih kadrova i da objavljuje statističke podatke. Organi saveznog ureda su statistički uredi narodnih republika

i statistički uredi pri narodnim odborima: prvi su u svome poslovanju neposredno podređeni saveznom uredu, a odgovaraju i vlasti narodne republike; drugi stoje pod neposrednim rukovodstvom nadležnog republičkog ureda.

U vezi sa reorganizacijom upravnog aparata u 1950 i 1951 godini izvršene su i odgovarajuće promene u organizaciji statističke službe. Savezni statistički ured postao je Šavezni zavod za statistiku i evidenciju koji, kao organ Privrednog saveta FNRJ, objedinjenje ustanove za statistiku i evidenciju i koordinuje rad republičkih zavoda. Republički uredi su dobili autonomiju i postali republički zavodi za statistiku i evidenciju kao organi Privrednog saveta vlade odnosne narodne republike.

Zavod za statistiku i evidenciju NR Srbije osnovan je odlukom Narodne skupštine NR Srbije o organizaciji vlade od 9 aprila 1951 godine. Na području grada Beograda, AP Vojvodine i AKM Oblasti osnovani su pravnim aktima vlasti tih jedinica odgovarajući zavodi. Sreski i gradski statistički uredi, kao organi sreskih odnosno gradskih narodnih odbora, stoje pod stručnim rukovodstvom republičkog zavoda.

U svome dosadašnjem radu savezni Ured odnosno Zavod za statistiku i evidenciju razvio je, u saradnji sa republičkim zavodima, izvanrednu aktivnost. On je objavio dosad dve knjige konačnih rezultata popisa stanovništva od 1948 godine (I o stanovništvu po polu i domaćinstvima, II o stanovništvu po starosti i polu), dok se tri knjige nalaze u štampi (III stanovništvo po starosti i zanimanju, IV stanovništvo prema školskoj spremi, VIII žensko stanovništvo prema broju živorodjene dece). Pored raznih drugih publikacija (popis stoke u 1949, 1950 i 1951 godini, "Statistički bilten", u kome objavljuje pored tekućih demografskih podataka i statističke preglede o privredi, prosveti i drugim društvenim činjenicama (dosad izašlo 14 svezaka), zatim mesečni pregled ekonomske statistike pod imenom "Indeks", tromesečni časopis za metodološka pitanja "Statističku reviju" i petnaestodnevni informativni list "Statističar".

Zavod za statistiku i evidenciju NR Srbije je, sa svoje strane, izdao niz statističkih pregleda o ekonomskom i društvenom razvitku Srbije tokom poslednjih godina. On je sproveo i veliku popisnu akciju od 31 marta 1953 na teritoriji NR Srbije.

LEGENDA

- 1 Grad Beograd
  - 2 Beogradska oblast
  - 3 Kragujevacka oblast
  - 4 Niska oblast
  - 5 Timocka oblast
  - 6 Titovouzicka oblast
  - 7 A.P. Vojvodina
  - 8 A.K.M.Oblast

PODRUCJE N. R. SRBIJE

prema podeli na oblasti

od 1949

DRUGI DEO:

METOD SAOBRAŽAVANJA MATERIJALA

1. NACRT STALNIH REJONA

Obilje statističkog materijala kojim raspolažemo za ispitivanje razvitka našeg stanovništva u maloj je meri dosad iskorišćeno. Ako bi se napor i troškovi uloženi za pribavljanje egzaktnih podataka o stanovništvu imali da cene po broju i kvalitetu studija koje su dosad objavljene, morao bi se doneti nepovoljan zaključak.

Razlozi ovakvog stanja stvari su različni. Ali nema sumnje da se iznad svih ističu objektivne teškoće koje, za iskorišćavanje statistika o stanovništvu, stvaraju kod nas česte upravno-teritorijalne promene. Kako popisni rezultati, tako i podaci o kretanju stanovništva, izlažu se prema važećoj administrativno-teritorijalnoj podeli u doba njihova publikovanja. Svaka promena te podele dovodi do neuporedivosti odnosnih podataka iz prethodnog sa podacima iz potonjeg perioda. Rezultati popisa od 1953 ne mogu se uporediti s rezultatima popisa od 1948 ili od ranijih godina, jer srezovi i opštine po kojima se oni izlažu nisu isti kao srezovi i opštine (područja narodnih odbora) iz 1948 godine, odnosno iz ranijih godina.

Pregrupisavanje ranije objavljenih podataka radi saobražavanja no oj upravno-teritorijalnoj podeli skopčano je s tako velikim poslom i s tolikim troškovima, da se ne samo pojedinci nego ni statistički uredi i instituti ne usuđuju da mu pristupe. Ovo utoliko pre, što bi prva naredna promena upravno-teritorijalne podele iziskivala ponovno preduzimanje istoga posla radi novog odgovarajućeg saobražavanja podataka. Pa ipak, posao saobražavanja je izvanredno važan i potreban, jer se bez njega ne mogu ispitivati tako važne činjenice razvijenog stanovništva jedne zemlje.

Želja da izvede ovaj posao u što kraćem roku i uz minimalan utrošak rada i sredstava, doveća je Zavod za statistiku i evidenciju NR Srbije na ideju da ustanovi izvesne teritorijalne jedinice, prema kojima bi se saobrazili kakoranjiji tako i budući statistički podaci o našem stanovništvu. Ove teritorijalne jedinice nisu se mogle dovesti do opsega sadašnjih srezova, iz pojmljivih razloga. One su obuhvatile područja od više srezova s tim što se vodilo računa o tome da u demografskom i privrednom pogledu pretstavljaju donekle homogene celine, kakve su bili, na primer, srpski okruzi u njihovom konačnom obliku. Takve teritorijalne jedinice nazvali smo rejonima. Preimstva ovoga rešenja su dvojaka:

1. mogućnost relativno brzog saobražavanja podatka iz prošlosti, kao i budućih statističkih podataka, pošto se uzimaju u obzir samo promene na granicama rejona a ne i unutar njihove teritorije;

2. mogućnost dovoljno detaljnog ispitivanja činjenica, jer rejoni, kao relativno homogene celine, mogu korisno poslužiti za izučavanja u raznim pravcima.

Za formiranje ovih rejona usvojena su dva principa: prvo, da se rejoni, kao teritorijalne grupe od više srezova, razgraniče prema danas važećoj administrativno-teritorijalnoj podeli zemlje, i drugo, da obuhvate područja koja u populacionom i privrednom pogledu ne pokazuju velike raznolikosti.

Moremo odmah napomenuti da se, i pored nastojanja da dosledno sprovedemo ove principe, nisu mogla izbeći izvesna otstupanja, naročito u slučaju

jevima kad su ta otstupanja bila važna sa gledišta tehnike pregrupisavanja podataka.

Sastav svih rejona odredjen je srezovima i gradovima po danas važećoj administrativno-teritorijalnoj podeli. Ali kod skoro svih rejona izvršene su izvesne - uglavnom manje - ispravke na granicama, putem uključivanja nekih opština iz susednih srezova ili pak putem isključenja nekih opština iz obuhvaćenih srezova, u korist susednih rejona. Ovo uključivanje odnosno isključivanje po jedinim opština imalo je za svrhu da uprosti rad na saobražavanju podataka iz prošlosti.

Opštine su uvek uzimane i danas važećem teritorijalnom sastavu. Izmedju područja ovih opština i opština u ranijim periodima postoje često veće razlike, tako da se pojavljuje potreba ispitivanja naselja u opštinama da bi saobražavanje podataka bilo sasvim tačno. Mi se zasad nismo upuštali u ovo ispitivanje, koje može doći u obzir u idućoj etapi našega rada. Prema tome, tabele koje donosimo u ovoj svesci mogu sadržati izvesne greške. Ali opseg tih grešaka je relativno malen i izneseni podaci mogu se, prema tome, korisno upotrebiti za upoređenje stanovništva po rejonima.

S druge strane, za područje Uže Srbije (naročito pretkumanovske Srbije) nastojali smo da se u što većoj meri približimo teritorijama srpskih okruga iz 1902 godine. Ovo iz dva razloga: prvo, što su ovi okruzi uglavnom dobro odgovarali principu homogenosti rejtana koji smo postavili; i drugo, što nam je ovo teritorijalno približavanje u velikoj meri olakšalo rad na saobražavanju podataka iz ranijih popisa. Razumljivo je da nismo mogli uvek, i pored ispravki granica rejtana po danas važećoj podeli, da ostvarimo potpuno poklapanje rejtana sa nekadašnjim srpskim okruzima. Postoje razna otstupanja rejtana prema tim okruzima, nakad čak i vrlo krupna otstupanja. O tome će biti reči kasnije.

Za teritoriju AP Vojvodine utvrdili smo zasad samo tri rejtana, oslanjajući se na geografsku podelu ove pokrajine (Banat, Bačka, Srem). Ovi rejtani su svakako suviše veliki za detaljnije proučavanje stanovništva i privrede: oni su prilično veći i znatno manje homogeni nego rejtani stare Srbije. Nema sumnje da se i oni mogu podeliti u manja područja, slična okruzima, i to se pitanje sada izučava u Zavodu za statistiku i evidenciju NR Srbije. Podela Vojvodine na manja područja iziskuje ozbiljnu studiju populacionih i privrednih faktora u tim krajevima, kao i detaljno uporedjenje (po opštinama i naseljima) sadašnjih sreskih teritorija sa granicama nekadašnjih kotara, koji su u svoje vreme služili kao teritorijalne jedinice za prikazivanje podataka do 1921 godine.

Teritoriju AO Kosmeta podelili smo za sad u dva rejtana: Kosovo i Metohija. Oba ovih rejtana su relativno velika. Naknadna istraživanja će verovatno istaći potrebu podele Kosmeta na tri, možda i na četiri rejtana. Ovo pitanje, kao i pitanje podele Vojvodine na rejtane, ostaje zasad otvoreno, i podaci po privremenom formiranim rejonima daju se zasad uz ovu rezervu.

Definitivan stav u pitanju rejtana zauzeće Zavod pošto se, na bazi ove publikacije, sprovede potrebno ispitivanje i diskusija. Zbog toga se i podaci, kojima se u ovoj svesci ilustruje nacrt o podeli NR Srbije na stalne rejtane, objavljaju kao prvi rezultati. Konačni rezultati počeće se objavljivati sa drugom sveskom ove serije publikacija.

2. SASTAV REJTANA.

Sastav rejtana prema našem nacrtu izložen je u pregledu rejtana po srezovima (prilog II-I). Ukupan broj ovih rejtana iznosi 23, od kojih u užoj Srbiji 18, u Vojvodini 3 i na Kosmetu 2. U svrhu objašnjenja sastava rejtana, koji je izložen u prilogu, potrebno je učiniti izvesne prethodne napomene.

1. Kao rejon Beograda uzeto je samo gradsko područje, bez spoljnih opština na vračarskoj, zemunskoj i banatskoj strani.

Po zakonu od 22 aprila 1952 godine područje Beograda obuhvata 25 opština. Kao gradsko područje smatramo beogradske opštine koje su tako međusobno povezane, da sačinjavaju jednu neprekidnu gradsku angloheraciju. To su slede-

će opštine:

1. Stari grad	9. Stari Djeram
2. Skadarlija	10. Karaburma
3. Palilula	11. Neimar
4. Savski Venac	12. Lekino Brdo
5. Teraziye	13. Voždovac
6. Zapadni Vračar	14. Topčidersko Brdo
7. Istočni Vračar	15. Čukarica
8. Zvezdara	

Tri opštine sa vračarske strane (Železnik, Žarkovo i Rakovica s naseljima Kneževac i Kijevo) obuhvaćene su rejonom Podunavlje. Tri opštine sa zemunske strane (Novi Beograd, Zemun i Bežanija) obuhvaćene su rejonom Srem a četiri opštine sa banatske strane (Krnjača, Borča, Ovča i Padinska Skela) rejonom Banat.

Na ovaj način rad na saobražavanju ranijih popisnih podataka o Beogradu, Zemunu, beogradskom, zemunskom i pančevačkom srežu postaje izlišan. Jedino kod popisa od 1931, koji je Upravu grada Beograda dao sa Zemunom i Pančevom, zatim kod popisa od 1948, koji je Beograd dao sa Zemunom i Krnjačom, i kod popisa od 1953, koji je dao područje Beograda u novom administrativnom sastavu izvršene su potrebne ispravke.

2. Posavski srez (Obrenovac) u rejonu Kolubara obuhvata područje samo sa leve strane Kolubare, bez opština Barić, Mala Moštanica, Mislodjin, Draževac i Konatica. Ove opštine su u svim ranijim popisima pripadale bivšem posavskom srežu Umke, dakle rejonu Podunavlje. Posle rata one su prešle u posavski srez Obrenovac i u popisu od 1948 prikazane su u okviru ovoga sreža. Prilikom poslednje administrativno-teritorijalne podele (1952), kada je srez Umka ušao u sastav beogradskog sreža, navedene opštine ostavljene su posavskom srežu (Obrenovac). Mi smo za rejon Kolubara uzeli posavski srez bez tih opština i tako smo ispravke svršili samo na popisne rezultate od 1948 i 1953.

3. Pomoravski srez (Vel. Plana) iz rejona Podunavlje obuhvatao je u prošlim popisima, pod imenom oraškog sreža, područje s leve strane Morave. Po sle rata, on je dobio četiri opštine biv. sreža moravskog (Žabari) koje se nalaze s desne strane Morave i u tome sastavu je izložen među popisnim rezultatima 1948 godine. Prilikom poslednje administrativno-teritorijalne podele (1952) moravski srez Žabara je ukinut i njegova teritorija dodeljena požarevačkom i mlavskom srežu (rejon Mlava), zatim pomoravskom srežu (rejon Podunavlje) i resavskom srežu (rejon Morava). Ovom prilikom, pomoravski srez (V. Plana) dobio je još tri opštine (Brzohode, Polatna i Sibnica) a resavski srez opštini Porodin.

Mi smo za rejon Podunavlje uzeli reku Moravu kao granicu. Prema tome, u popisu od 1948 oduzeli smo podatke za navedene četiri opštine pomoravskog sreža a u popisu od 1953. podatke za svih sedam navedenih opština. Ove podatke dodali smo rejonu Mlava. Pored toga, pošto rejon Mlavi obuhvatamo sa opština Porodin, koja je u rezultatima popisa 1953 prikazana u okviru rešavskog sreža, to smo za ovu godinu oduzeli podatke opštine Porodin iz rejona Pomoravlje i dodali ih rejonu Mlava. Tako smo izbegli mnogo teži posao korigovanja podataka svih ranijih popisa za navedena područja. Priložena skica daje pregled ovih promena.

4. Srez ražanjski (rejon Niš) obuhvatao je u prošlim popisima i opštine Ćićevac i Lučina, koje su posle rata prešle u srez temnički (rejon Morača) i prikazane u okviru ovog sreža u rezultatima popisa 1948 i 1953 godine. Mi smo navedene opštine zadržali u rejonu Niš i sledstveno saobrazili podatke iz popisa 1948 i 1953 godine.

Isto tako, opština Stalać, koja je ranije pripadala ražanjskom srežu, pojavljuje se u popisima 1948 i 1953 godine u srezu kruševačkom (rejon Rasina). Mi smo zadržali Stalać u rejonu Niš i sledstveno smo stanovništvo te opštine iz popisa 1948 i 1953 god. oduzeli od kruševačkog sreža i dodali ražanjskom srežu, upravo rejonu Niš.

5. Krajinski srez je u ranijim popisima obuhvatao opštine Koprivnicu, Veliku i Malu Jasikovu, koje su u popisnim rezultatima 1948 i 1953 godine prikazane u okviru zaječarskog sreza. Mi smo navedene opštine zadržali u rejonu Krajina i u tome smislu ispravili odnosne podatke.

Rejon Krajina je pretrpeo još jednu promenu. Reformom od 1952 god opština Majdanpek, koja je uvek ranije, kao naselje, pripadala porečkom srezu, prebačena je u srez zviški, dakle u rejon Mlava. Mi smo zadržali Majdanpek u rejonu Krajina i saobrazili podatke popisa od 1953.

6. Vranjski srez, prema administrativnoj podeli od 1952 godine, obuhvatio je pored vranjskog sreza iz pretkumanovske Srbije još i najveći deo pčinjskog sreza (Trgovište), koji je formiran posle oslobođenja od nekih opština biv. krivopalanačkog i preševskog sreza (Radovica, D.Stajevac, Trgovište Šajince). Opština Noyo Selo iz pčinjskog sreza pripala je bujanovačkom srezu; ova opština, kao i Šajince, nalazile su se 1951 god. u sastavu preševskog (sada bujanovačkog) sreza. Ova teritorijalna pomeranja bi znatno komplikovala posao oko saobražavanja podataka da nije rejon Južna Morava obuhvatio poređ novog vranjskog, masuričkog, južnomoravskog još i bujanovački srez. Ovom rejonu je dodat takodje i bosilegradski srez, koji je 1919 godine pripojen Srbiji.

7. U sastav rejona Sandžak uzeto je šest srezova nekadašnjih okruga prijepoljskog i deževskog. Srez zlatarski dobio je posle oslobođenja i opštine Negbine, Jasenovo i Draglicu iz biv. zlatiborskog sreza. Kako su pak ove opštine pripadale pretkumanovskoj Srbiji i bile obuhvacene svim srpskim popisima od 1834 - 1910 i jugoslovenskim popisima od 1921 i 1931 u okviru zlatiborskog sreza, to su one, radi uprošćenja posla oko saobražavanja podataka, unete u načrt Užičkog kraja a ne rejona Sandžaka. Prema tome, ostalo je da se saobraže rejonima samo popisni rezultati od 1948 i 1953 godine a ne svi podaci ranijih popisa.

8. Kao rejon Srem uzeto je celokupno područje između Dunava i Save do granice NR Hrvatske. Prema poslednjoj administrativno-teritorijalnoj podeli, ono obuhvata srezove zemunski, staropazovački, iriški, sremskomitrovački i šidski, kao i nekoliko opština na južnoj strani Dunava, koje su pripojene novosadskom i bačkopalanačkom srezu. Opštine Petrovaradin, Srem.Karlovci, Čortanovci, Bukovac, Kamenica, Ledenici, Rakovac, Beočin, Čerević, Banoštor, Svištoš, Sušek i Iug pripadaju novosadskom a opštine Neštin i Vizić bačkopalanačkom srezu. Podaci za ove opštine uključeni su u popisima 1948 i 1953 godine u dotične srezove. Mi smo ih u pogledu stanovništva po rejonima saobrazili usvojenom sastavu rejona Srem, što znači da smo te podatke odbili od područja Bačka i dodali području Srem.

3. REJONI I STARI OKRUZI.

U načelu, ovako odredjena područja stalnih rejona poklapaju se, uz izvesne razlike, sa teritorijama srpskih okruga iz 1902 godine. Međutim, nekoliko krupnih otstupanja od srpskih okruga moralo je da se učini u slučajevima kad su okruzi pretstavljali nedovoljno zaokrugljene celine ili kad su oni toliko odudarali od sadašnje podele na srezove, da bi zadržavanje njihovih teritorija izazvalo veće komplikacije u poslu saobražavanja podataka. Ova otstupanja odnose se u pretkumanovskoj Srbiji na ceo bivši rudnički okrug i na ražanjski srez kruševačkog okruga, u južnim krajevima na sve okruge formirane 1913 godine. U Vojvodini, gde nije bilo okruga, rejoni su, kao što je već napomenuto, obuhvatili geografske celine Srem, Banat i Bačku.

1. Rudnički okrug nije uopšte prihvoden kao dovoljna baza za jedan rejon, utoliko pre što su posleratne promene u administrativno-teritorijalnoj podeli (ukidanje bivšeg kačarskog sreza i formiranje novog ljiškog sreza od delova kačarskog i valjevskog), toliko deformisale taj okrug, da bi i saobražavanje podataka postalo vrlo komplikovano.

Rudnički okrug je imao tri sreza: kačarski, takovski i ljubički. Ljubički srez prirodno gravitira Čačku, te je pridodat rejonu Ibār. Takovski srez, kao tipičan šumadijski srez, pridodat je rejonu Šumadija. Što se tiče biv-

šeg kačerskog sreza, rešenje je postalo delikatno zbog formiranja novog ljiškog sreza, koji se nije s njim poklapao.

Ljiški srez je geografski i privredno najtešnje vezan za Valjevo i Kolubaru, te je pridodat rejonu Kolubara. On je pored dela biv. kolubarorskog sreza (Mionice) obuhvatio i najveći deo bivšeg kačerskog sreza. Izvesne opštine kačerskog sreza pripale su orašačkom srezu (Bosuta i Jarmenovac), a druge takovskom srezu (Šilopaj i Rudnik). Oba ova sreza su sastavni delovi rejona Šumadija.

Prema popisu od 1910 godine, kačerski srez je imao svega 21.715 stanovnika. Od ovoga broja na Bosut i Jarmenovac otpalo je 2.851 ili 13% a na Rudnik i Šilopaj 3.065 ili 14%, što znači da je ukupno 27% obuhvaćeno područjem koje je ušlo u rejon Šumadija. Ostatak stanovništva kačerskog sreza 73% obuhvaćen je teritorijom koja je ušla u ljiški srez, dokle u rejon Kolubara.

Prema ovim odnosima utvrđenim za 1910 godinu izvršeno je saobražavanje rejonskoj podeli svih ranijih popisnih rezultata: 73% stanovništva kačerskog sreza je uključivano uvek u Kolubaru a 27% u Šumadiju. Priložena skica kačerskog sreza ilustruje ovu podelu.

2. Stari ražanjski srez je unekoliko izmenjen poslednjim propisima o administrativno - teritorijalnoj podeli zemlje, i te izmene su već raspravljenе. Ovaj srez je, prema poslednjem stanju okruga Srbije, pripadao kruševačkom okrugu. U prvobitnom stanju okruga, međutim, on je bio u sastavu aleksinačkog sreza i aleksinačkog okruga. Bilo bi teško za taj prethodni period izdvajati od aleksinačkog sreza Ražanj i opštine sadašnjeg ražanjskog sreza, jer neke opštine nisu tada postojale često ni kao naselja, a i podaci nedostaju za njih u odnosnim popisima. Mi smo rešili da ražanjski srez odbijemo od rejona Rasina i uključimo u rejon Niš, utoliko pre što on i geografski i privredno više pripada Nišu (ili Pomoravlju) nego Rasini.

Prema tome, saobražavanje podataka od 1921 godine pa unazad do 1890 godine sastojalo se u tome što se stanovništvo ražanjskog sreza izuzimalo od kruševačkog okruga (Rasina) i dodavalo niškom.

3. Područje NR Srbije obuhvatilo je i šest okruga sa teritorije koja je 1912 godine oslobođena od Turske (prijepoljski, deževski, zvečanski, kosovski, metohiski i prizrenski), kao i izvesne granične krajeve (preševski srez, trgovski kraj iz krivopalanačkog sreza i kačanički srez).

Nacrtom stalnih rejona morala su se učiniti izvesna otstupanja od ove podele. S obzirom na obrazovanje Autonomno kosovsko-metohiske oblasti u okviru NR Srbije, rejoni Kosovo i Metohija podešeni su tako, da obuhvate celu teritoriju te oblasti. U sastav rejona Kosovo uključeni su bivši zvečanski i kosovski okrug sa kačaničkim srezom: u sastav rejona Metohije uključeni su bivši metohiski i prizrenski okrug. O celishodnosti podele AKMÖ na manje rejone već je bilo reči.

Rejon Sandžak obuhvatilo je bivše okruge prijepoljski i deževski. Tako se dobio jedan veliki i ne baš mnogo homogen rejon. Izvesno celishodnije rešenje iziskivalo bi reviziju područja Sandžaka, Ibra i Užica, a to bi dovelo do komplikacija u pregrupisavanju podataka iz ranijih popisa.

Bivši preševski srez sa trgovškim krajem (posle oslobođenja bivši bujanovački i pčinjski srez) pridodati su rejonu Južna Morava, kome i prirodno pripadaju.

4. Na ovaj način rejoni su se u velikoj meri približili područjima starih srpskih okruga, koji su služili kao teritorijalni okvir za izlaganje statističkih podataka u prošlosti. Veliki posao pregrupisavanja starih podataka i njihovog saobražavanja stalnim rejonom sveden je tako na minimum. Tehnika toga posla izložena je kratko u prilogu II-2 (šema pregrupisavanja podataka).

I pored toga što je posao oko pregrupisavanja podataka na taj način znatno uprošćen, pogrešno bi bilo misliti da je on postao jednostavan. Ako se želi teritorijalna uporedivost rejona u raznim epohama, potrebno je is-

pitati sve teritorijalne izmene koje su, tokom obuhvaćenog vremena, nastale na granicama rejona. Ispitivanje treba da obuhvati ne samo promene po sadašnjim opštinama već i po naseljima koja one obuhvataju. Ovo detaljnije ispitivanje još nije izvedeno do kraja i prilog II-2, u koji su unete samo važnije promene, daje se kao privremena šema pregrupisavanja podataka. Konačna šema pružiće se u na-ređnoj svesci ove publikacije sa konačnim rezultatima u novim tabelama.

4. STANOVNIŠTVO PO GRADOVIMA.

Za ispitivanje razvijta stanovništva po gradovima potrebno je ta-kodje obezbediti uporedivost gradskih područja. Merilo uporedivosti, međutim, ovde ne mora da bude ista teritorija.

Sa razvitkom gradskog naselja područje grada zahvata neposrednu okolinu i dobija vremenom širi obim. Ukoliko se širenje gradskog područja javlja kao rezultat povećanja naselja u gradu, ono ne pretstavlja smetnju za uporedjivanje.

Ali proširenje gradskog područja (nekad i sužavanje) dolazi često kao rezultat upravno-teritorijalnog uređenja gradova. Upravno područje grada Beograda nekad je obuhvatalo samo šest gradskih kvartova i Topčidersko brdo. Ono se 1929 godine proširilo na Zemun i Pančevo, zatim je 1946 obuhvatilo Zemun i Krnjaču a 1952 godine čitav niz vangradskih opština na vlačarskoj, zemunskoj i banatskoj strani. Nema sumnje da se u međuvremenu proširila i gradska aglomera-cija samog Beograda, ali je takodje van sumnje da bi upravljeno upravnog po-dručja Beograda od 1900 godine sa sadašnjim njegovim upravnim područjem bilo neumesno.

U tabeli 5 izložen je razvitet 35 gradova NR Srbije (21 grad uže Srbije, 10 gradova AP Vojvodine i 4 AKMO). Popisi daju brojno stanje stanovnika ovih gradova prema njihovim upravno-teritorijalnim granicama. U našoj tabeli po dručja gradova su svedena na uporedive teritorije i zato se ponekad iznesene brojke razlikuju od popisnih rezultata.

Razlike se naročito pojavljuju kod vojvodjanskih gradova, zbog njihovog specifičnog upravno-teritorijalnog uređenja. Ovi gradovi su iz davnini obuhvatali širok krug salaša, koji su ponekad dobijali razmere čitavih sre-zova. Grad Subotica je u tome pogledu naročito interesantan: On stvarno obuhva-ta teritoriju jednog od najvećih srezova, i u popisnim rezultatima čitavo stanovništvo tega područja vodi se kao stanovništvo grada Subotice (u upravno-teritorijalnoj podeli ne postoji srez subotički).

Sa razvijanjem naselja po salašima dolazi do stvaranja samostalnih aglomeracija, koje se i upravnim aktima izdvajaju od grada u nove upravne opšti-ne. To je bio slučaj sa Somborom 1952 godine, kad je iz područja toga grada obrazovano osam novih opština. Ako se, prema tome, upoređuje stanovništvo Som-bora po popisima od 1948 i 1952, potrebno je ili odbiti dotične opštine iz popisnih rezultata od 1948 ili dodati ove opštine rezultatima popisa od 1953 godine. Slučaj proširenja upravnog područja grada imamo sa Žrenjaninom: pre ra-ta je opština Gornja Mužlja bila samostalna, a ona se u popisima 1948 i 1953 pojavljuje u sastavu grada Žrenjanina. Prema tome, potrebno je ili dodati Gornju Mužlju predratnom stanovništву Žrenjanina ili je odbiti od posleratnog stanov-ništva.

Ovde ćemo izneti ispravke koje smo uneli u popisne podatke o stanovništvu gradova da bismo obezbedili njihovu uporedivost.

1. Za grad Beograd koji u našem nacrtu stalnih rejonata pretstav- lja poseban rejon, data su potrebna objašnjenja u drugom odeljku ovoga izлага-nja (sastav rejona).

2. Grad Subotica, prema upravno-teritorijalnoj podeli od 1952 g. sastoji se iz 14 opština, od kojih 7 gradskih (Mlaka, Donji Grad, Novo Selo, Stari Grad, Novi Grad, Kelebija, Aleksandrovo) i 7 spoljnih opština (Bajmok, Bikovo, Djurdjin, Žednik, Mala Bosna, Palić i Tavankut). Svi 14 opština sa-činjavaju Suboticu u upravno-teritorijalnom pogledu. Ali ovo već tradicionalno

područje Subotice nije bilo u prošlosti potpuno isto kao danas. Pre rata opština Bajmok pripadala je Somborskemu srežu a posle rata ušla je u sastav grada Subotice. Opština Mali Beograd s naseljem Bačko Karadjordjevo bila je do 1946 godine u sastavu grada Subotice, a tada se izdvojila u zasebnu opštinu i ušla u Bačko-topolski srez. Naselje Novi Žednik je do rata bilo u sastavu opštine Čantavir (bačkotopolski srez) a posle rata je odatle izdvojeno i pripojeno opštini Žednik, dakle gradu Suboticama. Horgoški deo naselja Bački Vinogradi takođe je posle rata izdvojen iz Horgoša i pridodat opštini Palić, dakle gradu Suboticama. Pošto nismo uzimali u račun manje naselja, to smo ispravku za Suboticu sprovedeli ovako: opština Bajmok smo izdvojili iz grada Subotice u posleratnim popisnim rezultatima, a opština Mali Beograd iz bačkotopolskog sreža dodali smo gradu Suboticama.

3. Grad Novi Sad, prema poslednjoj upravno-teritorijalnoj podeli, obuhvata pet gradskih opština: Zlatnu gredu, Salajku, Novi Grad, Telep i Petrovaradin. Petrovaradin se nalazi u sastavu grada Novi Sad od 1931 godine, dok se u svim ranijim popisima pojavljuje kao poseban grad. Pre rata je opština Čenej bila u sastavu grada, dok se posle rata izdvojila u posebnu opštinu novosadskog sreža. U cilju saobražavanja podataka mi smo Petrovaradin izdvojili od Novog Sada iz popisnih rezultata 1931, 1948 i 1953 godine, dok smo stanovništvo Novog Sada po popisima od 1948 i 1953 dodali i opštini Čenej.

4. Sombor je 1952 godine sveden na uže gradsko područje, jer su se tada izdvojili kao nove opštine: Kozara, Pančevo, Bilić - Obzor, Ovčarevo, Gradina Žarkovac i Bački Bukovac. Pošto su ove opštine figurisale u sastavu Sombora tokom svih ranijih popisa, to smo njihovo stanovništvo po popisu od 1953 dodali stanovništvu Sombora.

5. Grad Zrenjanin je posle rata, dakle u popisima 1948 i 1953, obuhvatio i opština Gornju Mužlju, koja je ranije bila samostalna. U cilju obezbeđenja uporedivosti mi smo od popisnih rezultata 1948 i 1953 odbili stanovništvo Gornje Mužlje.

6. Upravno područje Sente se posle rata suzilo izdvajanjem opštine Orahovo, koja je prešla u bačkotopolski srez i opštine Tornjoš (Kevi), koja je ostala u senčanskom srežu. Pored toga, naselje Bačko Dušanovo, koje je bilo do rata u sastavu Sente, pripojeno je opštini Čantavir. Mi smo za 1948 i 1953 godinu dodali Senti stanovništvo opština Orahovo i Tornjoš, pored salaša koje ona obuhvata.

7. Područje Pančeva dobilo je posle oslobođenja opština Vojlovica, koja se u popisnim rezultatima 1948 godine nalazi u sastavu Pančeva. Međutim, 1952 godine Vojlovica je ponovo postala zasebna opština i u popisu 1953 stanovništvo Pančeva je iskazano bez Vojlovice. Mi smo stanovništvo Pančeva za 1948 godinu računali bez Vojlovice.

8. Zemun je u popisnim rezultatima 1948 godine prikazan zajedno sa Bežanijom, u okviru područja grada Beograda. U tabeli 8 i 9 mi smo Zemun uzeli bez Bežanije, koja je postala posebna opština. Popisom od 1948 Zemun je obuhvaćen i sa jednim delom Novog Beograda (2.363 stanovnika), dok je drugi deo Novog Beograda (1.335) popisan u okviru III rejonata Beograda. U tabeli 9 mi smo odvojeno izložili podatke za N. Beograd u 1948 i 1953 godini.

9. Izvesni gradovi u užoj Srbiji pretrpeli su posle oslobođenja manje ili veće izmene u svojim upravnim područjima. Najveće promene izvršene su u području Niša i Kruševca. Nišu je pripojena Niška Banja (2.038 stanovnika 1953). U sastav Kruševca ušle su Lazarica (794 stanovnika) i Pakašnica (587 stanovnika). U tabeli 6 mi smo odbili dodato stanovništvo od žiteljstva navedenih gradova po popisu od 1953 godine. Promene kod ostalih gradova (Vranje, Užice, Paraćin, Požarevac) mogu se zanemariti, jer procentualno ne menjaju osetno veličinu grada. Isto tako mogu se zanemariti i neke ispravke izvršene u gradovima Kosmeta (Priština i Peć). Primećujemo da je u tabeli 8 stanovništvo Vranja za 1948 god. dato bez sela Mečkovci, koje je popisom od te godine obuhvaćeno sa Vranjem.

ТАБЕЛА 8
РАВИТАК СТАНОВНИШТВА У ГРАДОВИМА УŽЕ СРБИЈЕ

R. br.	ГРАДОVI	П Е О М А П О П I S U O d G o d i n e :															
		1834	1859	1863	1866	1874	1884	1890	1895	1900	1905	1910	1921	1931	1948	1953	
1	Beograd	7033	18860	14760	24768	27605	35483	54763	59790	68481	77235	82498	111739	238775	328529	378143	
2	Niš	-	-	-	-	-	16178	20683	21618	25127	21946	19962	25109	35465	49332	58207	
3	Kragujevac	2235	3964	4879	6286	6663	9083	12915	14160	15530	15596	16690	15643	27208	31412	40615	
4	Leskovac	-	-	-	-	-	10870	12211	12989	13973	13647	14438	13702	17632	20913	24635	
5	Sabac	3398	4365	5909	6516	8028	9206	9756	10917	12167	10829	10564	9231	12566	16243	20041	
6	Požarevac	2941	5309	6062	6909	7829	9344	11271	11812	12684	12162	11700	10604	14042	15474	18575	
7	Smederevo	2450	3620	3907	5122	5107	6577	6734	6839	6952	7097	7210	6307	10477	14206	18134	
8	Čačak	908	1525	1681	1922	2290	3137	3812	3857	4192	5064	5315	5093	9115	12987	18077	
9	Valjevo	893	1865	2344	3066	3993	4737	6388	6699	7644	7241	7942	9757	11050	15085	18022	
10	Kruševac	1163	2557	2619	3022	4271	5146	5997	6328	7977	7341	7557	7561	11037	13862	16771	
11	Rankovicevo	1022	1509	1452	1871	2234	2692	3595	3493	3238	3576	3648	3570	7022	11170	15989	
12	Zaječar	1439	2854	3567	3860	4076	4669	5902	7309	8271	7827	7360	9108	10633	11861	14547	
13	Bor	-	-	527	563	663	698	-	736	778	-	1613	1633	4749	10823	14266	
14	Novi Pazar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13435*	11185	10361	11992	14111	
15	Titovo Užice	-	2043	2490	3163	4081	5613	6980	6547	6713	5783	5956	4894	7482	10151	13291	
16	Vranje	-	-	-	-	-	8807	9714	9909	11407	10110	9981	8221	10013	10809	13036	
17	Svetozarevo	2558	4009	3948	4429	4385	4401	4697	4733	4765	5092	5372	4863	6912	9297	12293	
18	Pirot	-	-	-	-	-	8832	10108	10451	11197	10000	10180	10458	11215	11868	13200	
19	Paradin	1769	3263	3721	4302	4836	5154	5630	6126	5754	5371	5788	5191	7192	10110	11632	
20	Prokuplje	-	-	-	-	-	-	3674	5004	5490	5473	5617	5751	5393	6024	8739	10090
21	Negotin	2100	3383	3618	4325	4528	4727	5393	5412	6342	5561	6112	5869	6217	6143	7012	

(* Prema popisu od 1913 g.)

TABELA 8a
RAZVOJ STANOVNIŠTVA U GRADOVIMA VOJVODINE

Red. br.	Gradovi	Prema propisu od godine								
		1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1948	1953
1	Subotica	57556	62556	74250	82935	93232	90961	100058	101674	106461
2	Novi Sad	19119	21325	24717	28763	33089	39122	58985	71717	79065
3	Zemun	10046	11836	12823	14517	15835	18528	28074	37237	44338
4	Zrenjanin	19666	19529	21934	22868	25470	27522	32831	33591	38761
5	Sombor	24309	24693	26435	29036	30039	31342	32334	33613	33658
6	Senta	19938	21200	25725	28582	29628	30694	31969	32236	32734
7	Pančevo	16888	17127	17948	18512	20201	19407	22089	26423	30173
8	Kikinda	18834	19845	22768	24419	26356	25774	28400	28665	29600
9	Vršac	21095	22329	21859	24770	26941	27011	29411	23538	26774
10	Srem. Mitrovica	5942	7144	9541	11510	12325	11843	13839	13183	15316

TABELA 8b
RAZVITAK STANOVNIŠTVA U GRADOVIMA KOSMETA

Red. br.	Gradovi	Prema propisu od godine				
		1913	1921	1931	1948	1953
1	Priština	21244	16414	18955	20540	24110
2	Prizren	18174	14338	16358	19631	23213
3	Pec		14722	13338	17277	21717
4	Kosov. Mitrovica	9354	10045	11295	13901	17236

TABELA 9
UPRAVNO PODRUČJE BEOGRADA OD 1900-1953

Područje	Prema popisu od godine					
	1900	1910	1921	1931	1948	1953
Gradske opštine	68481	82498	111739	238775	327194	378047
Zemun	14517	15835	18528	28074	34874	44306
Bežanija	2228	2687	2009	3047	2844	3317
Novi Beograd	..	..	..	..	3698	8015
Ovča	1634	1662	1465	1463	1950	1757
Borča	1328	1528	1397	1724	3532	3389
Krnjača	..	..	..	..	2050	2943
Padinska Skela	..	..	..	..	3272	6736
Žarkovo	1495	1950	1942	2458	3984	4634
Železnik	1572	2004	1771	2336	4394	6752
Rakovica	1351	1620	1580	1872	2290	10092
U k u p n o	92606	109784	140431	279749	390082	469988

5. REJONI I PROCENE POVRŠINA.

S obzirom na nepotpunosti katastra NR Srbije, površinske mere srezova i opština nisu se mogle upotrebiti kao pomoćno sredstvo za proveravanje upravno-teritorijalnih promena. One su mogle poslužiti jedino za približno određivanje gustine naseljenosti.

Katastarske mere površine postojale su do ujedinjenja 1918 godine samo za pokrajinu Vojvodinu. U periodu od 1918 - 1941 izvršena je katastarska ambulacija, naporedo sa uvođenjem zemljišnih knjiga, u severnom i srednjem delu Srbije. Rad na katastarskom premeravanju prekinut je za vreme rata, a njegova obnova posle rata dobila je jači impuls tek tokom poslednje dve godine. U ovom periodu postignuti su zadovoljavajući rezultati, te se može očekivati da ćemo uskoro dobiti katastarske mere cele površine NR Srbije.

U nedostatku katastarskih mera, površina uže Srbije i Kosmeta se dosad ocenjivala prema rezultatima planimetrisanja na kartama u raznim prilikama. Pre 1918 u Srbiji su se obično uzimale kao merodavne mere površina rezultati planimetriskog premeravanja koje je izvršeno u Glavnom Generalštabu u Beogradu 1896 godine, na topografskim kartama razmara 1:50.000. Prema tim rezultatima površina pretkumanovske Srbije iznosila je 48,303 kv. km. Novija ocena površine dobijena je opet pomoću planimetra 1925 godine u Vojno - geografskom institutu. Ova ocena se nije osetno razlikovala od prethodne, ali je obuhvatila celu Jugoslaviju.

Kao što je već napomenuto, posleratna katastarska reambulacija NR Srbije nije još završena, ali se približila kraju. Ostalo je svega još 19 ne-premerenih ili nepotpuno premerenih srezova. U prilogu II-3 nalaze se katastarske mere srezova NR Srbije, koje smo, uz izvesne rezerve, dobili od Geodetske uprave NR Srbije. Za ostale srezove, koji još nemaju katastarske mere i koji su označeni zvezdicom, uzete su ocene površina na bazi planimetrisanja. Prema ovim još privremenim podacima, ukupna površina NR Srbije iznosi 88.450,98 kv.km. Površina uže Srbije ceni se na 56.009,40 kv.km., površina AP Vojvodine 21.768,98 kv.km. a površina Kosmeta na 10.671 kv.km. Površina pretkumanovske Srbije, prema ovim podacima, iznosila bi 49.169 kv.km., dakle za 866 kv.km. više nego prema staroj planimetriskoj proceni.

Površine rejona u tabeli 11 (u cilju utvrđivanja gustine naseljenosti NR Srbije) računate su prema ovim podacima. S obzirom na privremeni karakter tih podataka, ispravke sadašnjih sreskih granica radi civičenja rejona vršene su samo onda, kad su one pretstavljale relativno osetne promene teritocije. Podaci o površinama opština koji su došli u obzir za ove ispravke uzeti su iz evidencije Zavoda za statistiku i evidenciju NR Srbije (otsek za administrativno teritorijalnu podelu). Ispravke obuhvataju sledeće podatke:

1. Za upravno područje Beograda uzete su ove katastarski premerene površine:

Beograd	84,84	kv.km.
vračarska strana	46,32	" "
zemunska strana	81,36	" "
banatska strana	444,96	" "

2. Za područje Srem uzete su u račun pored zemunske strane područja Beograda, još i površine opština novosadskog i bačkopalanačkog sreza koje se nalaze na južnoj strani Dunava i koje po katastarskom premeru iznose 421,60 kv.km.. Ova površina je odbijena od površine Bačke koja je dobijena zbrajanjem odnosnih srezova.

3. Opštine posavskog sreza na istočnoj strani Kolubare imaju katastarski premerenu površinu od 85,80 kv.km.. Ova površina je oduzeta od zbira srezova rejona Kolubare i dodata zbиру srezova rejona Podunavlje.

4. Opštine pomoravskog sreza na istočnoj strani Morave imaju 11.05 kv.km. površine. Ovaj podatak je iskorišćen za ispravke rejona Podunavlje Mlava.

5. Opštine orašačkog sreza koje se oduzimaju od rejona Šumadiji daju rejonu Podunavlje (Stojnik, Reč lovič, Venčani i Partizani), imaju

katastarski premerenu površinu od 109,47 kv.km.

6. Površina opština zlataskog sreza koje se dodaju Užičkom kraju (Draglica, Negbin i Jasenovo) nije katastarski premerena, te je uzeta procena poljoprivredne službe u iznosu od 141.70 kv.km.

7. Opštine podgoraskog sreza koje se dodaju rejonu Podrinje (D. Crniljevo, Dragodol, Komirić) imaju površinu od 90.18 kv.km.

8. Opštine zaječarskog sreza koje se dodaju rejonu Krajina (V. Jasikova, V.Jasenovac, Koprivnica, M. Jasikova, M. Jasenovac i Šipikovo), imaju površinu od 139.18 kv.km.

9. Opština Majdanpek, koja se odbija odbija od zviškog sreza i dodaje rejonu Krajina, ima 178.10 kv.km. površine.

6. NAPOMENE UZ TABELE OD I - II.

Uz pojedine tabele u ovoj svesci mogu se učiniti sledeće napomene

Tabela 1. Stanovništvo Srbije od 1834 - 1884 godine. Podaci su izloženi po starim okruzima za teritoriju Srbije pre Berlinskog ugovora od 1878 godine. Brojke su uzete onako kako su objavljene u Državopisu Srbije, i to:

- za 1834 godinu i 1859 iz sveake I Državopisa
- za 1854 iz dela V.Jakšića Državopis Srbie, Beograd 1855
- za 1863 godine iz sveake II Državopisa
- za 1846 i 1866 godine iz sveake III Državopisa
- za 1874 iz sveake IX Državopisa
- za 1884 godine iz sveake XVI Državopisa

Nikakve ispravke nisu učinjene izuzev ispravki pogrešnih zbirova iz Državopisa i to: zbira za 1834 godinu, koji u Državopisu I iznosi 668.592 umesto 668.492 i zbira za stare okruge iz Državopisa XVI, koji iznosi 1.547.555 umesto 1.547.255.

Tabela 2. Stanovništvo pretkumanovske Srbije od 1884 - 1953. Podaci su uzeti iz Državopisa Srbije XVI (1884 god.), iz Statistike Kraljevine Srbije (za 1890, 1895, 1900), iz knjige prethodnih rezultata popisa od 1905 i 1910, iz knjige definitivnih rezultata popisa od 1921, 1931, 1948 i iz prvih rezultata popisa od 1953 godine. Svi ovi podaci, pa i oni za 1921 - 1953 godinu dati su za teritoriju Srbije po Berlinskom ugovoru od 1878. Oni su saobraženi područjima stalnih rejcija na toj teritoriji, što znači da ne obuhvataju naknadno priključene krajeve (na primer: rejon Južna Morava dat je bez bosilegradskog sreza i td.).

Za stanovništvo od 1884 - 1910 uneti su podaci o stalnom stanovništvu, za stanovništvo od 1921 i 1931 podaci o prisutnom stanovništvu (jer drugih nije bilo), za stanovništvo od 1948 - 1953 godine qst podaci o stalnom stanovništvu.

Tabela 3. Stanovništvo Srbije po rejcima od 1834 - 1884. Ova tabela je izvedena iz tabele 1 uz izvesne ispravke. Stanovništvo područja Srbije od 1833 godine izložene je ne po starim okruzima, već po stalnim rejcima. Iz ove tabele je izostavljena teritorija aleksinačkog okruga, te je ukupna teritorija za koju je dato stanovništvo u ovoj tabeli manja za približno 1.530 kv.km. Dalji razvitak stanovništva obuhvaćenih rejcija od 1884 - 1953 prikazan je na tabeli 2.

Tabela 4. Stanovništvo južnih i istočnih oblasti. Podaci o stanovništvu od 1921 do 1948 uzeti su iz knjige definitivnih rezultata popisa. Za stanovništvo 1953 uzeti su prvi rezultati popisa. Za stanovništvo od 1880 - 1910 uzeti su izračunati podaci (v. odeljak južni i istočni krajevi pre 1921).

Podaci za Kosovo, Metohiju i Sandžak saobraženi su područjima stalnih rejcija. Brojke za Bujanovac i istočne krajeve sačinjavaju podatke koji će se uključiti u odgovarajuće rejone u tabeli 7.

Tabela 5. Stanovništvo Vojvodine 1869 - 1910 Podaci su uzeti iz

madjarskih publikacija o popisima i izloženi su po madjarskim područjima kota-
ra i gradova. Ovim podacima nisu se dodali podaci popisa od 1921 - 1953 godine
jer područja jugoslovenskih srezova nisu uporediva sa madjarskim kotarima.

Podaci obuhvataju samo gradjansko prisutno stanovništvo bez voj-
nog (v. objašnjenje u odeljku Vojvodina pre 1921).

Tabela 6. Stanovništvo NR Srbije prema popisima 1921 - 1953 god.
U ovoj tabeli Izloženi su podaci jugoslovenskih popisa od 1921, 1931, 1948 i
1953 godine, prema stalnim rejonima. Za 1921, 1931, i 1948 godinu uzeti su
definitivni rezultati popisa, a za 1953 godinu prvi rezultati.

Tabela 7. Stanovništvo NR Srbije od 1880 - 1950 godine. Brojno
stanje stanovnika po rejonima dato je krajem svakog desetogodišta. Brojke za
1880 godinu sastavljene su iz popisnih rezultata za Vojvodinu i iz procena za
užu Srbiju i Kosmet. Brojke za 1890 - 1930 pretstavljaju popisne rezultate
(za južne i istočne krajeve procene do 1910 godine). Kao stanovništvo krajem
1920 godine uzeti su rezultati popisa od 31. januara 1921, kao stanovništvo kra-
jem 1930 godine uzeti su rezultati popisa od 31. marta 1931 godine. Brojke za
1940 godinu su rezultat procene na osnovu podataka o prirodnom prirastu stanov-
ništva, a brojke za 1950 godinu su rezultat međupopisne procene. O ovim proce-
nama v. odeljak "NR Srbija prema popisima 1921 - 1953".

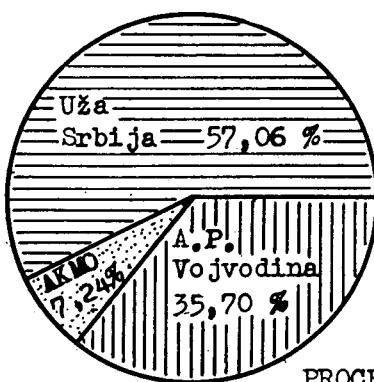
Tabela 8. Stanovništvo gradova 1834 - 1953. Podaci su uzeti iz
popisnih rezultata Srbije, Madjarske i Jugoslavije, već prema godinama i gra-
dovima na koje se odnose. Odabrani gradovi su oni za koje se obično daju posebni
podaci u sadašnjim zvaničnim publikacijama.

Tabela 9. Stanovništvo upravnog područja Beograda 1900 - 1953.
Upravno područje za koje se ovde daju podaci obuhvata svih 25 opština, koje da-
nas ulaze u njegov sastav. Serija stanovništva ne ide daleko u prošlost, jer se
iz objavljenih popisnih rezultata za ranije godine nisu mogli dobiti potrebni
podaci.

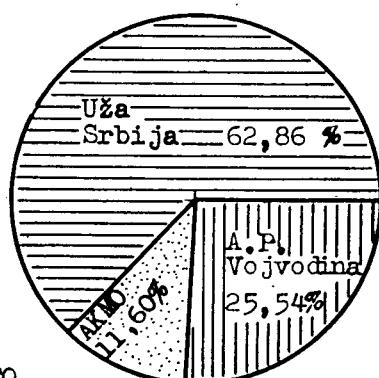
Tabela 10. Prirast stanovništva NR Srbije od 1880-1953. Tabela
sadrži desetogodišnje cifre prirasta u apsolutnim iznosima i u procentima prema
polaznom brojnom stanju. Iznosi prirasta izračunati su prema brojkama iz tabele
7. Desetogodišta 1910 - 1920 i 1940 - 1950 izostavljena su zbog ratnih poreme-
ćaja u međuvremenu. Kao poslednje cifre prirasta date su one za petogodište
1948 - 1953 prema rezultatima odnosnih popisa.

Tabela 11. Gustina naseljenosti NR Srbije od 1880 - 1950. Gustina
je izračunata deljenjem brojki o stanovništву iz tabele 7 odn. 6 sa podacima o
površini koji su objašnjeni u odeljku "Rejoni i procene površina".

1 8 8 0

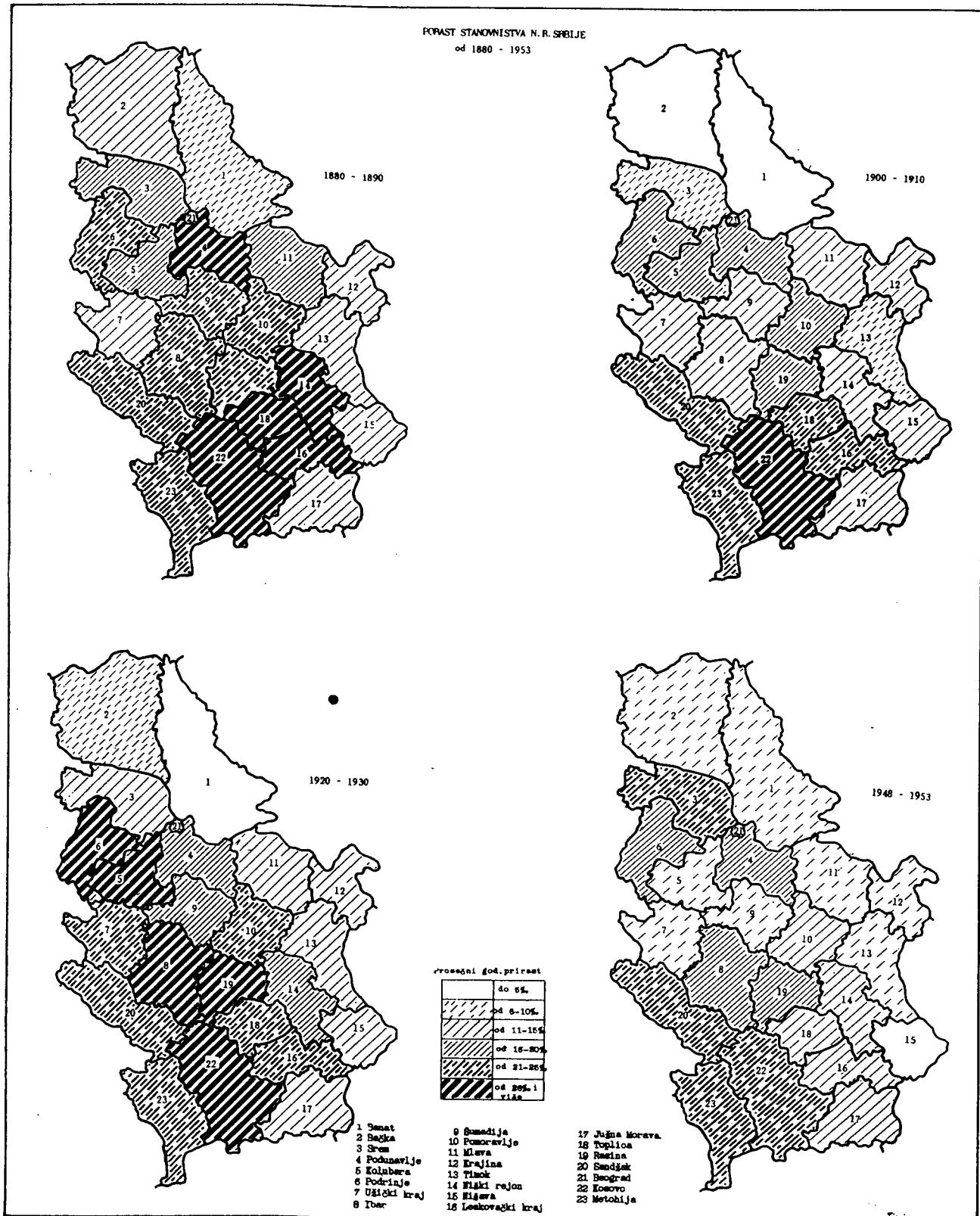
1 9 5 3

PROCENTUAINI UDEO
uže SRBIJE, APV i AKMÖ
u stanovništvu N.R.Srbije
1880 1953 god.

TABELA 10
PRIRAST STANOVNISTVA OD 1880-1953 GODINE
po desetgodištima od 1880-1940 i za petogodište 1948-1953

Rejoni	1880-1890		1890-1900		1900-1910		1920-1930		1930-1940		1948-1953	
	aps.	%	aps.	%	aps.	%	aps.	%	aps.	%	aps.	%
Banat	47937	10,5	28452	5,7	20847	3,9	23591	4,2	17851	3,0	23461	3,9
Bačka	70945	13,3	44915	7,4	34643	5,3	44779	6,1	30704	3,9	25124	3,1
Srem	38384	19,2	25645	10,8	26683	10,1	30379	11,1	19522	6,4	33284	11,6
Vojvodina	157266	13,2	99012	7,4	82173	5,7	98749	6,2	68077	4,1	81869	4,8
Podunavlje	43969	26,8	43451	20,9	50038	19,9	52377	19,6	28460	8,9	35466	9,7
Kolubara	21639	20,5	21366	16,8	25647	17,3	39847	27,0	29769	15,9	9625	4,2
Podrinje	31278	21,3	29538	16,6	33004	15,9	59653	32,7	45620	18,8	24485	8,7
Užice	11228	10,9	20680	18,1	15507	11,5	29561	24,7	28515	19,1	9254	5,2
Ibar	25004	21,7	13544	9,7	21019	13,7	51198	33,5	40306	19,8	23210	9,1
Šumadija	30821	22,0	23929	14,0	30825	15,8	32376	16,3	23724	10,3	12685	5,3
Pomoravlje	30554	23,2	11673	7,2	31045	17,9	41842	22,7	27828	12,3	15770	6,1
Mlava	33625	19,4	26224	12,6	27059	11,6	28273	13,0	4729	1,9	12164	4,9
Krajina	12415	14,8	8590	8,9	14126	13,5	11933	11,3	4036	3,4	4751	3,9
Timok	14948	13,9	17595	14,4	11518	8,2	16368	12,1	252	0,2	6526	3,9
Niški kraj	41630	32,0	25140	14,7	22665	11,5	42133	20,2	28744	11,4	19505	6,7
Nišava	11980	13,4	13820	13,7	18098	15,8	20019	15,2	27483	18,1	-2900	-1,8
Leskovac	35599	48,0	21050	19,2	30646	23,4	33610	22,4	45320	24,7	13350	5,7
J. Morava	17196	15,5	19174	14,9	19055	12,9	23360	15,3	34207	19,5	11484	5,5
Toplica	35041	90,4	18262	24,7	19110	20,8	23121	21,4	38464	29,4	9711	5,7
Rasina	13801	17,4	28202	30,3	23760	19,6	38902	29,7	31237	18,4	15786	7,9
Sandžak	14800	20,7	17860	20,7	21550	20,7	24290	21,2	38023	27,4	20280	12,3
Beograd	22683	70,7	13718	25,0	14017	20,5	127036	113,7	33225	13,9	49518	15,1
Uža Srbija	448211	23,7	373816	15,9	428689	15,8	695890	24,7	509942	14,5	290670	7,1
Kosovo	35900	28,0	46200	28,2	59300	28,2	71239	28,2	69612	21,5	52752	12,1
Metohija	25000	22,3	30900	22,5	37600	22,4	41815	22,4	44924	19,7	30287	10,4
Kosmet	60900	25,3	77100	25,6	96900	25,6	113054	25,8	114536	20,7	83039	11,4
NR Srbija	666377	20,0	549928	13,8	607762	13,4	907693	18,8	692555	12,1	455578	7,0

PODRUČJE N.R. SRBIJE
prema banovinskoj podeli od 1931

LEGENDA

- 1 Dunavská banovina
- 2 Moravská banovina
- 3 Drinská banovina
- 4 Zetská banovina
- 5 Vardarská banovina

SASTAV OKRUGA SRBIJE PO SREZOVIMA

Redni broj	NAZIV OKRUGA	Obuhvaćeni srezovi i okružne varoši		
		1884	1890	1902
1.	Podrinski	azbukovački jadranski radjevski Loznica, v.	azbukovački jadranski radjevski mačvanski pocerski Šabac, v.	azbukovački jadranski radjevski mačvanski pocerski Posavotamnavski Šabac, v.
2.	Šabački	mačvanski posavotamnavski Šabac, v.	-- -- --	-- -- --
3.	Valjevski	kolubarski podgorski posavski tamnavski Valjevo, v.	kolubarski podgorski posavski tamnavski Valjevo, v.	kolubarski podgorski posavski tamnavski valjevski Valjevo, v.
4.	Užički	arijjski zlatiborski moravički požeški račanski crnogorski Užice, v.	- zlatiborski moravički požeški račanski crnogorski užički Užice, v.	arijjski zlatiborski - požeški račanski crnogorski užički Užice, v:
5.	Rudnički	kačerski ljubički takovski G.Milanovac	kačerski ljubički takovski dragačevski Žički studenički trnavski Čačak, v.	kačerski ljubički takovski G.Milanovac - - - -
6.	Čačanski	dragačevski kraljevski studenički trnavski Čačak, v.	- - - - -	dragačevski kraljevski studenički trnavski moravički Čačak, v.

Redni broj	NAZIV OKRUGA	Obuhvaćeni srezovi i okružne varoši		
		1884	1890	1902
7.	Podunavski (beogradski)	vračarski gročanski kolubarski kosmajski posavski jasenički podunavski Smederevo, v.	vračarski gročanski kolubarski kosmajski posavski jasenički smederevski -	vračarski gročanski kolubarski kosmajski posavski -
8.	Smederevski		-	jasenički podunavski oraški Smederevo, v.
9.	Kragujevački	gružanski jasenički lepenički Kragujevac, v.	gružanski jasenički lepenički kragujevački Kragujevac, v.	gružanski jasenički lepenički kragujevački Kragujevac, v.
10.	Moravski (cupriski)	paraćinski resavski Čuprija, v.	paraćinski resavski belički levački temnički Čuprija, v.	paraćinski rešavski belički levački temnički despotovački Čuprija, v.
11.	Jagodinski	belički temnički Jagodina, v.	-	-
12.	Požarevački	golubački zviški mlavski moravski požarevački ramski homoljski Požarevac, v.	golubački zviški mlavski moravski požarevački ramski homoljski Požarevac, v.	golubački zviški mlavski moravski požarevački ramski homoljski Požarevac, v.
13.	Krajinski	brzopalanački ključki krajinski porečki Negotin, v.	- ključki krajinski porečki Negotin, v.	brzopalanački ključki krajinski porečki negotinski Negotin, v.
14.	Timočki (knjaževački)	zaglavski svrljiški Knjaževac, v.	zaglavski svrljiški banjski Knjaževac, v.	zaglavski - boljevački zaječarski timočki Zaječar

Redni broj	NAZIV OKRUGA	Obuhvaćeni srezovi i okružne varoši		
		1884	1890	1902
15.	Crnorečki	boljevački zaječarski Zaječar, v.	boljevački zaječarski Zaječar, v.	- - -
16.	Nišavski (Pirotski)	belopalanački lužnički nišavski Pirot, v.	belopalanački lužnički nišavski vlasotinački Pirot, v.	belopalanački lužnički nišavski - Pirot, v.
17.	Aleksinački	aleksinački banjski moravski Aleksinac, v.	- - - -	- - - -
18.	Niški	vlasotinački leskovački niški Niš, v.	- - - -	niški aleksinački banjski moravski svrljiški Niš, v.
19.	Toplički	jablanički kosanički prokupački Prokuplje, v.	- - - -	kosanički prokupački dobrički zaplanjski niški Niš, v.
20.	Kruševački	koznički kruševački trstenički Kruševac	- - trstenički aleksinački župski moravski ražanjski rasinski Kruševac, v.	- - trstenički župski - ražanjski rasinski kopaonički Kruševac, v.
21.	Vranjski	masurički poljanički pčinjski Vranje, v.	masurički poljanički pčinjski jablanički leskovački Vranje, v.	masurički poljanički pčinjski jablanički leskovački vlasotinački Vranje, v.

Redni broj	NAZIV OKRUGA	Obuhvaćeni srezovi i okružne varoši		
		1884	1890	1902
22.	Beograd	varoški kvart vračarski " dorćolski " palilulski " savamalski " teraziski "	varoški vračarski dorćolski palilulski savamalski teraziski	varoški kvart vračarski " dorćolski " palilulski " savamalski " teraziski " Topčider

Prilog I - 2

DRŽAVOPIS SRBIJE

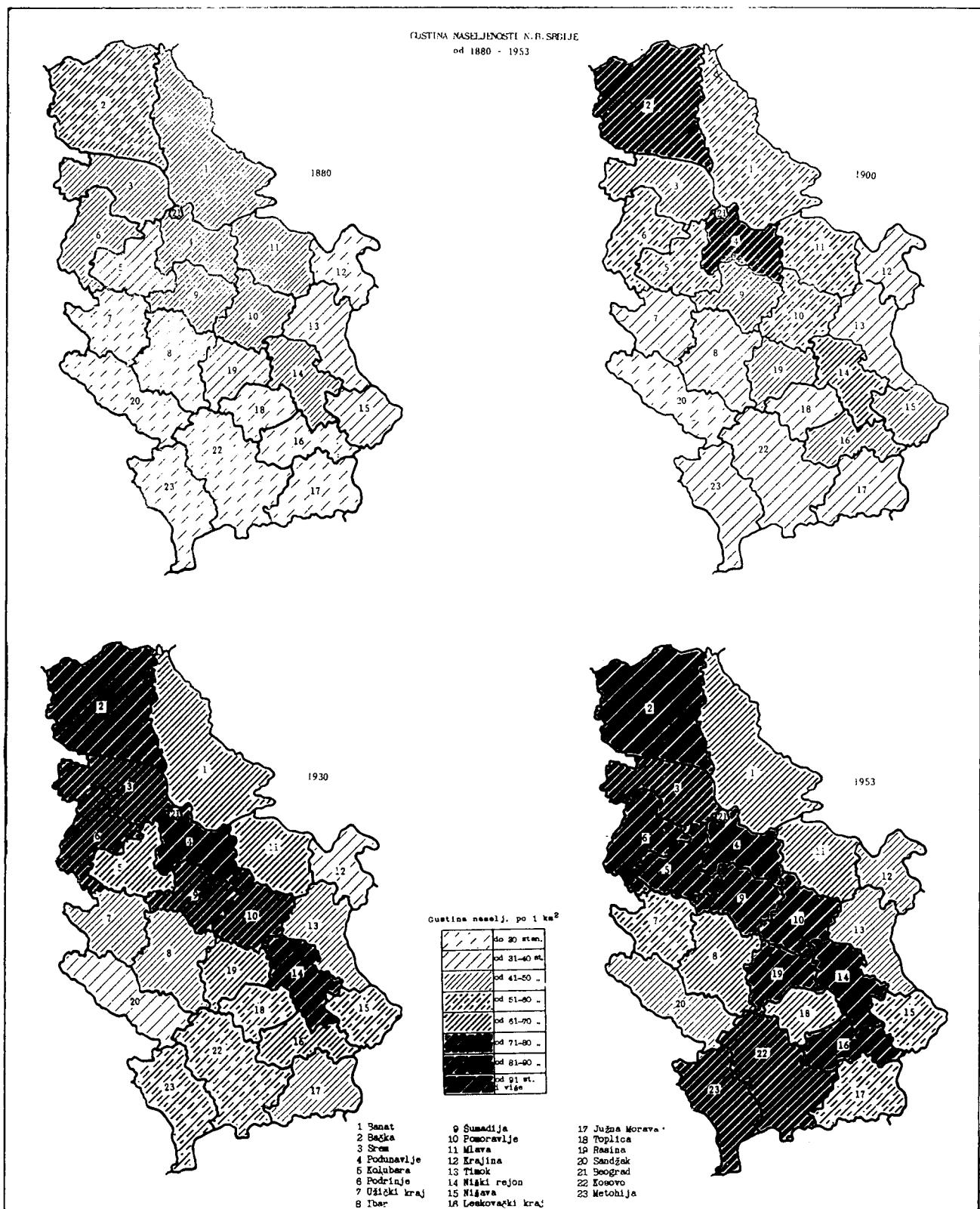
Sveska broj	Godina izdanja	Biblioteka u kojoj se nalazi	S A D R Ž A J
I	1863	Državni arhiv	1/ Popis ljudstva 1859 godine; 2/ Prirodno kretanje stanovništva Beograda za 1862 godinu. 3/ Klimatske prilike u Srbiji 1862 godine; 4/ Poljoprivredna delatnost ekonomije u Topčideru od 1857 do 1862 godine. 5/ Cene zemaljskog proizvoda Srbije 1862 godine. 6/ Unutrašnja trgovina Srbije u 1861 i 1862 godini. 7/ Spoljna trgovina Srbije u 1862 godini. 8/ Mesečni cenovnici zemaljskih proizvoda u Srbiji 1862/63 godine.
II	1865	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv "	1/ Popis ljudstva 1863 godine. 2/ Prirodno kretanje stanovništva Srbije 1862 godinu. 3/ Unutrašnja trgovina Srbije 1863 godine. 4/ Spoljna trgovina Srbije 1863 godine. 5/ Cene zemaljskih proizvoda u Srbiji 1863 god. 6/ Izveštaj V. Jakšića o Kongresu statističara 1863 u Berlinu.
III	1869	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv	1/ Popis ljudstva 1866 godine. 2/ Izveštaj o statističkom Kongresu 1867 godine u Firenci.

Sveska broj	Godina izdanja	Biblioteka u kojoj se nalazi	S	A	D	R	Ž	A	J
IV	1870	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv	1/ Popis stoke u Srbiji 1866 godine. 2/ Izveštaj sa VII statističkog Kongresa 1859 godine u Hagu.						
V	1871	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv	1/ Popis površina 1867 godine. 2/ Cene zemaljskih proizvoda 1866 i 1867 godine.						
VI	1872	1/ Državni arhiv	1/ Obrt trgovine 2/ Cene zemaljskih proizvoda						
VII	1873	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv.	1/ Provozna trgovina u Srbiji. 2/ Cene zemaljskih proizvoda.						
VIII	1874	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv	1/ Prirodno kretanje stanovništva od 1864 - 1873 godine. 2/ Unutrašnja trgovina. 3/ Cene zemaljskih proizvoda.						
IX	1879	1/ Savezni zavod za statistiku	1/ Popis ljudstva 1874 godine.						
X	1880	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv.	1/ Spoljna trgovina u Srbiji. 2/ Djumručki prihodi.						
XI	1882	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv.	1/ Popis ljudstva u oslobođenim krajevima 1878 godine. 2/ Doseđivanje i iseljavanje od 1860 - 1874 godine. 3/ Unutrašnja trgovina u Srbiji. 4/ Cene zemaljskih proizvoda.						

Sveska broj	Godina izdanja	Biblioteka u kojoj se nalazi	S A D R Ž A J
XII	1883	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv.	1/ Popis ljudstva po zanimanju 1866 godine. 2/ Cene zemaljskih proizvoda.
XIII	1884	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv.	1/ Popis ljudstva po zanimanju 1856 (nastavak). 2/ Pregled broja poreskih glava 1834 - 1884.
XIV	1889	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv	1/ Spoljna trgovina 1884 - 1887 2/ Carinski prihodi
XV	1889	1/ Savezni zavod za statistiku.	1/ Prirodno kretanje stanovništva 1874 - 1879. 2/ Mesečne cene proizvoda 1883 - 1887.
XVI	1889	1/ Savezni zavod za statistiku.	1. Popis ljudstva 1884 godine.
XVII	1893	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv	1/ Statistika rodjenja, venčanja i umiranja u kr. Srbiji od 1880 do 1887 godine.
XVIII	1890	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv.	1/ Statistika krivičnih dela - 1887 godine. 2/ Statistika gradjanskih sporova.- 3/ Cene zemaljskih proizvoda u Srbiji za 1889 godinu.
XIX	1892	1/ Savezni zavod za statistiku. 2/ Državni arhiv.	1/ Statistika vinogradarstva u kralj.Srbiji za 1889 godinu.
XX	1894	1/ Savezni zavod za statistiku 2/ Državni arhiv	1/ Statistika nastave u Kralj.Srbiji za 1884 - 1885 godinu. 2/ Pregled sadržaja svih svezaka Državopisa od I - XX.

ТАБЕЛА 11
ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ НР СРБИЈЕ

Red. nr.	Rejon	Površina u km ²	Stanovnika po kv. km površine								1953
			1880	1890	1900	1910	1920	1930	1940	1950	
1	Banat	9.323,39	48,9	54,0	57,1	59,3	60,3	62,8	64,7	66,9	67,9
2	Bačka	8.752,46	60,8	68,9	74,1	78,0	84,0	89,1	92,6	94,0	94,9
3	Srem	4.219,45	47,3	54,4	62,4	68,8	65,0	72,2	76,8	72,2	76,1
4	VOJVODINA	22.295,30	53,3	60,3	64,8	68,4	70,4	75,0	78,0	78,5	80,0
5	Podunavlje	3.302,23	49,7	63,0	76,2	91,3	80,8	96,7	105,3	116,9	121,6
6	Kolubara	2.801,96	37,6	45,3	53,0	62,1	52,6	66,9	77,5	83,9	85,2
7	Podrinje	3.413,22	43,0	52,1	60,8	70,4	53,5	71,0	84,3	86,7	89,3
8	Užički kraj	3.445,66	29,8	33,1	39,1	43,6	34,7	43,2	51,5	53,0	54,0
9	Ibar	4.534,03	25,4	30,9	33,9	38,6	33,7	45,0	53,9	59,1	61,2
10	Šumadija	2.879,88	48,6	59,3	67,6	78,3	68,7	79,9	88,2	86,2	87,8
11	Pomoravlje	3.051,71	43,0	53,0	56,9	67,0	60,5	74,2	83,3	87,6	89,7
12	Mlava	3.980,29	43,6	52,1	58,7	65,4	54,8	61,9	63,1	64,7	65,9
13	Krajina	2.929,47	28,6	32,8	35,8	40,6	36,1	40,1	41,5	42,9	43,6
14	Timok	3.449,49	31,2	35,5	40,6	43,9	39,2	44,0	44,0	49,2	49,9
15	Niški kraj	3.080,75	42,2	55,7	63,8	71,2	67,8	81,5	90,9	97,8	100,4
16	Nišava	2.756,08	32,2	36,6	41,6	48,1	47,8	55,0	65,0	57,5	57,1
17	Leskovacki kraj	2.791,28	26,6	39,3	46,9	57,9	53,8	65,8	82,1	86,4	88,3
18	Južna Morava	3.647,69	30,5	35,2	40,5	45,7	41,7	48,1	57,5	59,1	60,3
19	Toplica	2.578,84	15,0	28,6	35,7	43,1	41,8	50,8	65,7	67,8	69,9
20	Rasina	2.524,36	31,4	36,8	48,0	57,4	52,0	67,4	79,8	82,5	85,1
21	Sandžak	4.231,30	16,9	20,4	24,6	29,7	27,1	32,8	41,8	41,9	43,9
22	Beograd	84,84	37,8	64,5	80,7	97,2	131,7	281,4	320,6	421,0	445,6
23	UŽA SRBIJA	55.483,08	34,2	42,2	49,0	56,7	50,8	65,2	72,5	73,0	79,1
24	Kosovo	6.275,22	20,4	26,1	33,5	42,9	40,2	51,5	62,6	74,2	77,7
25	Metohija	4.396,48	25,5	31,2	38,2	46,8	42,5	52,0	62,2	70,3	73,1
26	KOSMET	10.671,70	22,5	28,2	35,4	44,5	41,1	51,7	62,5	72,6	75,8
27	NR SRBIJA	88.450,08	37,6	45,1	51,3	58,2	54,6	64,9	72,7	76,9	78,9

SASTAV REJONA PO SREZOVIMA

prema administrativno-teritorijalnoj podeli od 1952 godine

Red. broj	Rejon	S r e z	Sedište sreza	I s p r a v k a
1	BANAT	1.alibunarski 2.begejski 3.belocrkavanski 4.vršački 5.jašatomički 6.kikindski 7.kovinski 8.novokneževački 9.pančevački 10.potiski 11.tamiški 12.Zrenjanin,grad	Alibunar Zrenjanin Bela Crkva Vršac Jaša Tomić Kikinda Kovin Novi Kneževac Pančevo Novi Bečeј Zrenjanin	Dodati: Krnjaču, Borču, Ovču i Padinsku Skelu iz područja Beograda.
2	BAČKA	1.bačkopalanački 2.bačkotopolski 3.bećejski 4.žabaljski 5.kulski 6.novosadski 7.odžački 8.senčanski 9.somborski 10.Novi Sad, grad 11.Subotica, grad	Bačka Palanka Bačka Topola Bećeј Žabalj Kula Novi Sad Odžaci Senta Sombor	Odbiti: 1/ Banoštior, Beočin, Bukovac, Kamenica, Ledinci, Petrovoradin, Lug, Rakovac, Svišoš, Sremski Karlovci, Susek, Čerević i Čortanovci - iz novosadskog sreza (u korist Srema) 2/ Neštin i Vizić iz bačkopalačkog sreza (u korist Srema)
3	SREM	1.zemunski 2.rumski 3.sremskomitrovački 4.staropazovački 5.šidski	Zemun Ruma Sremska Mitrovica Stara Pazova Šid	Dodati: 1/ Zemun, Bežanija i Novi Beograd iz područja Beograda, 2/ Banoštior, Beočin, Bukovac, Kamenica, Ledinci, Petrovoradin, Lug, Rakovac, Svišoš, Sr. Karlovci, Susek, Čerević i Čortanovci - iz novosadskog sreza (Bačka) 3/ Neštin i Vizić iz bačkopalačkog sreza (Bačka)
4	PODUNAV. LJE	1.beogradski 2.Jasenički 3.kolubarski 4.kosmajski 5.podunavski 6.pomoravski	Beograd Smed.Palanka Lazarevac Mladenovac Smederevo Vel.Flana	Dodati: 1/ Žarkovo, Železnik i Rakovica iz područja Beograda 2/ Barać, Mala Moštanica, Mislođin, Poljane, Draževac i Konatice iz posavskog sreza (kolubara)

Red. broj	Rejon	S r e z	Sedište sreza	I s p r a v k a
				<p>3/ Stojnik, Ranilović, Venčane, Partizani (Darosava) iz orašačkog sreza (Sumadija)</p> <p>Odbiti:</p> <p>1/ Brzohode, D. Livadića, Žabari, Polatna, Rakinac, Četereže i Sibnica iz posavotamnavskog sreza (u korist Mlave)</p> <p>2/ Lajkovac iz kolubarskog sreza (u korist Kolubare).</p>
5	KOLUBARA	1.valjevski 2.ljiški 3.podgorški 4.posavski 5.tamnavski	Valjevo Ljig Osečina Obrenovac Ub	<p>Dodati:</p> <p>Lajkovac iz kolubarskog sreza</p> <p>Odbiti:</p> <p>1/ Barič, M. Moštanica, Mislođjin, Poljane, Draževac i Konatnicu iz posavskog sreza (u korist Podunavlja)</p> <p>2/ D. Crniljevo, Komirić i Dragodol iz podgorškog sreza (u korist Podrinja)</p>
6	PODRINJE	1.azbukovački 2.jadranski 3.mačvanski 4.posavotamnavski 5.pocerski 6.radjevski	Ljubovija Loznica Bogatić Vladimirci Šabac Krupanj	<p>Dodati:</p> <p>D. Crniljevo, Komirić i Dragodol iz podgorškog sreza (Kolubara)</p>
7	UŽIČKI KRAJ	1.ariljski 2.zlatiborski 3.požeški 4.račanski 5.ornogorski 6.užički	Arilje Čajetina Požega Bajina Bašta Kosjerić Titovo Užice	<p>Dodati:</p> <p>1/ Draglja, Jasenovo i Negbina iz zlatarskog sreza (Sandžak)</p> <p>Odbiti:</p> <p>1/ Dlijin i Prilipac iz požeškog sreza (u korist Ibra)</p> <p>2/ Miroslajci iz ariljskog sreza (u korist Ibra)</p> <p>Dodati:</p>
8	IBAR	1.dragačevski 2.žički 3.ljubičkotrnavski 4.moravički 5.studenički	Guča Rankovićevo Čačak Ivanjica Raška	<p>1/ Dlijin i Prilipac iz požeškog sreza</p> <p>2/ Miroslajci iz ariljskog sreza</p>

Red. broj	Rejon	S r e z	Sedište sreza	I s p r a v k a
9	ŠUMADIJA	1.gružanski 2.kragujevački 3.lepenički 4.oplenački 5.orušački 6.takovski 7.Kragujevac, grad	Kragujevac Kragujevac Rača Topola Arandjelovac Gornji Milanovac	<u>Dodati:</u> 1/ Stojnik,Ranilović,Venčani, Partizani iz orašačkog sreza (u korist Podunavlja) 2/ Gornja Sabanta iz kraguje- vačkog sreza (u korist Pomorav- lja)
10	POMORAVLJE	1.belički 2.despotovački 3.levački 4.paraćinski 5.ravanički 6.resavski 7.temnički	Svetozarevo Despotovac Rekovac Paraćin Čuprija Svilajnac Varvarin	<u>Dodati:</u> Gornja Sabanta iz kragujevačkog sreza <u>Odbiti:</u> 1/ Porodin iz resavskog sreza (u korist Mlave) 2/ Ćićevac i Lučine iz temnič- kog sreza (u korist Niškog kra- ja)
11	MLAVA	1.zviški 2.mlavski 3.požarevački 4.ramski 5.homoljski	Kučovo Petrovac Požarevac Vel.Gradište Zagubica	<u>Dodati:</u> 1/ Porodin iz resavskog sreza (Pomoravlje) 2/ Brzohode D.Livadica,Žabari, Polakna, Rakinac, Četereže i Sibnica iz pomoravskog sreza (Podunavlje) <u>Odbiti:</u> Majdanpek iz zviškog sreza (u korist Krajine)
12	KRAJINA	1.ključki 2.krajinski 3.porečki	Kladovo Negotin D.Milanovac	<u>Dodati:</u> 1/ Majdanpek iz zviškog sreza 2/ Luka iz borskog sreza 3/ Velika Jasikova, V.Jasenovac, Koprivnica, M.Jasikova, M.Jase- novac i Šipikovo iz zaječarskog sreza (rejon Timok)
13	TIMOK	1.boljevački 2.borski 3.zaječarski 4.timočki	Boljevac Bor Zaječar Knjaževac	<u>Odbiti:</u> 1/ Luka iz borskog sreza (u ko- rist Krajine) 2/ V.Jasikova, V.Jasenovac, Koprivnica, M.Jasikova, M.Jase- novac i Šipikovo iz zaječar- skog sreza (u korist Krajine) 3/ Rujište iz boljevačkog sre- (u korist Niškog kraja)

Red. broj	Rejon	S r e z	Sedište sreza	I s p r a v k a
14	NIŠKI REJON	1.moravski 2.niški 3.ražanjski 4.svrljiški 5.sokobanjski 6.Niš,grad	Aleksinac Niš Ražanj Svrljig Soko Banja	<u>Dodati:</u> 1/ Čičevac i Lučine iz temnič- kog sreza (Pomoravlje) 2/ Stalać iz kruševačkog sreza (Rasina) 3/ Rujište iz boljevačkog sreza (Timok) <u>Odbiti:</u> Mramor iz niškog sreza (u korist Toplice)
15	NIŠAVA	1.belopalanački 2.lužnički 3.nišavski 4.dimitrovogradski	Bela Palanka Babušnica Pirot Dimitrovgrad	
16	LESKOVAČ- KI KRAJ	1.vlasotinački 2.jablanički 3.leskovački	Vlasotinci Lebane Leskovac	<u>Dodati:</u> Predejane iz južnomoravskog sre- za (Južna Morava)
17	JUŽNA MORAVA	1.bosilegradski 2.bujanovački 3.vranjski 4.južnomoravski 5.masurički	Bosilegrad Bujanovac Vranje Vladičin Han Surdulica	<u>Odbiti:</u> Predejane iz južnomoravskog sreza (u korist Leskovačkog kraja)
18	TOPLICA	1.dobički 2.jastrebački 3.kosanički 4.toplički	Prokuplje Blace Kuršumlija Prokuplje	<u>Dodati:</u> Mramor iz niškog sreza
19	RASINA	1.župski 2.kopaonički 3.kruševački 4.trstenički	Aleksandrovac Brus Kruševac Trstenik	<u>Odbiti:</u> Stalać iz kruševačkog sreza (u korist Niškog rejona)
20	SANDŽAK	1.deževski 2.zlatarski 3.mileševski 4.pribojski 5.sjenički 6.štavički	Novi Pazar Nova Varoš Prijepolje Priboj Sjenica Tutin	<u>Odbiti:</u> Dragllica, Jasenovo, i Negbin iz zlatarskog sreza (u korist Už- čkog kraja)

Rea. broj	Rejon	Srez	Sedište sreza	Ispravka
21	BEOGRAD			Odbiti: 1/ Zarkovo, Železnik i Rakovicu (u korist Podunavlja) 2/ Bežaniju, Novi Beograd i Ze- mun (u korist Srema) 3/ Krnjaču, Borču, Ovču i Padin- sku Skelu (u korist Banata)
22	KOSOVO	1.vučitrnski 2.gnjilanski 3.gornjomoravski 4.gračanički 5.drenički 6.zvečanski 7.kamenički 8.lapski 9.nerodimski 10.sitnički 11.Priština, grad	Vučitrn Gnjilane Vitina Priština Srbica Kos.Mitrovica Kos.Kamenica Podujevo Uroševac Lipljan	
23	METOHIJA	1.gorski 2.djakovički 3.istočki 4.pećki 5.podrinski 6.suvorečki 7.šarplaninski	Dragaš Djakovica Đurakovac Peć Orahovac Suva Reka Prizren	

P R I L O G . II - 2
ŠEMA PREGRUPISANJA PODATAKA

(Kao "označeni srezovi" podrazumevaju se oni koji su navedeni u prilogu II - 1 - sastav rejona po srezovima. Kao „odgovarajući srezovi“ podrazumevaju se srezovi koji su imali drugi naziv ili drukčiji sastav a koji obuhvataju obeleženu teritoriju. Kao „ispravke“ podrazumevaju se ispravke navedene u prilogu II - 1 sa-
stav rejona po srezovima - ukoliko nije naznačen drugi izvor).

Rejon	Godina popisa	Sastav rejona
I. BANAT	1869 - 1910	Odgovarajući srezovi i gradovi bačko-bodroške županije sa isprvkama plus Horgoš (v.odeljak Vojvodina pre 1921)
	1921 - 1931	Odgovarajući srezovi plus Pančevo
	1948	Odgovarajući srezovi plus Krnjača
	1953	Označeni srezovi sa isprvkama

R e j o n	Godina popisa	S a s t a v r e j o n a
2. BAČKA	1869 - 1910	Odgovarajući srezovi i gradovi torontalske i temiške županije sa ispravkama (v. odeljak Vojvodine pre 1921)
	1921 - 1931	Odgovarajući srezovi i gradovi
	1948 - 1953	Odgovarajući srezovi sa ispravkama
3. SREM	1869 - 1910	Odgovarajući srezovi i gradovi županije Srem sa ispravkama iločkog i šidskog sreza (v. odeljak (Vojvodina pre 1921)
	1921	Odgovarajući srezovi i gradovi sa ispravkama iločkog i šidskog sreza (v. odeljak Vojvodina pre 1921).
	1931	Isto plus Zemun
	1948	Odgovarajući srezovi plus opštine novosadskog i bačkopalanačkog sreza, plus Zemun i Bežanija
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama
4. PODUNAVLJE	1874 - 1884	Beogradski i smederevski okrug
	1890 - 1895	Beogradski okrug
	1900 - 1921	Beogradski i smederevski okrug
	1931	Odgovarajući srezovi
	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama pomoravskog, posavskog i orašačkog sreza
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama
5. KOLUBARA	1874 - 1921	Valjevski okrug plus 73% kačerskog sreza
	1931	Odgovarajući srezovi sa 73% kačerskog sreza
	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama posavskog sreza
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama
6. PODRINJE	1874 - 1884	Šabački i podrinski okrug
	1890 - 1921	Podrinski okrug
	1931	Odgovarajući srezovi
	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama
7. ŠUMADIJA	1874 - 1884	Kragujevački okrug sa dodatkom takovskog sreza, G. Milanovac i 27% kačerskog sreza
	1890 - 1921	Isto
	1931	Odgovarajući srezovi sa dodatkom 27% kačerskog sreza

R e j o n	Godina popisa	S a s t a v r e j o n a
8. UŽIČKI KRAJ	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama orašačkog i kragujevačkog sreza
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama
	1874 - 1895	Užički okrug bez moravičkog sreza
	1900 - 1921	Užički okrug
	1931	Odgovarajući srezovi
	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama zlatarskog sreza
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama
	1874 - 1884	Čačanski okrug plus ljubički i moravički srez
	1890 - 1900	Odgovarajući srezovi rudničkog okruga
	1905 - 1921	Čačanski okrug plus ljubički srez
9. IBAR	1931	Odgovarajući srezovi
	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama
10. POMORAVLJE	1874 - 1884	Moravski i jagodinski okrug
	1890 - 1921	Moravski okrug
	1931	Odgovarajući srezovi
	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama
11. MLAVA	1874 - 1884	Požarevачki okrug
	1890 - 1921	Požarevачki okrug
	1931	Odgovarajući srezovi
	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama
12. KRAJINA	1874 - 1910	Krajinski okrug plus priključak Krajini i prelazni priključak (vodeljak Južni i istočni krajevi pre 1921)
	1921	Krajinski okrug
	1931	Odgovarajući srezovi
	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama

R e j o n	Godina popisa	S a s t a v r e j o n a
13. TIMOK	1874 - 1895	Crnorečki i knjaževački (timočki) okrug plus priključak Timoku (v.odeljak Južni i istočni krajevi pre 1921)
	1900 - 1910	Timočki okrug plus priključak Timoku
	1921	Timočki okrug
	1931	Odgovarajući srezovi
	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama
14. NIŠKI KRAJ	1953	Označeni srezovi sa ispravkama
	1884	Aleksinački okrug plus niški i svrljiški srez
	1890 - 1895	Niški srez iz topličkog okruga, aleksinački, moravski i ražanjski srez iz kruševačkog okruga i svrljiški srez iz timočkog okruga
	1900 - 1921	Niški okrug plus ražanjski srez iz kruševačkog okruga
	1931	Odgovarajući srezovi
15. NIŠAVA	1948 - 1953	Odgovarajući srezovi sa ispravkama
	1884 - 1895	Pirotski okrug bez vlasotinačkog sreza a sa dodatkom caribrodskog (dimitrovgradskog) sreza
	1900 - 1910	Pirotski okrug sa dodatkom caribrodskog sreza
	1921	Pirotski (nišavski) okrug
	1931	Odgovarajući srezovi
16. RASINA	1948 - 1953	Označeni srezovi
	1874 - 1884	Kruševački okrug
	1890 - 1895	Kruševački okrug bez aleksinačkog, moravskog i ražanjskog sreza
	1900 - 1921	Kruševački okrug bez ražanjskog sreza
	1931	Odgovarajući srezovi
17. TOPLICA	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama
	1884	Toplički okrug bez opština jablaničkog sreza
	1890 - 1895	Toplički okrug bez niškog sreza i Niša
	1900 - 1921	Toplički okrug
	1931	Odgovarajući srezovi
	1948	Odgovarajući srezovi sa ispravkama
	1953	Označeni srezovi sa ispravkama

Rejon	Godina popisa	Sastav rejona
18. LESKOVACKI KRAJ	1884 - 1895 1900 - 1931 1948 - 1953	Leskovački, vlasotinački i jablanički srez Isto Označeni srezovi sa ispravkama
19. JUZNA MORAVA	1884 1890 - 1895 1900 - 1910 1921 1931 1948 1953	Vranjski okrug plus bosilegradski srez i Bujanovac (v.odeljak Južni i istočni krajevi pre 1921 godine) Vranjski okrug bez leskovačkog i jablaničkog sreza a sa dodatkom bosilegradskog sreza i Bujanovca Vranjski okrug sa istim ispravkama Vranjski okrug bez leskovačkog, jablaničkog i vlasotinačkog sreza a sa dodatkom Bujanovca Odgovarajući srezovi Odgovarajući srezovi sa ispravkama Označeni srezovi sa ispravkama
20. SANDZAK	1880 - 1910 1921 - 1931 1948 - 1953	Procene (v.odeljak Južni i istočni krajevi pre 1921 godine) Odgovarajući srezovi Označeni srezovi sa ispravkama
21. BEOGRAD	1874 - 1921 1931 1948 1953	Beograd grad Beograd grad bez Zemuna i Pančeva Beograd grad bez Zemuna i Krnjače Beograd (15 gradskih opština) bez spoljnih opština na vračarskoj, zemunskoj i banatskoj strani
22. KOSOVO	1880 - 1910 1921 - 1931 1948 1953	Procene (v.odeljak Južni i istočni krajevi pre 1921) Odgovarajući srezovi Odgovarajući srezovi Označeni srezovi
23. METOHIJA	1880 - 1910 1921 - 1931 1948 1953	Procene (v.odeljak Južni i istočni krajevi pre 1921) Odgovarajući srezovi Odgovarajući srezovi Označeni srezovi

79 -
P R I L O G II - 3

POVRŠINA NR SRBIJE PO SREZOVIMA¹⁾

Srez	Povrsina u km ²	Srez	Povrsina u km ²
1. Azbukovački	380,76	45. Mačvanski	713,77
2. Ariljski	395,38	46. Mileševski +	778,80
3. Belički	503,88	47. Mlavski	718,78
4. Belopalanački +	515,35	48. Moravički	1.005,23
5. Beogradski	759,73	49. Moravski	706,74
6. Boljevački	853,18	50. Nišavski	1.204,60
7. Borski	725,12	51. Niški +	992,42
8. Bosilegradski	784,80	52. Oplenački	349,69
9. Bujanovački	761,72	53. Orašački	455,14
10. Valjevski	1.038,30	54. Paraćinski	438,21
11. Vlasotinački +	815,00	55. Podgorski	478,50
12. Vranjski	1.188,17	56. Podunavski	512,60
13. Gružanski	759,36	57. Požarevački	715,24
14. Deževacki +	782,00	58. Požeški	533,81
15. Despotovački	487,74	59. Pomoravski	468,25
16. Dimitrovgradski +	504,00	60. Porečki	701,77
17. Dobrički	820,09	61. Posavotamnavski	509,73
18. Dragačevski	531,69	62. Posavski	431,65
19. Žički	1.110,29	63. Pocerski	606,74
20. Župski +	351,09	64. Pribojski +	600,60
21. Zaječarski	831,66	65. Ravanički	476,21
22. Zviški	1.066,15	66. Radjevski	340,43
23. Zlatarski +	519,20	67. Ražanjski	306,31
24. Zlatiborski	614,33	68. Ramski	681,29
25. Jablanički	1.109,73	69. Račanski	673,42
26. Jadranski	771,61	70. Resavski	382,73
27. Jasenički	443,72	71. Svrljiški	515,83
28. Jastrebački	315,41	72. Sjenički +	911,60
29. Južnomoravski +	403,00	73. Sokobanjski	525,41
30. Ključki	510,77	74. Studenički	1.208,58
31. Kolubarski	415,82	75. Takovski	628,20
32. Kopaonički +	607,11	76. Tamnavski	520,01
33. Kosanički +	939,64	77. Temnički	333,27
34. Kosmajski	571,57	78. Timočki +	1.178,71
35. Kragujevački	536,42	79. Toplički	503,70
36. Krajinski	1.399,65	80. Trstenički	612,48
37. Kruševački	953,68	81. Užički	694,43
38. Levački	429,67	82. Homoljski	865,88
39. Lepenički	237,80	83. Crnogorski	392,59
40. Leskovački	866,55	84. Štavički +	780,80
41. Lužnički	532,13	Kragujevac, grad	22,74
42. Ljiški	509,48	Niš, grad	34,04
43. Ljubičko-trnavski	678,24	Beograd, grad	657,48
44. Masurički +	510,00		
Uža Srbija			56.009,40

¹⁾ Povrsina srezova označenih zvezdicom rezultat je planimetrijske procene, dok je povrsina ostalih srezova rezultat katastarskog premera.

Srez	Površina u km ²	Srez	Površina u km ²
1. Alibunarski	742,25	1. Vučitrnski	380,00
2. Bačkopalanački	572,51	2. Gnjilanski	566,97
3. Bačkotopolski	859,90	3. Gornjomoravacki	281,40
4. Begejski	732,04	4. Goracki	432,22
5. Belocrkvenski	393,27	5. Gračanički	726,08
6. Bećejski	780,44	6. Drenički	562,16
7. Vršački	1.079,94	7. Djakovički	868,71
8. Žabaljski	770,22	8. Zvečanski	1.100,00
9. Žemunski	697,85	9. Istočki	703,84
10. Jašatomički	475,02	10. Kamenički	562,29
11. Kikindski	831,26	11. Lepaki	644,79
12. Kovinski	722,48	12. Nerodimski	859,63
13. Kulski	633,15	13. Pećki	737,58
14. Novokneževački	630,18	14. Podrimski	590,79
15. Novosadski	1.148,14	15. Sitnički	561,04
16. Odžački	847,88	16. Suvorečki	416,63
17. Pančevački	1.315,99	17. Šaplaninski Priština, grad	646,71
18. Potiski	599,61	A.O. Kosmet	30,86
19. Rumski	1.002,62		<u>10.671,70</u>
20. Senčanski	926,22		
21. Somborski	1.622,59		
22. Sremskomitrovački	680,67		
23. Staropazovački	721,43		
24. Tamiški	1.162,57		
25. Šidski	613,92		
Zrenjanin, grad	193,82	N.R. Srbija	88.450,08
Novi Sad, grad	97,68		
Subotica, grad	915,33		
A.B. Vojvodina	21.768,98		

P R I L O G II - 4

IMENIK MADJARSKIH NAZIVA OPŠTINA
U BACKOJ I BANATU

Madjarski naziv	Madjarski srez (járas)	Naš naziv	Današnji srez
Almád	Verseczi	Jablanka	vršački
Alsóaradi	Nagybecskereki	Aradac	tamiški
Alaóelemér	"-	Elemir	begejski
Alsóittebe	Pardanyi	Novi Itebej	begejski
Alsókabol	Titeli	Kovilj (donji)	žabaljski
Antalfalva	Antalfalvai	Kovačica	pančevački
Aracs	Törökbecsei	Novi Bečeј	potiski
Árkod	Antalfalvai	Jarkovac	pančevački
Bács	Hódsgági	Bać	odžački
Bácsgyulafalva	Zombori	Telečka	somborski
Bácsfeketehegy	Topolyai	Feketić	bačkotopolski
Bácsföldvár	Óbecsei	Bačko Gradište	bećejski
Bácskeresztúr	Kulai	Ruski Krstur	kulski
Bácskertes	Apatini	Kupusina	somborski
Bácsszentiván	Apatini	Prigrevica	somborski
Bácsordas	Hódsgági	Karabukovo	odžački
Bácastóváros	Palánkai	Tovariševo	bačkopalanački
Bácsújlak	"-	Bačko Novo selo	bačkopalanački
Bácsújfalu	Hódsgági	Selenča	odžački
Bárányos	Pancsovai	Ovča	grad Beograd
Bégafo	Nagybecskereki	Klek	tamiški
Bégaszentgyorgy	"-	Žitište	tamiški
Begecs	Ujvidéki	Begeč	novosadski
Beodra	Törökbecsei	Miloševo	potiski
Béreg	Bajai	Bački Breg	somborski
Beresztócz	Pancsovai	Ban.Brestovac	pančevački
Bocsar	Nagykikindai	Bočar	kikindski
Bogyán	Hódsgági	Bodjani	odžački
Boldogasszonyfalva	Zsablyai	Gospodjinci	žabaljski
Borcsa	Pancsovai	Borča	grad Beograd
Borócz	Palánkai	Obrovac	bačkopalanački
Bulkeszi	"-	Gajgobra	"-
Csantavér	Topolyai	Čantavir	bačkotopolski

Madjarski naziv	Madjarski srez (jaras)	Naš naziv	Današnji srez
Csehfalva	Tehértemplomi	Češko selo	belocrkvanski
Csenta	Antalfalvai	Čenta	tamiški
Cserépalja	"	Crepaja	pančevački
Csernye	Zsombolyai	Srpska Crnja	begejski
Cservenka	Kulai	Crvenka	kulski
Csóka	Törökkanizsai	Čoka	novokneževački
Csonoplya	Zombori	Čonoplja	somborski
Csősztelek	Zsombolyai	Čestereg	begejski
Scurog	Zsablyai	Čurug	žabaljski
Dernye	Hódsagi	Deronje	odžački
Doroszló	Apatini	Doroslovo	odžački
Dunabőkény	Palánkai	Mladenovo(Bukin)	bačkopalanački
Dunadombó	Kevevárai	Dubovac	kovinski
Dunacséb	Palánkai	Čelarevo	bačkopalanački
Dunagálos	Ujvideki	Gložan	"
Dunagárdony	Titeli	Gardinovci	žabaljski
Écska	Nagybecskerek	Ečka	tamiški
Egyházaskér	Törökkanizsai	Vrbica	novokneževački
Ernőháza	Nagybecskerek	Ban.Despotovac	tamiški
Farkasd	Antalfalvai	Farkaždin	"
Fehértemplom	Fefértemplomi	Bela Crkva	belocrkvanski
Feketető	Törökkanizsai	Crna Bara	novokneževački
Felsőaradi	Nagybecskerek	Aradac	tamiški
Felsőelemér	"	Srpski Elemir	begejski
Felsőkabol	Titeli	Kovilj (Gornji)	žabaljski
Felsőíttebe	Párdanyi	Srpski Itebej	begejski
Felsőmuzslya	Nagybecskerek	Gornja Mužlja	grad Zrenjanin
Ferdinándfalva	Alibunár	Kozjak	alibunarski
Ferenczhalom	Pancsovai	Kačarevo	pančevački
Fürjes	Fehértemplomi	Zagajica	vršački
Gádor	Zombori	Gakovo	somborski
Gajtas	Fehértemplomi	Kajtasovo	belocrkvanski
Galagonyás	Pancsovai	Glogonj	pančevački
Gálya	Kevevárai	Gaj	kovinski
Gerebencz	Fehétemplomi	Grebenac	belocrkvanski
Gombos	Apatini	Bogajevo	odžački
Gyála	Törökkanizsai	Djala	novokneževački
Györgyháza	Vesseczi	Velika Greda	vršački
Hertelendyfalva	Pancsovai	Vojlovica	grad Pančevo

Mađarski naziv	Mađarski srez (járas)	Naš naziv	Današnji srez
Hódegyháza	Törökkanizsai	Jazovo	novokneževački
Hódsgág	Hódsági	Odžaci	odžački
Homokbálványos	Kevevárai	Bavanište	kovinski
Homokdiód	Fehértemplomi	Orešac	belocrkvanski
Homokos	Kevevárai	Mramorak	kovinski
Homokszil	Fehértemplomi	Uljma	vršački
Jlancz	Alibunár	Ilandža	alibunarski
Istvánfölde	Módosi	Šupljaja	jašatomički
Istvánvölgy	Bánlaki	Hajdučica	vršački
Jankahid	Nagybecskereki	Jankov Most	begejski
Józseffalva	Törökkanizsai	Novi Kneževac	novokneževački
Kanak	Bánlaki	Konak	jašatomički
Kanizsamonostor	Törökkanizsai	Banatski Monoštor	novokneževački
Káptalanfalva	Módosi	Busenje	jašatomički
Karasjeszenő	Fehértemplomi	Jasenovo	belocrkvanski
Karlova	Törökbecsei	Miloševо	potiski
Károlyliget	Zsombolyai	Veliko Selo	kikindski
Katalinfalva	Nagybecskereki	Ravní Topolovac	tamiški
Katy	Titeli	Kać	novosadski
Kerény	Zombori	Kljajićevo (Krnjaja)	somborski
Kevedobra	Alibunár	Dobrica	alibunarski
Kevepallós	Kevevárai	Plečica	kovinski
Kevevára	"	Kovin	"
Koviszöllös	Alibunár	Seleuš	alibunarski
Kishegyes	Topolyai	Mali Idjoš	bačkotopolski
Kiskér	Kulai	Bačko Dobre Polje	kulski
Kismargita	Alibunár	Dubica	alibunarski
Kisnezsény	Módosi	Neuzna	jašatomički
Kistárnok	Nagybecskereki	Begejci	tamiški
Kistószeg	Zsombolyai	Novi Kozarci	kikindski
Kiszács	Ujvidéki	Kisač	novosadski
Kiszsám	Verseczi	Mali Žam	vršački
Klári	Csenei	Klarija	begejski
Kőlpény	Ujvidéki	Kulpin	novosadski
Körtéd	Fehértemplomi	Kruščica	belocrkvanski
Körtés	Zombori	Kruševlje	somborski
Kossuthfalva	Topolyai	Stara Moravica	bačkotopolski
Krassószombat	Jámi	Banatska Subotica	belocrkvanski

Madjarski naziv	Madjarski srez (járas)	Naš naziv	Današnji srez
Kuczora	Kulai	Kucura	kulski
Kűllőd	Zombori	Kelut	somborski
Kumán	Törőkbecsei	Kumane	potiski
Kusics	Fehértemplomi	Kusić	belocrkvanski
Lazárföld	Nagybecskereki	Lazarevo	tamiški
Lilimnos	Hódsági	Lalić	odžački
Lukácsfalva	Nagybecskereki	Lukino selo	tamiški
Magyarcsernye	Zsombolyai	Nova Crnja	begejski
Magyarmajdán	Törökkanizsai	Majdan	novokneževački
Magyarpadé	Nagykikindai	Novi Padej	"-
Magyarszentmihály	Nagybecskereki	Mihailovo	begejski
Márktelke	Verseczi	Markovac	vršački
Melencze	Törőkbecsei	Melenci	begejski
Melykastély	Verseczi	Kuštanj	vršački
Meszésfalu	"	Mesić	"
Militics	Hódsági	Srpski Miletić	odžački
Modos	Módosi	Jaša Tomić	jašatomički
Mohol	Zentai	Mol	senčanski
Molyfalva	Zsombolyai	Molin	begejski
Monostorszeg	Apatini	Bački Monoštor	somborski
Mozsor	Titeli	Mošorin	žabaljski
Nádalja	Zsabolyai	Nadalj	bečejski
Nagybecskerek	-	Zrenjanin	- grad
Nagybihács	Nagykikindai	Bikač - naselje kod Bašaida	kikindski
Nagygáj	Bánlaki	Vel. Gaj	vršački
Nagyterzsébetlak	Nagybecskereki	Belo Blato	tamiški
Nagykárolyfalva	Fehértemplomi	Banatsko Rankovićevo	alibunarski
Nagykinka	-	(Velika) Kikinda	kikindski
Nagylajosfalva	Antalfalvai	Padina	pančevački
Nagynezsény	Módosi	Srpska Neuzina	jašatomički
Nagymargita	Bánlaki	Margita	vršački
Nagyszered	Verseczi	Veliko Središte	vršački
Nagytárnok	Nagybecskereki	Veliki Torak	tamiški
Nagytószeg	Zsombolyai	Novi Kozarci	kikindski
Nákófalva	Nagykikindai	Nakovo	"
Nemesmilitics	Zombori	Svetozar Miletić	somborski
Németcsernye	Zsombolyai	Crnja	begejski

Madjarski naziv	Madjarski srez (járas)	Naš naziv	Današnji srez
Óbecse	Óbecsei	Stari Bečej	bečejski
Óecska	Nagybecskereki	Stara Ečka	tamiški
Ófutak	Ujvidéki	Stari Futog	novosadski
Ókér	"-	Zmajevо	"-
Ókeresztur	Törökkanizsai	Krstur	novokneževački
Ólécz	Bánlaki	Stari Lec	vršački
Omlód	Pancsovai	Omoljica	pančevački
Ópalánka	Palankai	Bačka Palanka (stara)	bačkopalanački
Ópáva	Antalfalvai	Opovo	pančevački
Orlód	Nagybecskereki	Orlovat	tamiški
Oroszlámos	Törökkanízsai	Ban.Arandjelovo	novokneževački
Őrsállás	Zombori	Stanišić	somborski
Ősővé	Ujvidéki	Ravno(Stare Šove)	novosadski
Őszivácz	Zombori	Stari Sivac	somborski
Őverbász	Kulai	Stari Vrbas	kulski
Pacsér	Topolyai	Pačir	bačkotopolski
Padé	Nagykikindai	Srpski Padej	novokneževački
Palánk	Fehétemplomi	Banatska Palanka	belocrkvanski
Palánka	Palánkai	Bačka Palanka	bačkopalanački
Palona	"-	Plavna	odžački
Pancsova	-	Pančevo, grad	pančevački
Parrag	Palánkai	Parage	bačkopalanački
Paripás	Hódsági	Ratkovo(Dubrava)	odžački
Párta	Fehértemplomi	Parta	belocrkvanski
Perlasz	Nagybecskereki	Perlez	tamiški
Péterréve	Óbecsei	Bačko Petrovo Selo	bečejski
Petre	Alibunár	Vladimirovac	alibunarski
Petroćz	Ujvidéki	B.Petrovac	novosadski
Pinczéd	Hódsági	Pivnice	odžački
Piros	Ujvidéki	Rumenka	novosadski
Porány	Verseczi	Potporanj	vršački
Rábé	Törökkanizsai	Rabe(Majdan)	novokneževački
Regócz	Bajai	Ridjice	somborski
Réthely	Verseczi	Ritiševо	vršački
Révaújfalu	Pancsovai	Banatsko N.Selo	pančevački
Rezsöháza	Nagybecskereki	Knićanin (kod Perleza)	tamiški
Sajkásgyörgye	Zsablyai	Djurđevo	žabaljski

Mađarski naziv	Mađarski srez (járas)	Naš naziv	Današnji srez
Sajkásnak	Titeli	Lok	žabaljski
Sajkásszentiván	Titeli	Šajkaš	žabaljski
Sándoregyháza	Páncsovai	Ivanovo	pančevački
Surján	Módosi	Šurjan	jašatomički
Szabadka	Zsabalyai	Subotica	grad
Szaján	Nagykikindai	Sajan	kikindski
Számos	Alibunár	Samoš	alibunarski
Szanád	Törökkanizsai	Sanad	novokneževački
Szárcsa	Módosi	Sutjeska	jašatomički
Száresatelek	-"-	-"-	-"-
Szécsenyfalva	Bánlaki	Dužine(Sečenovo)	-"-
Szeghegy	Topolyai	Lovćenac	bačkotopolski
Székelykeve	Kevevárai	Skorenovac	kovinski
Szekerény	Páncsovai	Sefkerin	pančevački
Szentborbála	Zsombolyai	Vel.Selo(Soltur)	kikindski
Szentfűlőp	Hódsági	Bački Gračac	odžački
Szenthubert	Zsombolyai	Vel.Selo (Sv.Hubert)	kikindski
Szentjanos	Bánlaki	Barice (Sv.Jovan)	jašatomički
Szenttamás	Óbecsei	Srbobran	bečejski
Szépliget	Palánkai	Gajdobra	bačkopalanački
Szibágyi	Apátini	Svilojevo	somborski
Szilbács	Palánkai	Silbaš	bačkopalanački
Szilberek	Hódsági	Bački Brestovac	odžački
Szöllőshegy	Fehértemplomi	Kaludjerovo	belocrkvanski
Szöllösudyarnok	Nagybecskereki	Ban.Dušanovac- naselje opšt. Ban. Dvor	begejski
Szond	Apátini	Sonta	somborski
Sztabár	-"-	Stapar	-"-
Tamásfalvá	Csenei	Hetin	begejski
Tamászlaka	Antalfalvai	Tomaševac	pančevački
Tárcsó	Páncsovai	Starčevo	pančevački
Temeskutas	Verseczi	Gudurica	vršački
Temesmiklós	Fehértemplomi	Nikolinci	alibunarski
Temesör	-"-	Straža	belocrkvanski
Temespaulis	Verseczi	Pavliš	vršački
Temessziget	Kevevárai	Ostrvo	požarevački
Temesszőllős	Verseczi	Sočica	vršački

Madjarski naziv	Madjarski srez (járas)	Naš naziv	Današnji srez
Temesvajkócz	Verseczi	Vlajkovac	vršački
Temesváralja	Fehértemplomi	Dupljaja	belocrkvanski
Tiszahegyes	Nagykikindai	Idjoš	kikindski
Tiszaitistvánfalva	Ujvidéki	Bački Jarak	novosadski
Tiszakálmánfalva	Titeli	Budisava	novosadski
Tiszaszentmiklós	Törökkanizsai	Ostojićevo	novokneževački
Tiszatarros	Törökbecsei	Taraš	potiski
Tóba	Zsombolyai	Toba	begejski
Topolya	Topolyai	Bačka Topola	bačkotopolski
Törökbecse	Törökbecsei	Novi Bečeј	potiski
Törökkanizsa	Törökkanizsai	Novi Kneževac (Nova Kanjiža)	novokneževački
Töröktopolya	Nagykikindai	Ban. Topola	kikindski
Torontálalmás	Pancsovai	Jabuka	pančevački
Torontáloroszi	Zsombolyai	Rusko Selo	kikindski
Torontálszécsány	Módosi	Sečanj	jašatomički
Torontálsziget	Antalfalvai	Sakule	pančevački
Torontáltorda	Törökbecsei	Torda	begejski
Torontálugvár	Antalfalvai	Idvor	pančevački
Torantálvásárhely	"	Debeljača	"
Torontályjfalu	Csenei	Markovićevo	vršački
Torzsá	Kulai	Savino Selo	kulski
Törzsudvarnok	Nagybecskereki	Banatski Dvor	begejski
Tündéres	Titeli	Vilovo	žabaljski
Turja	Óbecsei	Turija	beđejski
Udvarszállás	Jámi	Dobrićevo	belocrkvanski
Újfutak	Újvidéki	Novi Futog	novosadski
Újrozora	Antalfalvai	Uzdin	pančevački
Újpalánka	Palánkai	Nova Palanka	bačkopalanački
Újsándorfalva	Alibunár	Janošik	alibunarski
Újsóvá	Újvidéki	Ravno(Nove Šove)	novosadski
Újverbász	Kulai	Novi Brbas	kulski
Újvidék	-	Novi Sad	- grad
Újszivácz	Zombori	Novi Sivac	somborski
Úrményháza	Bánlaki	Jermenovci	alibunarski
Úrszentiván	Újvidéki	Despotovo	kulski
Vajdalak	Verseczi	Vojvodinci	vršački
Vajszka	Hódsgági	Vajska	odžački
Varázsliget	Fehértemplomi	Vračev Gaj	belocrkvanski
Vegszentmihály	Alibunár	Lokve	alibunarski

Madjarski naziv	Madjarski srez (járas).	Naš naziv	Današnji srez
Vekerlefalva	Palánkai	Nova Gajdobra	bačkopalački
Vepröd	Kulai	Lipar (Veprovac)	kulski
Versecz	-	Vršac	vršački
Verseczvat	Verseczi	Vatin	"-
Vöröstemplom	Fehértemplomi	Crvena Crkva	belocrkvanski
Zénta	Zentai	Senta	senčanski
Zichyfalva	Bánlaki	Plandište	vršački
Zombor	-	Sombor	somborski
Zsablya	Zsablyai	Žabalj	žabaljski
Zsigmondfalva	Nagybecskereki	Lukićevo	tamiški

SUMMARY OF THE PUBLICATION ON POPULATION STATISTICS
OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF SERBIA,
1834 - 1953

M. Macura, director of the Bureau of Statistics of Serbia, in his preface to the present publication, explains its object and importance. Due to frequent territorial redistribution of the country into new or modified administrative units, the results of various censuses, as well as vital, agricultural and other statistical data, became virtually incomparable. So the results of 1953 Population Census cannot be compared with that conducted in 1948 because the communities and districts, into which the results were tabulated did not, as a rule, remain the same. To make possible an inquiry into the development of population and economic system, the Bureau has decided to regroup all population data of major importance, starting from 1834 when the first population census in Serbia was completed and bringing this process down to 1953 Census. The method adopted was to comprise the territory of several districts, which could be considered as homogeneous from a demographic and economic point of view, into one territorial unit. These territorial units, named "constant areas", could be of use for future exposition of statistical data, - districts being, for many practical purposes, too small and the territory of the whole of Serbia a too large one. This task of regrouping the data was assigned to Dr. S. Obradović, counsellor to the Bureau, who in this volume starts by giving the statistical material available and then proceeds to the methodology of the task itself.

In Part I of this publication, the author gives a survey of all the censuses since 1834, points to the differences in the population census units and in the ways of recording their characteristics, deals with the changes in administrative divisions and evaluates the statistical data obtained by various censuses. This exposition is divided to fit the historical development of Serbia: he goes back to 1833 giving informations on Serbia of that time, on major Serbia of 1878, on southern areas of the country liberated in 1912 and brings his exposition to an end with 1918 when Vojvodina was united to the rest of Serbia. He ends the work by giving a survey of all Yugoslav censuses in this area i.e. that of 1921, 1931, 1948 and 1953. For southern areas, where no real censuses were conducted prior to 1921, he suggests to fill this gap by an retroactive estimate by means of the geometric method, which in this case has produced relatively good results for aggregate population figures.

In Part II a scheme of "constant areas" has been presented, serving as a framework for tabulation of population census figures. In delineating of these areas, two principles have been adopted: firstly, each area comprises several districts having a certain homogeneity in demographic characteristics and in economic structure; secondly, the areas have been delineated on the basis of the present administrative division of Serbia. This work has been greatly facilitated by experience acquired in Serbia in the past, dealing with administrative units greater than districts ("okrug"). These units proved to be a great asset in the demographic and economic study of Serbia. When these former units were compatible with homogeneity, the author attempted at bringing "the constant areas" as closely to these former units as possible, this, in its turn, to a great extent made easier the task of regrouping the old statistical data. In drawing the boundaries of "the constant areas", some corrections of the present-day administrative units have been made. The region of Vojvodina has been provisionally divided into three natural parts (Banat, Bačka, Srem), - the task of regrouping it into "constant areas" being postponed for a later date. The whole scheme of "constant areas" is, for the time being, meant to be just a basis for a general discussion.

istoriskoga i političkoga). ("Bratstvo" knjiga IX - 1906)

IVANIĆ Dr. STEV.: Kolera u Srbiji u XIX v. Beograd 1940. Biblioteka Central.hig. Zavoda.

IVANIĆ ALEKSA : Po Srbiji kneza Miloša (Spomenik SAN knjiga LXXIV od 1933)

ILEŠIĆ SVEZOZAR : Prirastek prebivalstva na ozemlju Jugoslavije v dobi 1880 - 1931 , (Geografski vѣstnik,Ljubljana 1940)

Imenik naseljenih mesta u FNRJ - september 1951 izdanje Saveznog Zavoda za statistiku i evidenciju.

JAKŠIĆ VLADIMIR, Državopis Srbije I, Beograd 1855III Beograd 1857

JAKŠIĆ VLADIMIR: Gradja za Državopis Srbije (niz članaka od I -- X u Gl.S. Sl. za 1846 - 1855 godinu).

JAKŠIĆ VLADIMIR : Nastavlenije za osmotritelje pogodopisnih beleženija u Srbiji. (Gl. S.Sl. VIII.- 1856)

JAKŠIĆ VLADIMIR : Gustina naseljenosti Srbije , Gl. Uč. D.,XXXI, 1871

JAKŠIĆ VLADIMIR: Klimatologija(Gl.S.Sl. XVII - 1863)

JOVANOVIĆ VLADIMIR : Statistički pregled našeg privrednog i društvenog stanja (Gl.Uč.D. - L knjiga 4 - 1851)

JASTREBOV I.S. : Stara Srbija i Albanija. SSAN, XLI, 1904

JOVANOVIĆ-BATUT Dr.M: Prirodni prirast stanovništva Srbije i njegov biotički značaj. Beograd 1932 (Biblioteka Central.Hig.Zavoda)

JOVANOVIĆ BOGOLJUB: Samoubistva u. Kralj. Srbiji od 1898 - 1907)Godišnjica Nikole Čupića knjiga XXXII - 1913)

JOVANOVIĆ MILAN: Opšta biostatistika s pogledom na statistiku života i zdravlja u Srbiji, Gl. Uč.D. III 1866

KANITZ FELIX: Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit zur Gegenwart

KARADŽIĆ VUK - ST.: Geografsko-statističko opisanije Srbije (sa popisnikom se- la, poreških i aranđelskih glava od 1822 godine) - ("Danica " - 1827 godina)

KARADJIĆ VUK - ST.: Imena sela u Srbiji izvan pašaluka biogradskoga . ("Danica" - 1828 god.)

KARIĆ VLAD.: Kneževina Srbija (strana 758)

KONČEV VASIL : Makedonija; etnografija i statistika, Sofija -1900

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine u FNRJ. Knjiga I: Stanovništvo po polu i domaćinstva - Beograd 1951 - Savezni Zavod za statistiku i evidenciju

KOSTIĆ: Naši gradovi na jugu , Beograd 1922

KOSTIĆ LAZO: Stanovništvo, (Beograd 1930) Naš desetogodišnji populacioni bilans (Savremena opština" broj 11 - 12, 1935)

KOSTIĆ Dr. MITA : Iz istorije kolonizacije Južne Srbije krajem prošlog veka (strana 240 - 241 naseljavanje u Toplici i Kosanicu) (Gl.Skop.naučnog društva - knjiga XII - 1933)

KOSTIĆ Dr. MITA : Iz istorije Srba u novopazarskom Sandžaku posle Berlinskog kongresa 1878 godine. (Glasnik Skopskog naučnog društva knjiga XXI god. 1940)

KOTUROVIĆ ST.: Statistički pregled samoubistava u Srbiji od 1845 - 1884 god. Godišnj. N.Cupića-knjiga XI od 1889 godine)

KRAŠOVEC STANE: Pitanje novog popisa stanovništva ("Statistička revija"broj 2 - 1951)

- KRAŠOVEC STANE: Pitanje zanimanja u pretstojećem popisu stanovništva ("Statistička revija" broj 4 od 1952)
- KUSTER FRANJA: Demografski podaci o Kraljevini Srbiji, Beograd 1928
- LAPČEVIĆ DRAGIŠA: Srbija u brojevima, Beograd 1923
- LAH IVO: Stanovništvo FNRJ u periodu 1948 - 1960 god. (demografska perspektiva) ("Statistička revija" broj 3 i 4 - 1951)
- LAH IVO : Istinski demografski gubici Jugoslavije u drugom svetskom ratu. ("Statistička revija" broj 2 - 3 od 1952)
- LAH IVO : Reprodukcija stanovništva FNRJ ("Statistička revija" broj 2 - 3 od 1952)
- LAH IVO : Fertilitet ženskog stanovništva FNRJ ("Statistička revija" broj 1-1952)
- LAH IVO : Metode izračunavanja budućeg stanovništva i njihova primena na stanovništvo predratne Jugoslavije ("Statistička revija" broj 2 od 1951)
- LAH IVO : Prosečne starosti i srednje trajanje života stanovništva FNRJ, - prema popisu od 1948 godine ("Statistička revija" broj 1 - 1951)
- MARINKOVIĆ VLAD.: Rečnik - imenik mesta Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1930
- MARINOVIC JOVAN, Stanje javnog nastavljenja u knjaževstvu Srbiji Gl.S.Sl. I od 1947 godine
- MACURA MILOŠ: Popis stanovništva . ("Ekonomist" broj 1 od 1948 godine)
- MACURA MILOŠ : Prethodni rezultati popisa stanovništva ("Ekonomist" broj 2 i 3 od 1948 god.)
- MACURA MILOŠ: Prilog rasmatranju društveno-ekonomskih obeležja u demografkoj statistici ("Statistička revija" broj 1 - 1951)
- MACURA MILOŠ : Popis stanovništva 1953 godine ("Statistička revija" br. 4 od 1952 godine.
- MACURA MILOŠ : Ekonomski sastav stanovništva. ("Ekonomist" br. 2-1953 g.)
- MACURA MILOŠ: Povodom 70-god.prvog i 50-godiš.dragog zakona o stat.u Srbiji ("Statistička revija" broj 2 - 1951)
- MIHAJLOVIĆ KOSTA i EM.VERĆON: Stanovništvo NR Srbije, odeljak "Proizvodne snage NR Srbije"(publ. Ek.Inst. NR Srbije - 1953 godina)
- Dr. VOJISLAV MIHAJLOVIĆ: Borba protiv kuge u Srbiji pre 100 godina, Beograd 1937- Biblioteka Central. hig. Zavoda.
- MIJATOVIĆ ĆED.: Jeden konzulski izveštaj o Srbiji iz 1837 godine. (SSAN - XVII od 1895 godine)
- MIKIĆ FEDOR: Karta indeksa biološkog tipa Jugoslavije. -Beograd 1936.
- MILIĆEVIĆ MILAN: Kneževina Srbija. - Beograd 1876
- MILIĆEVIĆ MILAN: Život Srba. - (Gl.Uč.D. - V - 1867)
- MILIĆEVIĆ MILAN: Škole u Srbiji - (Gl. Uč.D.- VII - 1868)
- MILIĆEVIĆ MILAN: Manastiri u Srbiji . - (Gl.Uč.D. - IV - 1867)
- MILIĆEVIĆ M.DJ. S Dunava nad Pčinju , (putne beleške) (Godišnj. N.Čupića -knjiga IV - 1882)
- MILIĆEVIĆ M. DJ. prevod : Beleške o Srbiji koje je ostavio grof Adolfo od Karamana u oktobru 1829 godine, Spomenik SAN knjiga XVII od 1892 godine.
- MILIĆEVIĆ M.DJ. Opštine u Srbiji (Godišnj. N.Čupića knjiga II)
- MIRKOVIĆ MIJO: Ekonomika agrara FNRJ, Zagreb 1950
- MIRKOVIĆ N.: Die Bevölkerungsentwicklung Jugoslawiens und das Problem der agrarischen Überbevölkerung, Kieler Vorträge
- MITESER P.J. : Opis srednje Srbije (1784). (Spomenik SAN knj. LXXXII od 1936)
- Mortalitet i morbiditet dece u Jugoslaviji - Referati sa I Jugoslovenskog pedijatrijskog kongresa na Bledu 1934 godine. Beograd 1936. (Biblioteka Central.Hig. Zavoda).
- NOVAK Dr. V.: August Šenoa o Vojvodini , (Gl. Istor.dr u N.Sadu knjiga II sv. 1 od 1929.)

- NOVAKOVIĆ STOJAN: Srbija u godini 1834. Pisma grofa Boa-le Konta.(Spomenik XXIV, str. 24).
- NOVAKOVIĆ STOJAN: Francuske službene beleške o zap.balkanskim zemljama iz 1806 - 1813 (SSAN XXXI 1896).
- NOVAKOVIĆ STOJAN: Beleške Dr-a Brauna iz Srpskih zemalja.(Spom.SAN-knj.IX- od 1891).
- NOVAKOVIĆ STOJAN: putne beleške: s Morave na Vardar - 26-29.X.1886 god.(Godišnj. N. Ćupića - knj.XIII - 1893).
- NOVAKOVIĆ STOJAN: - (Beleške) Hadži-Kalfa ili Catib-Čelebija-turski geograf XVII veka o Balkanskom poluostrvu - Rumelija i Bosna - Administrativna podela Srbije pred požarevačkim miron i za okupacije austrijske 1718 god.(Spomenik SAN-knjiga XVIII od 1892 godine)
- PANTELIĆ N.DUŠAN: Prisajedinjenje "otrgnutih" krajeva Srbiji pre 100 godina ("Bratstvo" - knjiga XXVII od 1933).
- PAVLOVIĆ IV.: Ispisi iz francuskih arhiva, SSAN II 1890.
- PETROVIĆ Dr. ALEKS.: Banjane-socijalno-zdravstvene i higijenske prilike (Bibl. centar.hig. Zavoda - Bgd. - 1932)
- PETROVIĆ MITA : Finansije i ustanove obnovljene Srbije od 1842, knj.I Beograd 1897, knj.II Beograd 1898, knj.III - Beograd 1899
- PECELJ GORČIN: O statističkim akcijama u NR Srbiji u 1949 godini ("Ekonomist" br. 2 od 1950 god.)
- PERETIĆ J: - Opis zapadne Srbije i jednog dela Bosne (1784) Spomenik SAN knj. LXXXII od 1936
- PETROVIĆ JELENKO: Prelaz seljaka u varoši i radnike.-Beograd 1924.
- PIJADE MOŠA: Statistika narodnosti Jugoslavije ("Statist. revija" br.4 od 1952)
- PIRH OTO pl.: Putovanja po Serbijom,Beograd 1900 god. (prev.Drag.Mijušković)
- PIRC Dr. BOJAN: - Stanovništvo i njegovo kretanje.(Godišnjak o narodnom zdravlju i o zdravstvenoj službi 1949 - 1950 godine)
- PIRC Dr. BOJAN: Opadanje stanovn. u Slavoniji soc.medic.studija o prilikama rodjenja i smrtnosti u pet slav. srez.(Beograd 1931 Bibl. centr. Hig. Zavoda)
- POPOVIĆ Dr. VASILJ: Berlinski kongres (povodom pedesetogodišnjice 13.VI-13.VII. 1928)"Bratstvo"-knjiga XXII od 1928
- POKORNI F.: - Opis Istočne Srbije i jednog dela Bugarske 1784 g.(S.S.A.N. knjiga LXXXII od 1936)
- POPOVIĆ Dr.D.- Prilozi proučavanju ekonomskog stanja našega naroda u Vojvodini i Srbiji tokom 16 i 17 veka. (Gl.Istor.društva u Novom Sadu, knjiga II,sv.1 1929 g.) - Popis pograničnih nahija Srbije posle požarevačkoga mira.(za štampu spremio Dr. Dušan Pantelić). - SSAN knjiga LCVI od 1948 god.
- Popis ljudstva Srbije u godini 1866.- Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva finansije, 1869; Državopis Srbije, sv. III
- Popis ljudstva po zanimanju na kraju godine 1866.- Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva narodne privrede, 1883; Državopis Srbije, sv. XII
- Popis ljudstva Srbije po zanimanju na kraju godine 1866 (nastavak).- Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva narodne privrede, 1884; Državopis Srbije, sv. XIII
- Popis ljudstva Srbije u mesecu decembru 1874.- Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva finansije, 1879; Državopis Srbije, sv. IX
- Popis ljudstva u oslobođenim krajevima u god. 1879.- Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva finansije, 1882; Državopis Srbije, sv. XI

- Popis ljudstva u Kraljevini Srbiji 1884 godine.- Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva narodne privrede, 1889; Državopis Srbije, sv. XVI
- Popis stanovništva u Kr. Srbiji 31 decembra 1890 godine. Deo 1-5. Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva narodne privrede 1892 - 1893;
- Popis stanovništva u Kraljevini Srbiji 31 decembra 1895 godine. Deo 1-2. Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva narodne privrede 1898-1899. Statistika Kraljevine Srbije, knjiga XII i XIII
- Popis stanovništva u Kraljevini Srbiji 31 decembra 1900 godine. Deo 1-2. Beograd, Uprava Državne statistike, 1903 - 1905. Statistika Kraljevine Srbije, knjiga XXIII i XXIV
- Popis stanovništva u FNRJ 1948 god. - Stanovništvo po pismenosti - po srezovima i gradovima i mesnim narodnim odborima - Stanovništvo po rođnom kraju(u pripremi)
- Popis stanovništva u FNRJ 1948 god. Stanovništvo po zanimanju - po srezovima i gradovima - Stanovništvo po bračnom stanju-po srezovima i gradovima - Domaćinstva - po srezovima i gradovima (u štampi)
- POPOVIĆ DUŠAN : Naseljavanje Vojvodine (Gl. Istor. dr. u N.Sadu - knjiga XII - sv. 1 - 1939).
- POPOVIĆ RATIBOR: Agrarna prenaseljenost Jugoslavije. Bgd 1940
- Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srbiji 31 decembra 1890 godine - Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva narodne privrede, 1891;
- Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srbiji 31 decembra 1895 god.,- Beograd, Statističko odeljenje Ministarstva narodne privrede, 1896;
- Prethodni rezultati popisa stanovništva i domaće stoke u Kraljevini Srbiji 31 decembra 1900 godine.- Beograd, Uprava Državne Statistike, 1901;
- Prethodni rezultati popisa stanovništva i domaće stoke u Kraljevini Srbiji 31 decembra 1905.- Beograd, Uprava Državne Statistike, 1906;
- Prethodni rezultati popisa stanovništva i domaće stoke u Kraljevini Srbiji 31 decembra 1910 godine. Knjiga V.- Beograd, Uprava Državne Statistike, 1911;
- Prethodni rezultati popisa stanovništva u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31 januara 1921 godine.- Beograd, Direkcija Državne Statistike, 1924;
- Prethodni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine u Kraljevini Jugoslaviji.- Beograd, Opšta Državna Statistika, 1931;
- Prethodni rezultati popisa stanovništva u FNRJ od 15 marta 1948. Po obradnim tabelama 2-8, 8a i 10. Fotografisano.- Beograd, Savezni statistički ured, 1949
- RADOJEVIĆ Dr. NIKOLA: Geografsko znanje o Srbiji početkom XIX veka Beograd, 1927
- RADONIĆ JOVAN: Putovanje Evrope Čelebije po srpskim i hrvatskim zemljama, (Godišnjica N.Čupića knj. XXIX, 1910 knj: XXX 1911 i XXXI 1912)
- RISTIĆ JOVAN: O istoričnoj važnosti uspomena starih putnika nekih koji su kroz Srbiju prošli, Gl.S.Sl. VI 1854
- RUVARAC IL.: Opis turskih oblasti i u njima hrišćanskih naroda, a naročito naroda srpskog, sastavljen 1771 srpskim partrijarhom V. Brkićem, (SSAN X 1891)
- RUVARAC IL.: Mitropolija beogradска oko 1735, XLII 1905
- RUS JOŽE: Glavni statistički podaci o državi SHS prema stanju 1910 odnosno 1914 godine, Beograd 1920
- SENTIĆ MILICA : Uvod za Prve rezultate popisa od 1953 god. u N.R.Srbiji. Beograd, 1953
- SERDAR Dr. VLADIMIR: Popis stanovništva u hrvatskim krajevima 1857 god. ("Statist. revija" br. 2 od 1951)
- SIGNJAR R.: Stanovništvo u SHS, (Narodna enciklopedija pod uredništvom St. Stanojevića)

- SKOK PETAR : Iz rumuniske literature o balkanskim Vlasima , knjiga II 1927 i knjiga III 1928
- SPASIĆ dr. MILOVAN: Državopisni podaci školskih zavedenija u knjaževstvu srbskom Gl. S.Sl. XIV 1862
- STOJANOVIC dr. GOJKO: Iz prošlosti zdravstvenih soci. ustanova u Hrvatskoj i Slavoniji. Beograd - 1940 -(Biblioteka Centr. Hig. Zavoda.)
- STOJSAVLJEVIĆ dr. BOGDAN: Seljaštvo Jugoslavije 1918 - 1941 (Zagreb - 1952 - izd. Zadr. štampe),
- STRANJAKOVIC D.: Albanija i Srbija u XIX veku
- STATISTIČESKOE opisanie Serbie, 1822 Izdanje SAN.
- STATISTIČKI biltén broj 1 od 1950 - Stanovništvo - privremeni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine
- STATISTIČKI biltén broj 5 od 1951 - Demografski podaci - a) Privremeni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine b) Prirodno kretanje stanovništva.
- STATISTIČKI biltén broj 17 od 1953 godine, Prvi rezultati popisa stanovništva 31 marta 1953 godine (u štampi)
- STATISTIČKI biltén broj 19-1953 - Vitalna statistika (u pripremi)
- STATISTIČKI godišnjaci knjiga I - XI za 1893 - 1906 god.
- STATISTIČKI godišnjaci za 1907 - 1910 godinu.
- STATISTIČKI godišnjaci knjiga I - X 1929 - 1940
- STRANJAKOVIC DRAG.: Srbija od 1834 do 1858 god. Beograd 1937
- TASIĆ DRAGOLJUB : Stanovništvo Jugoslavije po bračnom stanju. Beograd 1940
- TASIĆ DRAGOLJUB: Viškovi ženskog stanovništva. Beograd 1939
- TASIĆ DRAGOLJUB: Radjanje, umiranje, iseljavanje i priraštaj stanovništva. Beograd, 1939.
- TOMIĆ SVETOZAR: Desetogodišnjica ujedinjenja Srbije i Crne Gore ("Bratstvo" knj. XXIII od 1929)
- TURKOVIĆ M.: Popis sela u srednjevekovnoj Srbiji (Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta 1939)
- VESELINOVIC MILOJE: Srbi u Makedoniji i Staroj Srbiji, Beograd 1888
- VODOVOZOV V.V. Na Balkanah, Petrograd 1917
- VOGEINIK dr. DOLFE: Demografski gubici Jugoslavije u Drugom svetskom ratu ("Statistička revija" broj 1 - 1952)
- VOGEINIK dr. DOLFE: O pitanju kvaliteta podataka jugoslovenske predratne demografske statistike ("Statistička revija" broj 2 - 3 od 1952)
- VRBANIĆ FRAN: Demografske prilike u Južnih Slovena, Akademija znanosti i umjetnosti-knj. CXXIX Zagreb 1896
- VRBANIĆ FRAN : Jedno stoljeće u razvoju broja žiteljstva Hrvatske i Slavonije. Zagreb 1899
- VUČO dr. NIKOLA : Položaj kalfi i šegreta u doba raspadanja esnafa u Srbiji, izdanje SAN Beograd 1951
- VUJIĆ JOAKIM: Putešestvije po Srbiji , Budim 1828 , II izd. Beograd 1901 , sv. I Srpsk.knj. zadruga knj. 66
- VUJIČIĆ MIL. ANT. : Rečnik mesta u oslobođenoj oblasti stare Srbije, Beograd 1914.
- ZEREMSKI ILARION: Brojno kretanje srpskoga naroda u Vojvodini od 1848 - 1880 god. (Gl. Istor. u N. Sadu knj.II sv. 2 i 3 - 1929 g.- Sr.Karlovcii)

B.. SPECIJALNA1. Banat

BUKUROV BRANISLAV: Posleratne migracije u severozapadnom Potisju (Gl.S.T.D., XXV - 1939)

ZEREMSKI M.: Brojno kretanje srpskog naroda u Vojvodini od 1848 - 1880 (Gl. Istor. društva , N.Sad 1929)

NIKOLIĆ dr. DOBRIVOJ: Srbi u Banatu u prošlosti i sadašnjosti. (Monografi ja Banata) Beograd 1941 god.

POPOVIĆ Dr. Dušan : O Banatu i stanovništvu Banata u 17 veku (Gl. Istor. dr. u N.Sadu - knj. IV, sv. 2 - 1931)

RADONIĆ Dr. JOVAN: Banat. ("Bratstvo" knj. XV - 1921)

2. Bačka

ZEREMSKI M.: Op.cit.

JOJKIĆ Dr. VLADAN: Nacionalizacija Bačke i Banata

KAĆANSKI G.: Brojno kretanje pravoslavnog stanovništva u Srbobranu od 1836 - 1928. (Gl.Istor.dr.u N.Sadu, knj. II-sv. 3 - 1929)

LOC F.: Francuski kolonisti u Bačkoj (Gl.Istor dr. u N.Sadu - knj.IV , sv.2 - 1931)

NIKOLIĆ RAJKO : Privreda, naselja i stanovništvo Titelskog brega, (Gl.S.T.D. XXIX - 1949)

PAVLOVIĆ DRAG.M.: Srbija i srpski pokret u južnoj Ugarskoj, (SAN, Društveni i istoriski spisi knj. 6)

POPOVIĆ Dr. DUŠAN: Bačka (SAN, Društveni i istoriski spisi knj. 21)

POPOVIĆ Dr. DUŠAN: Popis stanovništva u Futogu - 1698 g.

SEČANJSKI ŽIVAN: Popisi stanovništva Bačke tokom XVIII veka (Beograd - 1952)

SIMONOVИĆ Dr. R.: Etnografski pregled Vojvodine (Novi Sad - 1924 g.).

ŠEĆEROV Dr. SLAVKO : Socijalno - agrarni odnosi u Bačkoj.

3. Srem

BUDIMIR Dr. M.: Zemun (Gl.Istor. dr. u N. Sadu - knj. IV, sv. 2 - 1931)

BUMBIC MILOJE: Irig i njegova okolina ("Bratstvo" - knj. VIII- 1899)

VULIĆ Dr. N.: Sirmium, današnja sremska Mitrovica (Gl.Istor. dr.u N.Sadu - knj. II sv. 2 - 1929)

DINIĆ M.: Srednjevekovni Srem (Gl.Istor.dr. u N.Sadu - knj. IV sv. 1 - 1931)

ZEREMSKI IL.: Popis sveštenstva i naroda u Metropoliji Karlovačkoj iz 1769 g. (Gl.Istor.dr. u N.Sadu - knj. IV, sv. 1 - 1931).

IVKOVIĆ Dr. V.: Anketa o morbiditetu i mortalitetu trudnih žena, porodilja, novorodenčadi, odojčadi i pretškolske dece u Sremu i Mačvi. (Zdravstvena zaštita narodnog podmlatka - sveska 2 i 3 od decembra 1950 god.)

JEREMIĆ Dr. RISTO: Medicinske prilike u Zemunu - 1750 - 1900 god. (Bibl.Centr. Hig. Zavoda - Beograd,1937).

JEREMIĆ Dr. RISTO : Prilog istor. zdravstv. kulture Sremskih Karlovaca od 1772- 1872 god. (Bibl.C.Hig.Zavoda - Beograd - 1940).

MARKOVIĆ RADOSLAV: Indjija I i II 5 N.Sad - 1923)

POPOVIĆ Dr. Dušan : Beleške iz 16 veka o stanovanju našeg naroda u zemunicama u Sremu.(Gl.Istor.dr.u N.Sadu knj.II sv. 1 od 1929).

POPOVIĆ Dr. DUŠAN: Srbi u Sremu do 1736 odn. 1737 godine (Beograd 1951)

RUVARAC D.: Statistički podaci Arhidi jeceze Sremsko-karlovačke iz godina 1774, 1798, 1808, 1819, 1833, 1910 (Spomenik Srpske kraljevske akademije knj. LXII- od 1925 godine).

4. Podunavlje

BELIĆ A.B.: Opis vračarskog sreza (Gl.Uč.dr.II -1866)

DROBNJAKOVIĆ BORIVOJE: Jasenica - (S.E.Z.- XXV)

DROBNJAKOVIĆ BORIVOJE: Kosmaj - (S.E.Z. XLVI)

DROVNJAKOVIĆ BORIVOJE: Smederevsko Podunavlje i Jasenica (S.E.Z. - XXXIV)

LETOPIS OPŠTINA Podunavske oblasti (Pančevo - 1929)

MILOŠEVIĆ MILORAD : Grocka (Gl.S.G.D. XXVII - 1947)

MONOGRAFIJA Podunavske oblasti (Pančevo 1929)

PETROVIĆ Dr. Al.: Rakovica soč.zdravstvene i higijenske prilike - I deo Beograd,1935

II deo Beograd,1939 (Biblioteka C.Hig.Zavoda).

PETROVIĆ PETAR : Šumadijska Kolubara (S.E.Z. - LIX)

SPOMENICA 500 godišnj. Smederevskog grada (Beograd 1930/1931)

Kolubara

PAVLOVIĆ LJUBOMIR: Antropogeografija Valjevske Tamnave (Naselja Srp.zemalja knj. VIII, Srp. Etnogr. Zbornik, knj. 18 Beograd 1912)

PAVLOVIĆ LJUBOMIR : Kolubara i Podgorina (Srp.Etnograf.Zbornik - VIII)

NAŠA NAHIJA - izdanje Udruženja Valjevaca-Beograd

6. Podrinje

MILOJEVIĆ BORIVOJE: Radjevina i Jadar (S.E.Zb. XX)

PAVLOVIĆ LJUB.: Sokolska nahija (S.E.Zb. XLVI)

ŠABAC SPOMENICA (gimnazije), uredio Pavle Popović.

7. Užički kraj

LAPČEVIĆ DRAGIŠA: Užička Požega. (Gl.G.Dr. - X - 1940)

MIĆIĆ LJUBOMIR: Zlatibor. (S.E.Zb. XXXIV)

PAVLOVIĆ LJUBOMIR: Užička Crna Gora . (S.E.Zb. XXXIV)

SREĆKOVIĆ P.S.:Zapisnik iz ovčarskih i kablarskih manastira.(Gl.Uč.dr.2-VIII-1869)

STOJANOVIĆ LJUBA: Staro Užice.(Gl.G.Dr. - 1922).

USKOKOVIĆ R.: Ivanjica - (Gl.G.Dr. -sveska 6)

USKOKOVIĆ R.: Bjela Crkva (Gl.G.Dr. - X - 1940)

8. Ibar

ALEKSIĆ A.: Ibar od Raške do Karanovca (Godišnj. N.Čupića - knj. IIIa- 1879)

ERDELJANOVIĆ JOVAN: Donje Dragačeve (S.E.Zb. IV)

ILIĆ RADOMIR: O ljudičkim selima (S.E.Zb. V)

ILIĆ RADOMIR : Ibar (S.E.Zb. VI)

JOVANOVIĆ KOSTA: Gornje Dragačeve (S.E.Zb. VIII)

PAVLOVIĆ RADOSLAV: Podibar i Gokčanica (S.E.Zb. LVI)

PETROVIĆ Dr. ALEKS. Studenica: ishr.seljaka, ekonomsko stanje - lična higijena - o relig. osećanju(Bgd.1934-Bibl.Centr.Hig.Zavoda).-

- POPOVIĆ AVR.N.: Gornji Ibar srednjeg veka ili sadašnja srednjo-ibarska dolina s podgorinom južnoga kopaonika. - (istorisko - geografska rasmatranja). (Go-dišnji N.Čupica - knj. XXV - 1906 i knj. XXVI - 1907).
- SOLOVJEV A.V.: Jedna srpska župa za vreme carstva (Brvenik). (Gl. Skopskog nauč. dr. - knj. III - 1928).

9. Šumadija

- DRAĞIĆ MIH.: Gruža (S.E.Zb. XXI)
- DRÖBNJAKOVIĆ BORIVOJE: Jasenica (S.E.Zb. XXV)
- DROBNJAKOVIĆ BORIVOJE: Kragujevac (Gl. S.G.Dr. XII - 1926)
- DROBNJAKOVIĆ BORIVOJE: Šumadija. - (Zbornik radova IV Kongr. sloven. etnografa)
- DROBNJAKOVIĆ BORIVOJE: Kosmajske varošice. - (Gl.G.Dr.-XIII- 1927)
- MIJATOVIĆ: Belica. - (S.E.Zb.- LVI - 1948)

10. Pomoravlje

- BUŠETIĆ TODOR: Levač (S.E.Zb. V)
- MIJANOVIC STANOJE: Temnić (S.E.Zb. VI)
- MIJATOVIĆ STANOJE: Resava (S.E.Zb. XLVI)

Mlava

- JOVANOVIĆ LJUB.: Mlava (S.E.Zb. V)
- LAZIĆ ANT.: Seoska naselja u Homolju (Gl. S.G.Dr. XXVIII - 1948)
- LAZIĆ ANT.: Naseljavanje i razvitak naselja u srednjem i gornjem Peku (Gl. S. G Dr. XXV - 1939).
- LAZIĆ ANT.: Etničke promene u Homolju i Zviždu. (Gl.S.G.Dr. XXIV - 1939).
- LAZIĆ ANT.: Ekonomski centri Homolja i Zvižda (Gl. G.Dr.-XIV - 1928)
- MILADINOVIC MIL.: Požarevačka Morava (S.E.Zb. - XLIII)

12. Krajina

- IVANOVIC A.P.: Opisaniye okružja krainskog. (Gl. S.Sl.-V- 1853)
- JOVANOVIĆ D.JOVAN: Kladovo - Beograd 1935
- JOVANOVIĆ KOSTA : Negotinska Krajina i Ključ (S.E.Zb. LV)
- JOVANOVIĆ PETAR: Poreč (S.E.Zb. L I)
- PETROVIĆ MIHAJLO: Djerdapski ribolov u prošlosti i sadašnjosti (S.E.Zb. LVII)

13 Timok

- DJOKIĆ JOVAN: Kroz naselja severoistočne Srbije (Beograd 1935)
- MAČAJ STEVAN: Gradja za topografiju okruga knjaževačkog (Gl.Učen.dr.II-1866)
- MARKOVIĆ Dr.S.: Anketa o smanjenju priroštaja stanovništva u zaječarskom srežu (Zaštita nar. podmlatka - sveska 1 od juna 1951 god.)
- SMILJANIĆ Dr. M.V. : Geografsko-privredni odnosi Crne Reke i Timočke Krajine. (Godišnji N.Cupića - knj. XX - 1900)
- STANOJEVIĆ MARINKO: Antropogeografski pregled Timočke Krajine ("Bratstvo" knj. XXVII - 1933)
- STANOJEVIĆ MARINKO: Timok (S.E.Zb. LV)
- STANOJEVIĆ MARINKO: Zaglavak (S.E.Zb. XX)
- STANOJEVIĆ MARINKO :Zbornik Timočke Krajine I - IV.

14. Niški rejon

JOVANOVIĆ PETAR S.: Banja (S.E.Zb. XXIX)

15. Nišava

CVETIĆ E.J.: Stanovništvo Caribroda. (Gl.G.Dr.- XIV - 1928)

KOSTIĆ K.N.: Pirot (Gl.S.G.Dr. I - 1912)

PETROVIĆ JELENKO: Pečalbari . (Beograd - 1934)

16. Leskovački kraj

DIMITRIJEVIĆ SERGIJE: Agrarni odnosi u Leskovačkom kraju. Beograd 1951 .

NIKOLIĆ RISTA: Krajište i Vlasina. Antropogeografska proučavanja. (Naselja srpskih zemalja, knj.VIII, Srpski etn. zbornik, knj.XVIII, -Beograd 1912)

17. Južna Morava

VASILJEVIĆ JOVAN: Ka istoriji grada Vranje i njegove okoline (Godišnj. N.Čupića -knj. XVI - 1896)

NIKOLIĆ RISTA: Vranjska Pčinja (S.E.Zb. V)

NIKOLIĆ RISTA: Poljanica i Klisura (S.E.Zb. VI)

NOVAKOVIĆ St.: Novo Brdo i Vranjsko Pomoravlje u istoriji srpskoj XIV i XV veka (Godišnj. N.Čupića - knj. IIIa - 1879)

TRIFUNOSKI JOV.: Preševo (Gl.S.G.Dr. - XXXI - 1951)

TRIFUNOSKI JOV.: Kumanovsko-preševska Crna Gora (S.E.Zb. LXII - 1951)

UROŠEVIĆ ATANASIJE: Gornja Morava i Izmornik (S.E.Zb, LI)

18. Toplica

ZEČEVIĆ DARINKA, Dobrič (u pripremi)

19. Rasina

MIJATOVIĆ ST.: Zanati i esnafi u Rasini (S.E. Zb. XLII)

MILENKOVICI MARA: Privredni život Kruševca. (Gl.S.G.Dr.XIV - 1928)

ČOROVIĆ Dr.VL.: Prošlost Kruševca. ("Bratstvo" knj.XXVII - 1933).

20. Sandžak

GRAVJE GASTON : Novopazarski Sandžak (Srpski književni glasnik 1912, knj.25, sv. 12 s.918-931, nastavlja se u 1913 god. sv. 1-4).

IPPEN THEODOR: Novi Pazar und Kosovo ; Sarajevo - 1907.

KOSANČIĆ IVAN- (Mita Dimitrijević) : Novopazarski Sandžak i njegov etnički problem (Beograd , 1912).

MILIĆEVIĆ ŽIVKO : Od Ohrida do Sandžaka. (Beograd - 1928 - Gl. Skop.naučn.dr.)

MILOJEVIĆ BOR.: Pešter i Sjenica (Gl. G.Dr.sv.5 - Beograd - 1920)

MRKONJIĆ PETAR:(Pejatović Atanasije) - Srednje Polimlje i Potarje. (S.E.Zb.IV)

NIKOLIĆ R.T.: Širenje Aronauta u srpske zemlje (Gl. S.G.Dr. - III - 1914)

TOMIĆ JOVAN : O Aronautima u Staroj Srbiji i Sandžaku, - Beograd 1913.

21. Beograd

JOVANOVIĆ D.LJ.: Beograd u istorijskim i statističkim podacima (Beograd 1926)

KOTUROVIĆ ST.: Kriminalna statistika Beograda od 1863 - 1883 god. (Godišnj. N. Čupića - knj. VII - 1885)

MILENKOVICI VLAD.: Ekonomski istorija Beograda, Baograd 1936.

NIKOLIĆ RISTA: Okolina Beograda (S.E.Zb.-V)

ODLOMCI IZ ISTORIJE BEOGRADA:

Beograd - 1688 god. (God.N.Čupića - knj. V - 1883)
 Beograd od 1689-1717 (God. N.Čupića knj. VI - 1884)
 Beograd 1717 god. (God. N.Čupića knj. VII - 1885)
 Beograd od 1718 - 1739 (God. N.Čupića knj. VIII - 1886)

PETROVIĆ MIH.: Beograd pre 100 god.

POPOVIĆ Dr.DUŠAN: Beograd pre 200 god. (Beograd 1935)

POPOVIĆ Dr.DUŠAN: Gradja za istoriju Beograda od 1711 - 1739 godine (Beograd 1935 god.)

STOJADINOVIC MIL.: Beograd u prošlosti i sadašnjosti, Beograd 1927

TOŠOVIĆ FILIP: O Beogradu, njegovoj okolini i prošlosti, Beograd 1939

22. Kosovo

BELEŠKE o mestima i stanovništvu na Kosovu i Drenici (Gl.S.G.Dr.- III - 1914).

VESELINOVIC M.V.: Kroz Kosovo. (Godišnj. N.Čupića - knj. XIV - 1894)

DEDIJER JEVTA: Nova Srbija (S.K.Z.)

DONNÉES STATISTIQUES sur la partie de la Vieille Serbie du Vilayet de Kosovo, qui a été exclue des réformes.

LUTOVAC MIL.: Zvečan - (Gl.G.Dr.)

NUŠIĆ BRANISLAV: Kosova na Sinje More (Beograd 1902)

NUŠIĆ BRANISLAV : Kosovo - opis zemlje i naroda (N.Sad - 1903)

PAVLOVIĆ MIL.: Gračanička povelja (Gl. Skop.naučn.dr. -knj.III-1928)

TRIFUNOSKI JOVAN: Sela Kačaničkog kraja (1952 g.)

TRIFUNOSKI JOVAN: Kačanička klisura (S.E.Zb, IX - 1950)

UROŠEVIĆ ATANASIJE: Vučitrn (Gl.Skop.naučn.dr. knj. XIX - 1938)

UROŠEVIĆ ATANASIJE: Janjevo (Gl.Skop.n.d.r.knj.XIV - 1935)

UROŠEVIĆ ATANASIJE : Kačanik (Gl.Skop.naučn.dr. knj. XI - 1932)

UROŠEVIĆ ATANASIJE: Uroševac, varošica na Kosovu (Gl.Skop.n.d.r.-knj. XV-XVI - 1936)

UROŠEVIĆ ATANASIJE: Priština (Gl.Etn.Inst.SAN - 1952)

UROŠEVIĆ ATANASIJE: Kolonizacija Južne Srbije (Spomenica 25-god.oslobodjenja - 1939)

UROŠEVIĆ ATANASIJE: Novobrdska Kriva Reka - Kamenica na Kosovu (S.E.Zb.IX)

23. Metohija

BLAGOJEVIĆ STEVAN: Prirodna bogatstva oblasti Kosova i Metohije. ("Ekonomist" broj 4 od 1952 g.)

VELIMIROVIĆ MILOŠ: Vasojevići. Polimlje, Metohija (Godišnj.N.Čupića - knj.XVIII 1898).

VLAHOVIĆ MITAR S.: Srečačka Župa . (Gl.G.Dr.)

KOSTIĆ PETAR: Crkveni život pravoslavnih Srba u Prizremu i njegovoј okolini (Beograd 1928 - Gl.Skop.naučn.dr.)

LUTOVAC MIL.: Naseljavanje Crnogoraca po Metohiji (Gl.S.G.Dr., knj.XVIII - 1932)

WTTOVAC MIL.: Današnje naseljavanje Metohije (Gl.S.G.Dr.XX - 1934)

PAVLOVIĆ MILIVOJE: Govor srečačke Župe (izd. SAN)

RAIČEVIĆ SVET.: Izveštaji o radu na terenu (Gl.Skop.naučn.dr.)

FILIPović MIL.: Has pod Paštrikom u pripremi)

S A D R Ž A J

	Str.
<i>Uvod</i>	<i>I</i>
I deo: STATISTIČKI MATERIJAL O STANOVNIŠTVU	
1. Srbija pre popisa od 1921	3
a) Srbija od 1833	3
b) Srbija od 1878	14
2. Južni i istočni krajevi pre 1921	23
3. Vojvodina pre popisa od 1921	31
4. N.R. Srbija prema popisima od 1921-1953	39
II deo: METOD SAOBRAŽAVANJA MATERIJALA	
1. Nacrt stalnih rejona	47
2. Sastav rejona	48
3. Rejoni i stari okruzi	50
4. Stanovništvo po gradovima	52
5. Rejoni i procene površina	56
6. Napomene uz tabele 1 - 11	57
PRILOZI	
I - 1 Sastav okruga Srbije po srezovima	62
I - 2 Sadržaj Državopisa Srbije	65
II - 1 Sastav rejona po srezovima	70
II - 2 Šema pregrupisavanja podataka	74
II - 3 Površina N.R. Srbije po srezovima	79
II - 4 Imenik madjarskih naziva u Bačkoj i Banatu . . .	81
BIBLIOGRAFIJA	
a) Opšta	91
b) Specijalna	98

